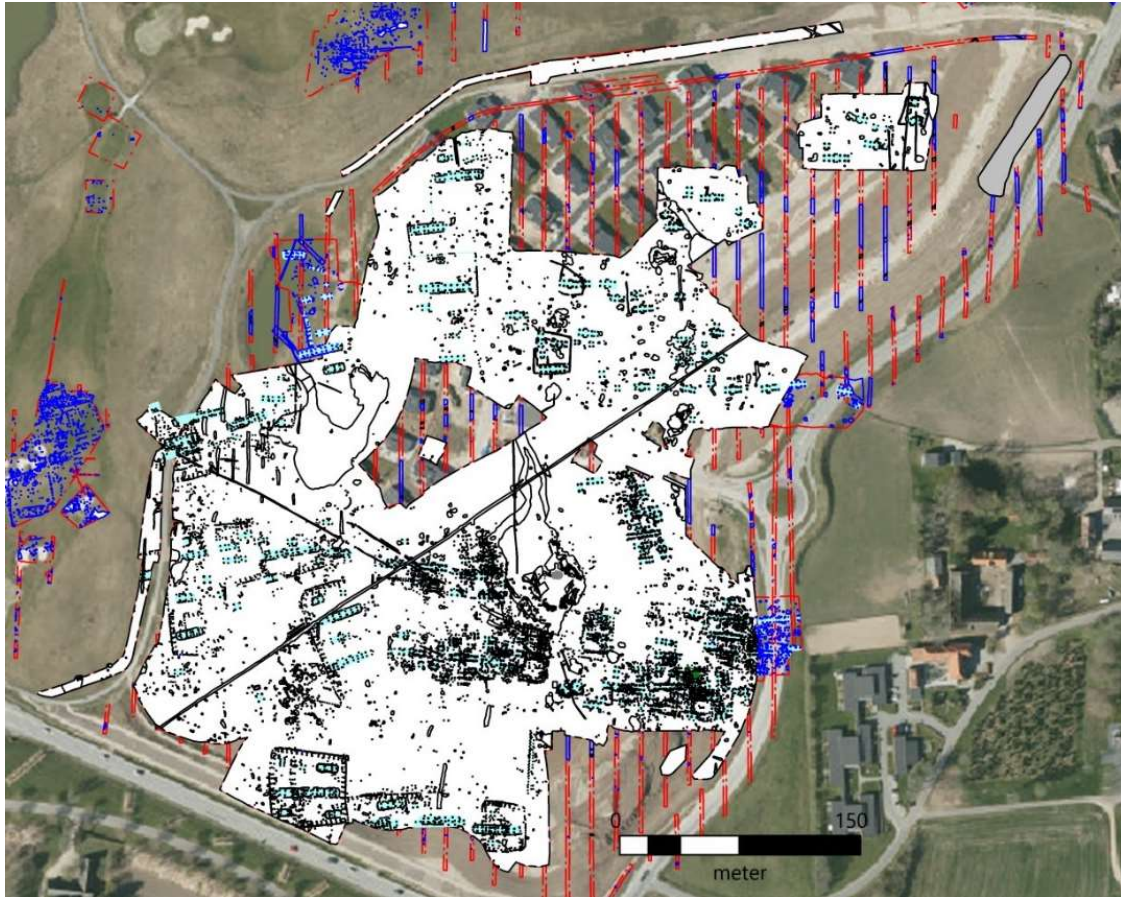

Beretning for SBM1383 Firgårde IV, etape II

Dover sogn, Hjelmslev herred, tidl. Skanderborg amt. Sted nr. 16.02.03.
Sb.nr. 318. SLKS: 15/00688

Et knapt 12 ha stort område vest for Firgårde er udgravet forud for anlæggelsen af Kildebjerg Ry Østfase. Arealet rummede massiv og kontinuerlig bebyggelse fra sen førromersk jernalder til ældre germansk jernalder. Grave fra både ældre og yngre romersk jernalder samt en velbevaret hørproduktionsplads fra omkring Kristi fødsel er ligeledes udgravet. Langt mere sporadisk var der også spor efter neolitisk aktivitet, bl.a. en offergrube med 15 ravperler var blandt de unikke fund. Ligeledes lå der en enkelt gård fra yngre bronzealder i kanten af udgravningsfeltet. Udgravningen foregik i perioder mellem 2015-2019, og blev udført af Museum Skanderborg v. daglig leder Merethe Schifter Bagge.

Indhold

Abstract.....	5
Forhistorie	6
Administration	7
Topografi, terræn og undergrund.....	8
Målesystem.....	9
Øvrigt	9
Metode.....	12
Resultater	13
Yngre stenalder (3900-1700 f.Kr.)	14
Tidligneolitikum.....	14
A8258 – stenrammegrav med bundlægning til bulkiste	16
A8322 – Offergrube med ravperler og ildskørnet flint.....	17
A8319 – forstyrret (neolitisk?) anlæg	19
Grøfter med neolitisk materiale.....	21
Øvrige neolitiske anlæg omkring det neolitiske grav- og ravdepotområde.....	24
Tolkning af det neolitiske område	25
Andre muligt rituelle gruber fra neolitikum.....	27
Enkeltgravskultur - jordfæstegrav.....	32
Gravhøj sb. 160203-55	35
Hvor lå bebyggelsen i yngre stenalder	38
Yngre bronzealder (1100-500 f.Kr.)	38
Førromersk jernalder – overgangen mellem MFRJ/YFRJ (ca. 100 f.Kr.).....	41
Bebyggelse	41
Gruber	45
Fund.....	46
Førromersk jernalder – YFRJ (100-1 f.kr.).....	49
Bebyggelsen	49
Gruber	52
Fund.....	53
Yngre førromersk jernalder/ældre romersk jernalder – årtierne omkring Kristi fødsel	54
A7091 – en lavning med udsmidslag og produktionsplads.....	55

Tekstilproduktion.....	69
Rødningsbassinet, K225.....	70
Skyllebrønden, K392	75
Tørreovn, K266	76
Tørreovnen, K276	81
Andre produktionsanlæg med mulig forbindelse til hørrødningspladsen.....	84
To store stensamlinger	86
Sammenfatning af produktionspladsen.....	87
Tekstilbondens gård (G60).....	88
Øvrig boplads samtidig med tekstilproduktionen	91
Ældre romersk jernalder (1-175 e.Kr.).....	92
Bebyggelse	92
Område kun med økonomibygninger (G52).....	97
Lavbrændingsovn A10896	100
Nedgravet konstruktion, K314.....	102
Brønde.....	104
Jernudvinding.....	105
Grave	106
Genstande fra ÆRJ.....	111
Yngre romersk jernalder (175-375 e.Kr.)	115
Bebyggelse	115
Jernudvinding.....	122
Gravpladser med brandgrave og mulige ligbålsstativer	124
Ligbålsstativer	136
Dødehus/hegn (?), K197	137
Deponeringer med dyreknogeter	138
Offergruber?.....	139
Ældre germansk jernalder (375-550 e.Kr.)	141
Bebyggelse	142
Jernudvinding.....	145
Historisk tid (1050-).....	145
Detektorfund.....	147

Sammenfatning.....	148
Fremtid.....	149
Tidslinje	152
Anvendt litteratur	153
Konstruktioner – illustrationsvisning	155

Figur 1: Rekonstruktion af den største af gårdene (G4) fra førromersk jernalder. Sketch up v. Anders Hagen Mørk. Dronefoto af Isofilm.

Abstract

Der er i alt registreret 12689 anlæg, 401 konstruktioner og 70 gårdanlæg, som daterer sig til perioderne Tidlig- og mellemneolitikum, Enkeltgravskultur, Yngre bronzealder, Førromersk jernalder P II og III, ældre og yngre romerske jernalder, samt ældre germansk jernalder. Dateringerne baserer sig på genstands- og hustypologi kombineret med ¹⁴C-dateringer. Særlig vigtige opdagelser er bl.a. en lille offergrube med 15 ravperler, heraf tre ravsole, fra tidligneolitikum; en enkeltgravsgrav med stridsøkse; en velbevaret produktionsplads til bearbejdning af fiberplanter til tekstil fra omkring Kristi fødsel, en urnegravplads fra yngre romersk jernalder med mulige tilknyttede ligbrændingssteder, samt velbevarede, hegnede gårdsenheder fra alle de fundne jernalderperioder. Givende naturvidenskabelige analyser bidrager desuden til udredning af nogle økonomibygningers funktion, og pladsen skiller sig ligeledes ud ved en tidlig datering af dyrket rug.

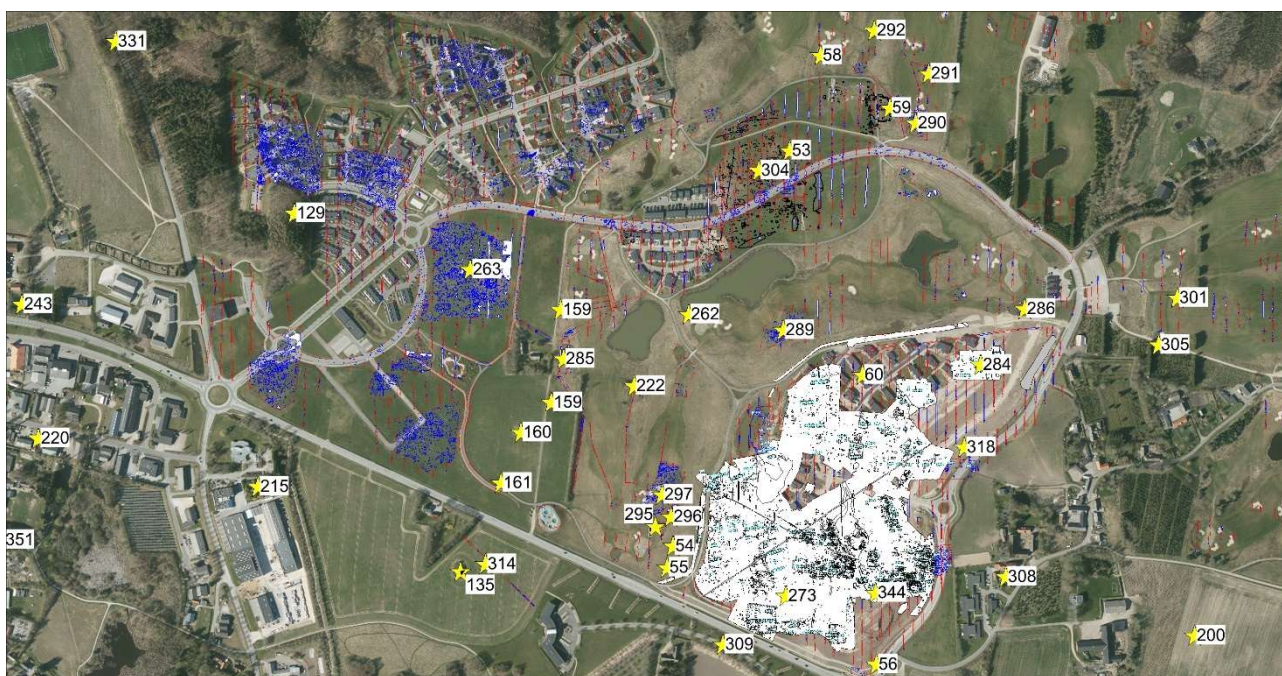
Figur 2: Dronefoto af udgravningen af mandegraven fra ældre enkeltgravskultur. Hvis man ser godt efter, kan man se stridsøkse i gravens øverste del. Foto v. Isofilm.

Forhistorie

Området ligger i Kulturarvsareal sb. 160203-262:

"Kulturarvsarealet dækker et større areal med 14 registrerede gravhøje, hvoraf de to er fredede. Højene er de nordlige af en større højgruppe, der er mest koncentreret omkring de fredede gravhøje sb. 146-149 (se kulturarvsareal 160203-271) og en øst herfor beliggende aflang højgruppe i øst-vest orientering (se kulturarvsareal 160203-270). Disse højgrupper afspejler en del af et formodet vejforløb fra oldtiden fra Dover Kirke i øst til Falgård vejsystemet i vest. Mange af gravhøjene menes at være fra ældre bronzealder, men der er også fund fra stenalder i gravhøjene. Det synes oplagt, at der inden for kulturarvsarealet findes en bronzealderbygd. I den vestlige del af området findes desuden flere steder spor af en omfattende bebyggelse fra ældre jernalder. Således kendes der både spor efter hustomter og gruber (sb. 222, 263 og 264) samt en jordfæstegrav fra ældre romertid (sb. 215). Højene er desuden truet af pløjning" (fra Fund og Fortidsminder).

Figur 3: Kort over Kildebjerg Ry med alle udgravninger fra tidligere udgravningskampagner (rød og blå). SBM1383 Firgårde IV etape II's felt er med hvid baggrund. Desuden er alle Sb-punkter afsat. Kortbaggrund: Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering.

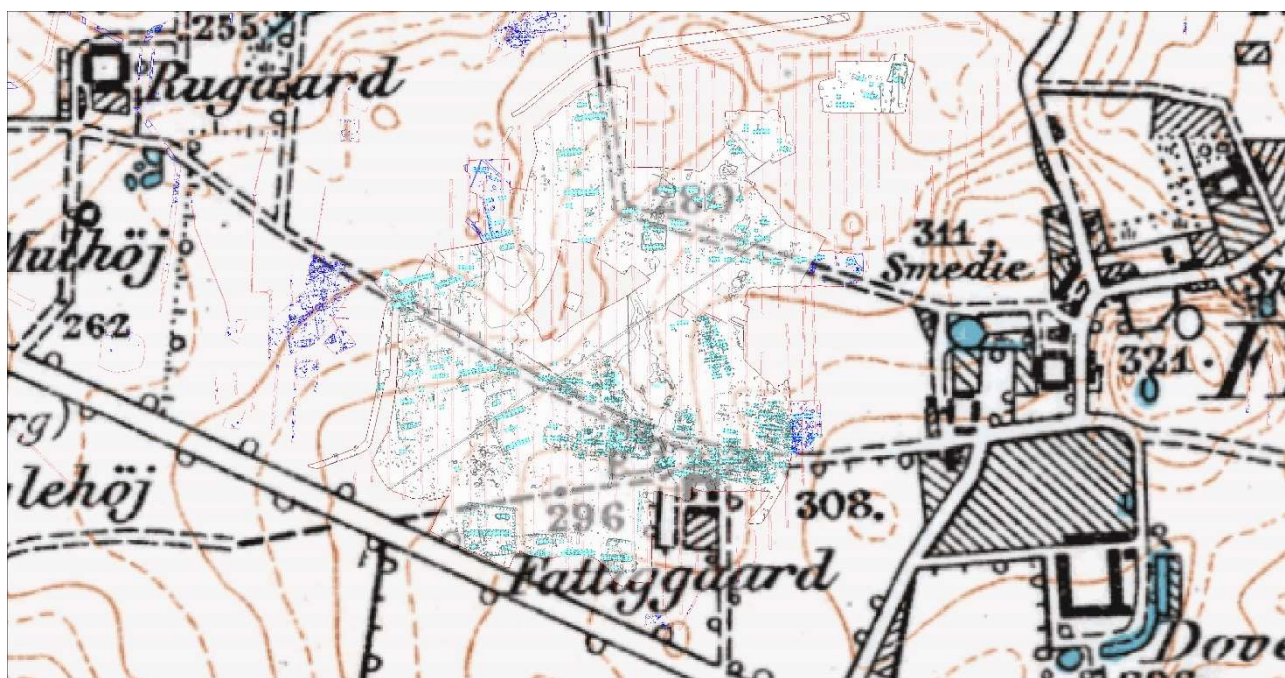
Der er desuden foretaget flere gravekampagner i området ved den nye bydel Kildebjerg Ry samt Golfbane, der alle peger på en kontinuerlig bebyggelse gennem oldtiden, med hovedvægt i jernalderen, i de omkringliggende arealer. (Se endvidere beretninger for SBM983 Kildebjerg I-IV, SBM1077 Kildebjerg Golfbane, SBM1159 Kildebjerg Ry Stamvej). Direkte relaterede gravekampagner blev udført i foråret 2014 (SBM1383 Firgårde IV etape I, vejtrace og forsinkelsesbassin). Her blev der fundet bebyggelse fra ældre romersk jernalder samt gårdanlæg fra yngre romersk jernalder der ligger i direkte forbindelse til det nye areal. Disse udgravninger vil derfor også være at se på alle oversigtskort i denne beretning.

På stykket er der desuden registreret en overpløjet gravhøj: sb. 273.

En høj, der ligger helt op til arealet, sb.56, blev udgravet i 2010 (SBM1212). Her blev der fundet en jordfæstegrav fra enkeltgravkulturen samt en jordfæstegrav fra ældre romersk jernalder.

På de gamle målebordsblade ses to ældre veje og en gård som omkring år 1900 blev anvendt som fattiggård. Fattiggården udgraves i to omgange i forbindelse med Museum Skanderborgs borgerudgravning, og dokumenter omkring dette kan findes under journalnummer SBM1618 og er desuden publiceret i museets årbog i 2017 og 2018.

Denne beretning dækker den systematiske udgravning af SBM1383 Firgårde IV etape II.

Figur 4: Kort "Lave Maalebordsblade" med udgravningerne henover. Flere steder i undergrunden kunne man følge det gamle vejforløb, der går mellem Rugård og Firgårde. Det øverste vejforløb kunne til gengæld ikke spores i undergrunden. Kortbaggrund: Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering.

Administration

Forundersøgelsen, forud for den systematiske udgravning, foregik i efteråret 2014. Ud af de undersøgte 17 ha, blev der udpeget et areal på 12,2 ha til yderligere undersøgelse (se forundersøgelsesberetning).

D. 30. oktober 2014: Skanderborg Museum indsender første budget til godkendelse ved SLKS. Dette blev ikke godkendt, og i samråd med SLKS sendte museet et revideret budget d. 12. november 2014.

Herefter indledes dialog mellem bygherre og SLKS ang. tilskud.

D. 10.feb. 2015: Det nye budget godkendes af SLKS.

Herefter indledes atter dialog mellem bygherre og SLKS ang. tilskud.

Det aftales, efter bygherres ønske, at udgravningen deles op i 5 dele, med hvert deres budget. Det samlede beløb opfattes nu som rammebudget, og udgør det samlede maksimumbeløb for udgravningen.

8. sept. 2015 godkender bygherre del 1

29. marts 2016 godkender bygherre del 2

9. aug. 2016 godkender bygherre del 3 og 4

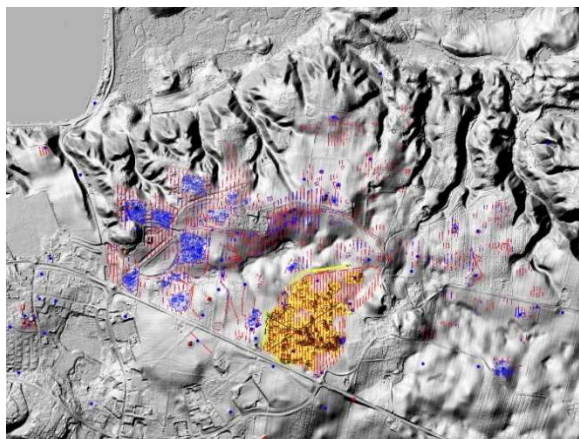
15. feb. 2017 godkender bygherre del 5

Bygherre: Kildebjerg Ry A/S v. direktør Jens Mastrup, Rugårdsvej 5, 8680 Ry. TLF 70229066
Matrikelnr: Den berørte matrikel hedder 6p, men er efter udgravningens afslutning delt ind i flere matrikler.

Ansvarlig for forundersøgelsen: Skanderborg Museum, Adelgade 5, 8660 Skanderborg
Dokumentationsmaterialet bestående af fund, fotos, tegninger og beretning opbevares på Museum Skanderborg, Jernbanevej 9, 8660 Skanderborg.

Topografi, terræn og undergrund

Området ligger i Søhøjlandet, som er et morænelandskab med mange søer og smeltevandsaflejringer efter den sidste istid. Konkret ligger udgravningen i et småkuperet terræn med en del landskabelige terrasser og lokale mindre plateauer. Flere små vandhuller ses at have eksisteret i lavningerne og der er maksimum 1,5 km til den nærmeste større sø, Knudsø. Området ligger mellem 83 og 93m over DNN.

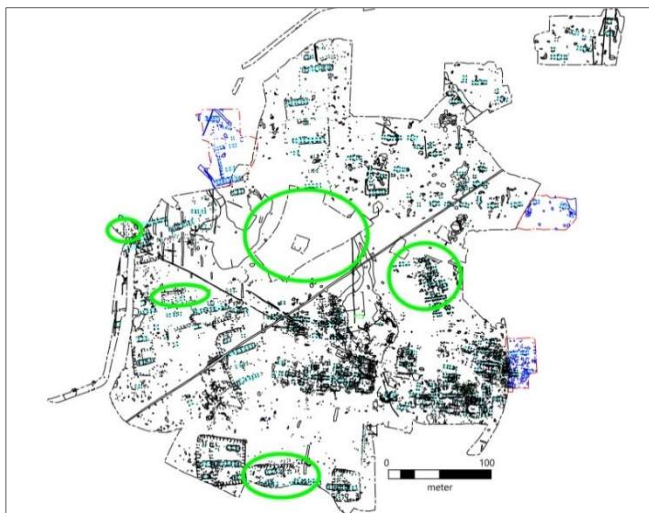
Figur 5: Lidarkort over hele Kildebjerg Ry-området. Det areal denne beretning omhandler er markeret med gult.

Kortbaggrund: Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering.

Undergrunden er varierende mellem rent sand, sandet ler og leret sand. Til tider ses lommer af nærmest plastisk ler samt mere grusede arealer. Groft kan arealerne dog inddeles i et sandet sydligt areal, mens der mod nord er iblandet en del ler og grus.

Allerede i forundersøgelsen blev det beskrevet, at en etableret jorddyngge i et område med leret undergrund, gav anledning til ødelagte, trykkede anlæg. I den systematiske undersøgelse blev dette et større problem i særligt de områder med leret undergrund. Da udgravningen blev foretaget i etaper, grundet mellemliggende og samtidig udførelse af entreprenørarbejde, skete der det, at dumpere kørte rundt på særlige arbejdsveje i de områder

der endnu ikke var undersøgt. Det er helt tydeligt at dette har ødelagt større dele af jernalderbebyggelsen, og der er steder hvor vi ikke kunne få spaden i jorden grundet traktose.

Figur 6: Udgravningsområdet, hvor traktoseramte områder er rammet ind med fed grøn. Ved den største cirkel blev udgravning af området helt fravalgt grundet en skidt kombination af traktose og leret undergrund.

Muldlaget er stærkt varierende mellem 15cm til 100cm. I områderne med bebyggelse fra ældre romersk jernalder er der mest muld på, mens der i områderne for den yngre romerske jernalder er mellem 30 og 40cm muld. Landmanden der har dyrket arealerne har aldrig pløjet marken, men kun harvet, derfor har de steder med forholdsvis ringe muld, stadig gode bevaringsforhold. En mundtlig oplysning fra landmanden er, at der i området (formodentlig) omkring det store vådområde, A7091, er kørt en del jord på gennem tiden.

Målesystem

Alle anlæg blev opmålt med GPS i projektionen zone 32, Euref89. Data er efterfølgende digitaliseret via ArkDigi til gis-programmet Mapinfo.

Enkelte anlæg er tegnet i fladen i 1:10 eller 1:20 og derefter digitaliseret i Mapinfo. Desuden er der anvendt 3D på flere anlæg, bl.a. brønde og ovnanlæg i forbindelse med hørproduktionen og flere gravanlæg.

Øvrigt

Etape II forløb fra 15. september 2015 til 1. marts 2019 (se detaljeret beskrivelse herunder). Forløbet blev tilrettelagt efter entreprenørens og bygherres ønsker. Derfor er der flere steder hvor anlæg, gårdanlæg og produktionspladser er 'skåret' over og ikke gravet i en sammenhæng. Dette gav selvsagt nogle problemer i forhold til registrering og tolkninger i felten.

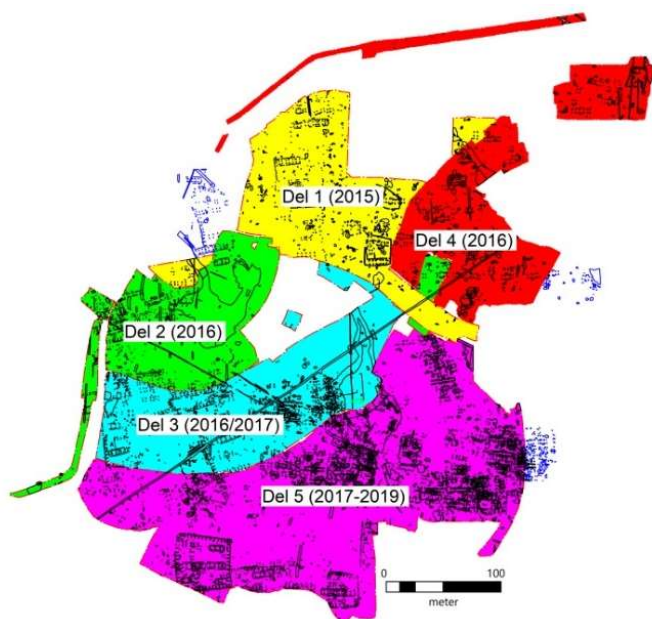
D. 15. sept. 2015 indledes del 1 og den afsluttedes d. 4. november 2015.

D. 29. marts 2016 indledes del 2 og den afsluttes d. 23. juni 2016.

D. 10. august 2016 indledes del 4 og den afsluttedes d. 19. oktober 2016 (Der blev fra entreprenørens side byttet om på del 3 og 4 i sidste øjeblik, derfor kommer de i 'forkert' rækkefølge).

D. 24. oktober 2016 indledes del 3 og den afsluttes d. 26. januar 2017.

D. 13. marts 2017 indledes del 5 og den afsluttedes d. 1. marts 2019 (vinterpause mellem d. 13. dec. 2017 og den 9. april 2018).

Figur 7: Kort over området med farver der viser hvilke dele der blev gravet hvornår. Anlæg uden farve er fra etape I.

Arkæologer der deltog på udgravningen: Louise Søndergaard (LS), Anja Vegeberg Jensen (AVJ), Lise Hjort Riishede (LHR), Anders Bonde Mørk (ABM), Heidi Meiniche (HM), Birgitte Bang-Madsen (BBM), Signe Helles Olesen (SHO), Ann Catrine Gadd (ACG), Peter Lundby (PL), Susanne Nissen Gram (SNG), Mathias Svane Hansen

(MSH), Line Thyrring Nielsen (LTN), Jakob Westermann (JW), Jette Dau Lüthje (JDL) og (daglig leder) Merethe Schifter Bagge (MSB). Generelt deltog 3-4 arkæologer i hver sæson, og de mange navne afspejler blot udgravningens længde.

Desuden deltog skolepraktikant Mathias Renaldi fra Tørring skole i 4 dage i september 2017. Desuden skolepraktikant Tanja Semine Sørensen fra 10. klasse på efterskolen Ådalen i Hørning, som deltog en uge i november 2018 sammen med Rikke, også en skolepraktikant.

D. 15. oktober 2015 blev der afholdt en åben-udgravning-dag, hvor alle kunne være med til at udgrave og/eller få en rundvisning på udgravningen.

Entreprenøren på Østfasen var Danjord, og det var bygherres ønske, at de også stod for muldafrømningen i forbindelse med arkæologi. Som hovedregel var det Jesper Dalstrøm som var gravemaskine-+fører og det foregik med en 25 tons gravemaskine med 2 meter bred skovl. Da entreprenøren ønskede al muldjord kørt væk, kørte der som regel en dozer og skubbede det muldafrømmede jord sammen, hvorefter jorden blev læsset i en traktor med lad. Nogle gange blev jorden smidt direkte på traktoren. Dette afhang helt af entreprenøren. Dette betød at vi kunne åbne store arealer op, da al jord jo blev fjernet, som vi tog det af. Langt den meste muld blev kørt af skiftende arbejdsveje ned til den store jordvold, som de allerede i forbindelse med del 1, begyndte at etablere. Dvs. de nordlige arealer, som var noget af det første der blev udgravet, havde ingen problemer med traktose, da arkæologien var det første der skete her. Mens der i midten og syd i arealet kom en del problemer med traktose pga. de mange arbejdsveje og jorddepoter. Den generelle opfattelse af proceduren: Det var skønt med de store åbne arealer – som regel, og kørsel med dozer var ikke noget problem. Til gengæld var kørsel med dumpere og traktorer det der gav udfaldet med traktosen, og det var tydeligt at det primært var i de områder med meget ler eller grus i undergrunden som gav størst problemer. Der var ingen traktose at mærke på den sandede undergrund.

Vejret var lidt af en prøvelse, særligt på del 3 og del 5 og særligt omkring vådområdet A7091. Tørke i forårs- og sommerperiode udgjorde et problem på del 5, hvor et større område, der også led af traktose, var stort set umulig at udgrave. Mængder af vand blev tilført, og presenning lagt over anlæg om natten, men mange anlæg måtte opgives. Et til gengæld meget regnfuldt efterår i 2018 gav store problemer omkring vådområdet, hvor vi oplevede ikke at kunne grave stolpehuller til bunds grundet hurtig opstigning af grundvand. Flere skybrud i samme sæson vanskeliggjorde arbejdet i selve mosen, og en pumpe måtte fjerne vandet, i en periode endda dagligt. Da størstedelen af vintermånederne ikke blev anvendt til udgravning, er det begrænset med frost- og kuldeproblemer der har været på udgravningen, men enkelte gange måtte vi tage frostmåtter i brug.

Nummerering:

Følgende numre er anvendt i forbindelse med etape II:

- A2500-A14750 (desuden er nogle af numrene fra FU overført til SYS, hvis de først er udgravet i SYS)
- T62-T779
- K20-K401
- G1-G70
- X500-X4666
- F472-F5031

Arkivering:

Da sagens lister (fund, anlæg, tegninger, fotos) fylder flere tusinde sider, er disse ikke vedlagt beretningen, men findes i et selvstændigt dokument. Listerne er ej heller printet ud, men

ligger først og fremmest i MUD-databasen (som altid gælder!), i et wordformat og et pdfformat.

Ang. den store mængde digitaliserede filer i mappen GISDATA: De rå, ubearbejdede filer ligger i dag-for-dag-mapperne i hver del-udgravning (1-5). De behandlede filer ligger i mapperne Samlet-digitalisering, som også findes for hver del-udgravning (1-5). I rapportskrivningsfasen er alle delene og lagene samlet i en fælles mappe kaldet '1383 digi TOTAL'. Heri er der lagt anlæg sammen, rettet og slettet.

Til konstruktionsanalysen er der oprettet to forskellige word-filer: en med konstruktionsbeskrivelser og et arbejdsscreenshot af den pågældende konstruktion. Og en med beskrivelser af gårdsenhederne, hvor især de gårde der har flere faser har et arbejdsscreenshot tilknyttet, som illustrerer de tolkede faser. Selve teksten er i begge tilfælde overført til MUD.

Metode

Efter muldafrømning (se procedure under 'Øvrigt') blev anlæg ridset ind i fladen, efter at være afrenset med skovl. Herefter blev de målt ind med GPS (Leica Viva). Stort set alle anlæg blev snittet, tegnet og evt. fotograferet. Undtagelse herfor er en del anlæg, som ikke kunne snittes grundet traktose (se fig. 6), og enkelte blev ikke snittet grundet oversvømmelse. De snittede anlæg blev tegnet i 1:20, enkelte i 1:10. Gravanlæg og andre særlige anlæg blev enten tegnet i 1:10/1:20 i fladen eller også 3D-registreret, hvorefter de blev georefereret. Se desuden under de forskellige beskrivelser af anlæg, om der er anvendt særlige registreringsmetoder, samt i hvor mange niveauer anlægget er registreret. Konstruktioner er hovedsageligt beskrevet i felten, dog er flere først erkendt under bearbejdningsfasen, og andre er mangelfuldt registreret i felten.

Fix: Der er anvendt et ældre, manuel nivelleringsapparat, og der findes forskellige georefererede fix-punkter på de forskellige udgravningsdele. Det er forsøgt at holde flest mulige nivelleringer til samme fix-punkt. Se i udgravningsmappen for liste over fix-punkter.

Jordprøver blev udtaget i udvalgte huskonstruktioner, hvor der var tilstrækkelig med stolpespor i de tagbærende stolpehuller. Huse der lå forholdsvist rent, blev foretrukket, så man så vidt muligt undgik indblanding. Derudover blev der taget jordprøver fra anlæg, som vi gerne ville ¹⁴C-datere, samt fra pyrotekniske anlæg, hvor makrofossilmængden var forventelig høj, eller jordlag med synligt højt indhold af trækul og knogle.

Fund i felten: Alle fund er samlet ind, dog er en del kværnsten beskrevet og efterfølgende kasseret i felten. Fund fik generelt først X-nummer i bearbejdningsfasen, men i særlige anlæg, såsom grave og andre komplekse anlæg, fik genstande nummer i felten. Så vidt muligt blev fund tilknyttet et lag-nummer i felten.

Fundbearbejdning: Fundregistrering stod MSB for. Efter vask og tørring af genstande, blev de registreret i MUD. Registreringsprocessen foregik hovedsageligt i A-nummer-rækkefølge, således at fund fra samme A-nummer blev behandlet samlet. Desværre er der særligt ved

urnegravene et problem i, at mange af genstandene i forskelligt tempi er kommet til konservering på Moesgård, og derfor ikke registreret samlet. Dette giver et lidt forvirret indtryk af gravenes indhold, da eksempelvis ornamenterede benstykker fra samme urne, kan have flere forskellige x-numre, selvom de måske stammer fra samme kam. Hver kategori af fund fik sit eget x-nummer. Dvs. fra blandede keramikposer, blev der udsorteret karprofiler, større kardele, rundhuggede skår, ornamenterede skår og glittede skår, således at man ved søgninger i MUD nemmere vil kunne få et overblik over fundvariationerne.

Der er kasseret i nogle af de store keramikfund, eks. fra A7091. Der er KUN kasseret af sideskårene, og der er altid sørget for, at der kun blev kasseret skår, som stadig var repræsenteret i det fund, som skulle magasineres. Den kasserede mængde er vejet og talt, samt kortfattet beskrevet. Der er desuden kasseret en større mængde knusesten og kværnsten. De kasserede sten er dog altid beskrevet med mål, udseende og ved knusesten også vægt. Oftest er der ligeledes et foto tilknyttet den kasserede genstand. De kasserede genstande er ikke overført til Regin/Sara.

Ang. datering af keramikken. Ved langt de fleste dateringer er det baseret på typologi, men ved en del af fundene er det udelukkende baseret på kontekst. Dvs. mange af ukarakteristiske sideskår og bundskår er dateret ud fra deres tilhørsforhold til eksempelvis huse og hegn. Det er klart at skårene kan tilhøre en ældre periode end angivet, da der på pladsen eksempelvis er spor fra ca. 200 f.Kr. – 500 e.Kr., hvor skårene på mange punkter kan minde om hinanden.

Indskrivning i MUD: Listeindskrivning af tegninger og anlæg er foretaget af stort set alle tilknyttede arkæologer på udgravningen, og det er derfor udført en smule forskelligt. Listeindskrivning af fotos stod MSB for.

Resultater

Der er i alt registreret 12237 anlæg og 401 konstruktioner. Konstruktionerne er fordelt på 70 gårdanlæg.

Anlæggene defineres således i MUD (antal i parentes):

7456 stolpehuller, heraf stolpehuller (2215), tagstolpehuller (2084), indgangsstolpehuller (578), væg- og gavlstolpehuller (722), hegnstolpehuller (1597), skillevægs- og støttestolpehuller (154) pælehuller (106)

167 afgrænsninger, heraf grøft (75), væggrøft (13), hegn (77), udefinerede (2).

426 gruber, heraf grube (369), affaldsgrube (2), brydegrube (1), grubekompleks (11), kogeildgrube (23), materialetagningsgrube (7), offergrube (7), opbevaringsgrube/kælder (1), slaggegrube (5).

20 grave fordeler sig på: urnebrandgrube (1), urnegrave (14), jordfæstegrave (5).

Derudover er der fundet 8 ildsteder, 9 brønde, 3 produktionsbrønde, 1 værkstedområde, 5 aktivitetsområder, 2 depot/offerfund, 25 dyrkningsspor, 989 fyldskifter, 31 kulturlag, 4 udsmidslag, 20 spor efter nyere vej, 2099 naturfænomener, 3 hørtørringsanlæg, 6 jernudvindingsanlæg, 5 ovne, 1 produktionsanlæg, 1 rødningssassin, 79 recente forstyrrelser (herunder dræn), 114 stenspor/sten og slutteligt 856 anlæg (primært numre der ikke er anvendt, eller er snittet i FU) der udgår.

Konstruktionerne der, bortset fra et enkelt bronzealderhus, daterer sig til jernalderen, defineres således:

- 3-skibet hus (langhuse) (78)
- Økonomibygning (145)
- Staklade (48)
- Ligbrændingsanlæg (4)
- Dødehus (1)
- Hegnshus (1)
- Smedje (1)
- C-hus (1)

I det følgende vil de karakteriserende anlæg, konstruktioner og fund blive præsenteret i kronologisk rækkefølge. For generelle anlægs- konstruktions- og fundbeskrivelser henvises til MUD's lister.

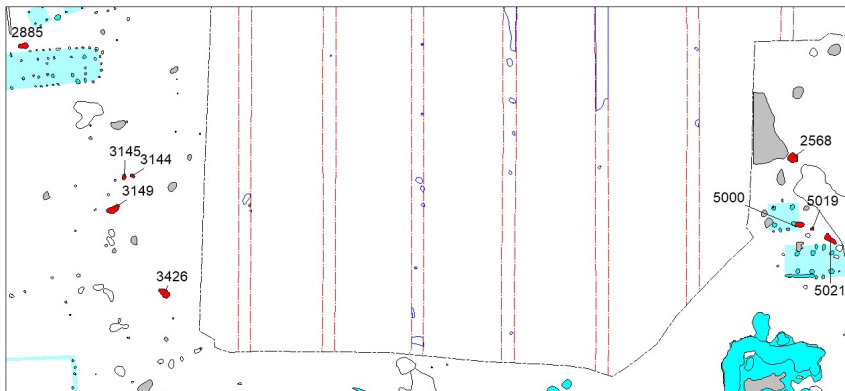
Yngre stenalder (3900-1700 f.Kr.)

På stort set hele arealet fandtes der spor efter yngre stenalder; i alt 65 sikre daterbare anlæg og hertil skal formodentlig lægges et ukendt antal af genstandsløse anlæg. De fleste anlæg var små gruber og stolpehuller med lidt materiale i form af keramik og flint, som lå spredt over hele pladsen. Ind imellem var der koncentrationer af anlæg og særligt i den sydlige del af arealet var der to områder med højt aktivitetsniveau i form af grave, rituelle anlæg, gruber og aktivitetsområde.

Tidligneolitikum

På den nordlige del (se fig. 8) var der to områder med enkelte gruber, hvori der fandtes neolitisk materiale, enkelte er dog dateret ud fra karakter. Særligt i A5000 og A5021, blev der fundet en del keramik og flint. Keramikken kan dateres til TNB/TNC (3700-3300 f.Kr.) (se fig. 9). Det var ikke muligt at lokalisere eventuelle midtsulehuse.

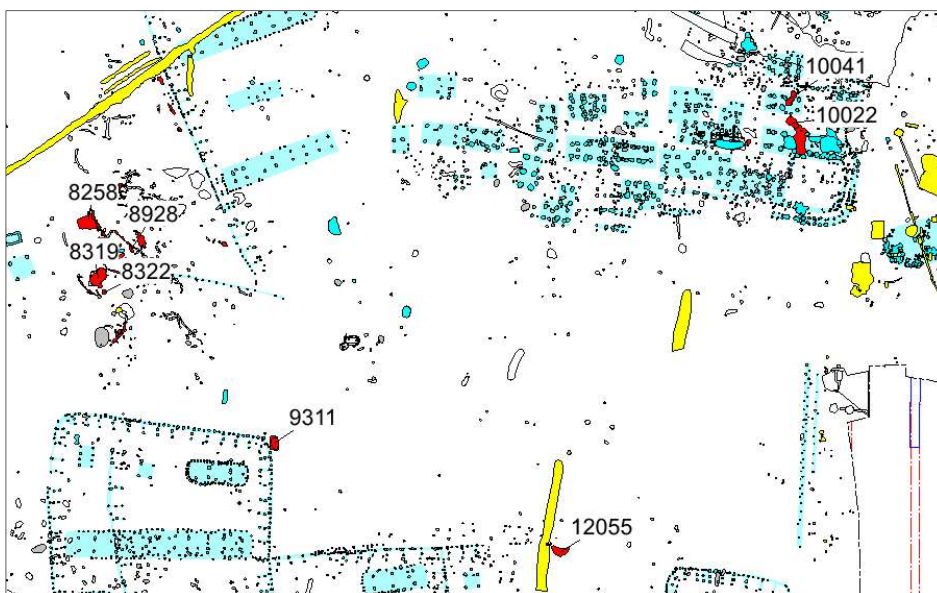

Figur 8: Digitaliseret plan over det nordlige område med flere neolitiske anlæg (markeret med rødt).

Figur 9: Alle tre fotos med keramik er med fund der stammer fra gruben A5000. Keramikken er dateret til TNB/TNC.

Det sydligste område med neolitiske aktiviteter rummede flere ret komplekse anlæg og hovedparten må henføres som levn af rituelle handlinger fra tidlige neolitikum. Herunder beskrives anlæggene separat.

Figur 10: Digitaliseret plan over det sydlige område. De neolitiske anlæg er markeret med rødt, og de særligt behandlede anlæg i denne beretning er vist med A-nr.

A8258 – stenrammegrav med bundlægning til bulkiste

Der var tale om en omtrent Ø-V-orienteret jordfæstegrav (fig. 11) med stenbygget ramme i flere skifter og flad stenbund. I fladen målte stentæppet, som lå hen over graven, ca. 2,6 x 1,4 m. Der var større sten langs kanterne og mindre sten i gravens fyld. Graven var tæt pakket med sten indtil de sidste 5-10 cm, hvor stenene næsten forsvandt. Gravens bund var belagt med to rækker af flade sten langs langsiderne (liggende fladt eller med let hældning mod midten), mens der var et langt hul på ca. 25 cm's bredde i midten af gravens bund uden sten. Hullet formodes at have dannet en støttende ramme for en bulkiste. Graven var ca. 50 cm dyb og stenrammens mål var ca. 1,9 x 0,7 m ved bunden. Der blev ikke fundet gravgaver. Graven var lagt i en sandet undergrund.

I selve fylden lå to halvdele af samme slibesten (rød sandsten, 24,5 x 14 cm, X2967 – fig. 12), som må betegnes som klassisk neolitisk økseslibesten. Derudover var der fire fragmenter af en kværnsten, lidt ildskørnet flint samt enkelte neolitiske sideskår. Fyldjorden betegnes som lyst brunt sand uden spor af trækul.

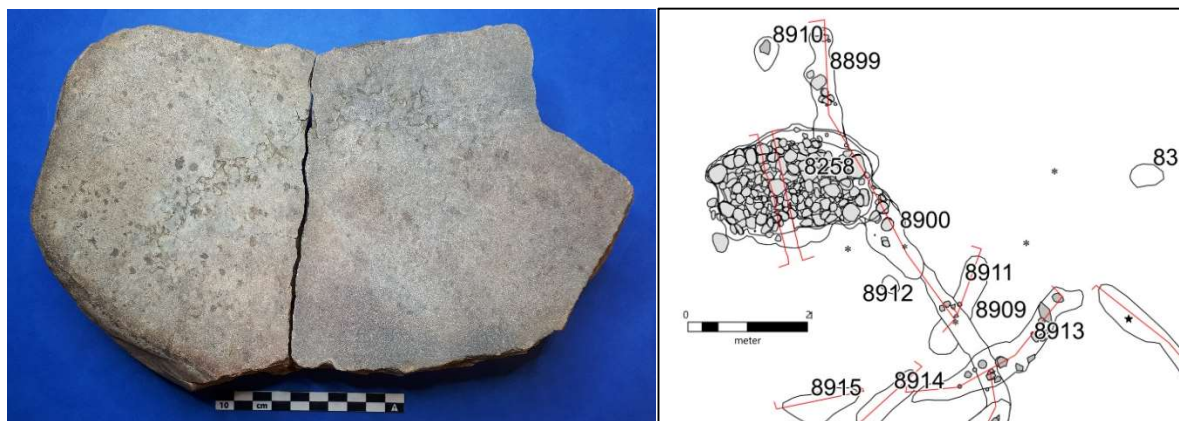
Metode: Graven er registreret i 3D i de første tre niveauer, mens det fjerde niveau kun er fotodokumenteret. Gravens nederste fyld er tørsoldet i felten. Der er desuden kun gravet med ske. Det blev anlagt en tværprofil, som blev tegnet og fjernet inden niveau 3 (gravens bund) blev dokumenteret.

Datering: De stenforede sider, stentæppet og den brolagte bund med det langsgående tomrum, formentlig til en bulkiste, kan let placeres i neolitikum. Manglen på både gravgaver og naturvidenskabeligt daterbart materiale, gør det imidlertid svært at konkretisere dateringen yderligere. I forhold til Klaus Ebbesens artikel om simple, tidligneo-litiske grave (Aarbøger 1992), ligger graven fra Firgårde lidt imellem kategorier. Sporet efter bulkisten er et særtræk, som muligvis trækker graven frem til EGK/SN, men som dog ses i ganske få tilfælde i TN I. Da der findes en anden grav fra EGK tæt derpå, synes det vanskeligt at konkludere noget, men en datering i enten TN eller EKG virker dog realistisk.

Stratigrafi: Graven lå i forbindelse med et grøftsystem (A8899 og A8900), som akkurat ramte hinanden i den østlige del. I fladen så det ud til, at graven er yngre, men i profil var det mere tvetydigt. Grøfterne er dateret til neolitikum. Det er derfor også muligt, at grav og grøfter kan have eksisteret samtidigt.

Figur 11: Til venstre ses de tre 3D-registrerede niveauer i A8258 samt den tværstillede profil. Til højre ses et blik ind i graven, efter der er fjernet sten mod vest, og snittet er udvidet bagom og under stenrammen.

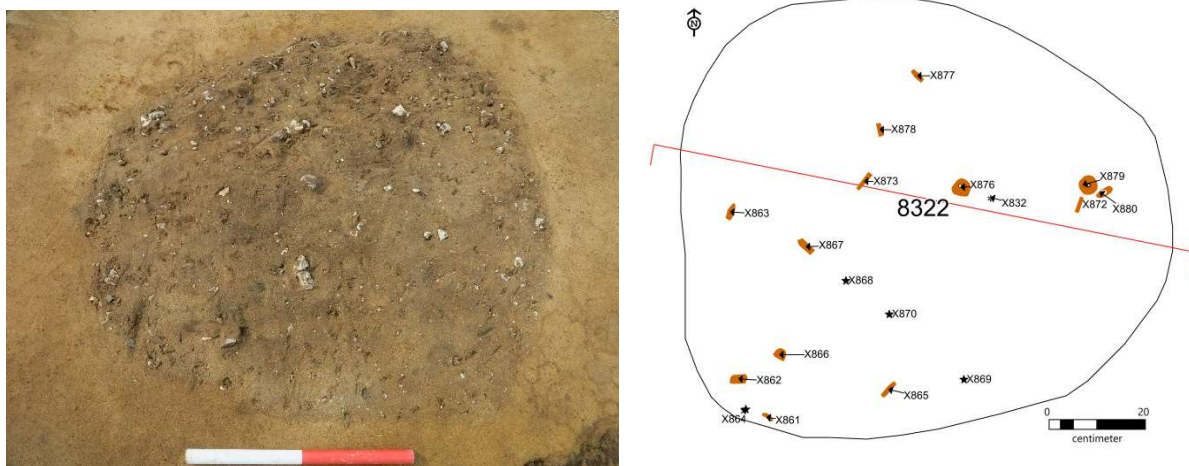
Figur 12: De to slibestensfragmenter (X2967) i rød sandsten, der blev fundet i gravens, A8258, fyld. Til højre ses en digitaliseret plan over graven (alle tre niveauer vist) samt de nærmeste omkringliggende anlæg.

A8322 – Offergrube med ravperler og ildskørnet flint

En rundoval grube på 97 cm i diameter lå 15 meter syd for den neolitiske stenrammegrav. Gruben var anlagt i sandet undergrund. I forbindelse med forundersøgelsen blev der af daglig leder observeret et område med hvidbrændt flint i markoverfladen. Det blev målt ind, men indmålingen er senere bortkommet. Det forekommer dog ret sandsynligt (ud fra hukommelsen), at det var netop denne grube, der er ophav til den ildskørnede flint, og vi må derfor antage at gruben er delvist pløjet op. Under muldafrømning var vi særligt forsigtige i dette område, da det også er her vi stødte på delvist bortgravede urner fra jernalderen. I toppen af anlægget lå en rørformet ravperle, og det var allerede i fladen tydeligt, særligt efter optørring, at gruben var tætpakket med ildskørnet flint og andre brændte, fragmenterede sten. Gruben blev derfor varsomt udgravet med ske og tørsoldet i felten. Den ene halvdel blev tømt, således at profilen af gruben kunne tegnes og fotograferes, herefter blev den anden halvdel tømt. Gruben havde en bevaret dybde på 34 cm og bunden var afrundet. Fyldet i

gruben bestod af 94 kg flint og sten. Der er primært tale om ildskørnet, knust flint. Flinten har forskellige grader af ildskørning, ved nogle stykker ses blot en krakelering i den blågrå flint, andre er helt hvidbrændte. Enkelte mindre stykker flint er helt ubrændte. Nogle har et rødligt skær. Der findes desuden kalksten samt enkelte granitskærver. Der er ingen tegn på bearbejdning af stykkerne, som i størrelse varierer fra få mm til 7-8 cm. Under udgravning af gruben blev stenene lirket op ligeså forsigtigt, da det hurtigt viste sig, at der lå ravperler spredt i gruben. Imellem stenene var der fyld af gulbrunt sand med lidt trækul iblandet.

Figur 13: Til venstre: Gruben som den så ud i overfladen, set fra N. Til højre: Digitaliseret plan over alle fund uanset niveau i offergruben, A8322.

Ravperlerne: Perlerne lå spredt i gruben. Se figur 13 for spredning og originaldokumentation for niveau. Der var i alt 15 perler (fig. 14), som fordeler sig således (efter Klaus Ebbesen): Tre type C-perler (spidsovalt tværsnit), hvoraf en er en C2; En af G-typen (kasseformet), Tre af type K (ravsole), To af typen M2 og seks M6'ere (rørformede).

Andre fund: En forstenet musling, som formodentlig er havnet i gruben ved et tilfælde, et groft magret sideskår samt et enkelt flintafslag.

Figur 14: Til venstre ses alle ravperlerne fra gruben A8322. Til højre ses ravsolen X879 in situ.

Datering: Ravsolene (Type K) daterer gruben typologisk til TNC (jf. Klaus Ebbesen).

Der blev udtaget en jordprøve fra gruben og fire større stykker trækul blev udtaget og målt ind med niveau. Hassel og birk er typiske træsorter set i forbindelse med neolitikums svedjebrug. Fyldet i gruben ses som en samlet handling, hvilket gør det sandsynligt at trækullet er samtidig med de rituelle aktiviteter.

Der foretaget tre AMS-dateringer af grubens indhold:

X870 (hassel): AAR 32697 (4667 ± 28). 3516BC (95.4%) 3370.1BC.

X871 (birk): AAR 32698 (4679 ± 31). 3525.4BC (95.4%) 3368.1BC.

X953 (birk): AAR 32707 (4723 ± 31). 3463.9BC (49.6%) 3374.2BC.

En kombineret datering med funktionen R_Combine (IntCal 20) angiver følgende intervaller: 3521-3490 BC (23,9%) og 3466-3374 BC (71,6%). Det er en datering der passer fint i forhold til det forventede (TNC).

Paralleller i nærområdet: I 1951 på gården Fredensholm i Taaning sogn (sb. 160510-38) ved Skanderborg blev der fundet en ravsol i forbindelse med dysse-gravlæggelser. I 1998 blev resterne af en langhøj udgravet ved Rokær vest for Horsens (sb. 160306-98). Her blev der fundet fem ravsole i forbindelse med en gravlæggelse.

Ved Salten, som i luftlinje kun ligger ca. 13 km væk fra Firgårde, blev der i 1946 undersøgt resterne af en langhøj (sb. 160606-291, Becker 1947 s. 249ff), hvori der lå en jordfæstegrav med fragment af en tynd kobberplade med bukler i. Kobberpladen er noget af det tidligst kendte import og menes at komme fra Polen, idet et meget lignende fund kendes derfra (Brezesc Kujawski). Kobberpladen, hvoraf et lignende fund stammer fra Rude ved Odder (Klassen 2000, s. 198ff), er interessant da ravsolene har megen lighed og det er derfor alment tolket, at ravsolene efterligner disse kobberplader.

A8319 – forstyrret (neolitisk?) anlæg

Lige ved siden af offergruben med de 15 ravperler, lå en større uregelmæssig grube på ca. 4,7 x 4 m. I grubens lag 1, som var det største lag, lå en stor sten (110x80x50cm) i mørkt brunt sand som var let gulspættet af dyregange (fig. 15). Laget indeholdte en del hvidbrændt flint, småsten, lidt stenalderkeramik plus en del jernalderkeramik. Småstenene var ofte skærver, primært af granit. Enkelte flintafslag og hvidbrændt knogle var også tilstede. Laget var klart afgrænset, og mod nordøst var det ret skarpt afgrænset i fladen. I anlæggets sydlige del var der under lag 1 et moderne, spættet lag, kaldet lag 2. Det bestod af lyst gult sand med en del brune plamager. Mod vest var også et moderne lag, kaldet lag 3, hvori der blev fundet et stykke tegl. Laget bestod af mørkt gråbrunt sand som var stærkt undergrundsspættet og iblandet en del mindre sten. Lag 4 er en lille snip af formodentligt et stenalderanlæg, som er blevet skåret af den moderne aktivitet.

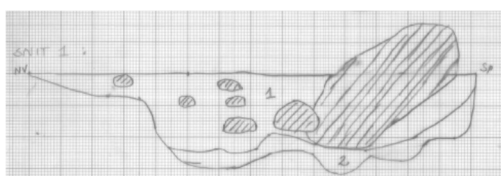
Metode: Anlægget blev tegnet manuelt i 1:20. Herefter blev det snittet to steder – et tværnsnit som inkluderer den store sten, og et halvt længdesnit. Fylden opgravet fra begge snit er tørsoldet i felten. Desuden lå der en del jord ovenpå anlægget, grundet ujævn muldafrømning; dette blev også tørsoldet. Resten af anlægget blev ikke soldet, men gravet/tømt med skovl.

Figur 15: Til venstre ses den digitaliserede plan af A8319 med markering af lag. Til højre ses anlægget i fladen, her set fra V.

Fund: Der blevet fundet genstande fra neolitikum, romersk jernalder og nyere tid. Det var særligt i lag 1 at genstandene lå og de var rodet sammen rent tidsmæssigt. Genstandene fra neolitikum bestod af ildskørnet flint (4586g), 45 primært små flintafslag og seks små sideskår samt et fragment af en ornamenteret øsken/hank. Genstandene fra romersk jernalder bestod af 39 skår, heraf facetterede randskår, som dateres til den ældre del, samt et enkelt lille sideskår med svage furer, som må placeres i den yngre del. Fra historisk tid stammer et lille glaseret skår.

Stratigrafi: Der blev ikke observeret oprindelige anlægsspor under de moderne lag. I nordøst ved det halve længdesnit som rammer grøften A8268, var det tydeligt at grøften var ældre end A8319.

Figur 16: Tværnsnittet af anlægget A8319 i 1:20.

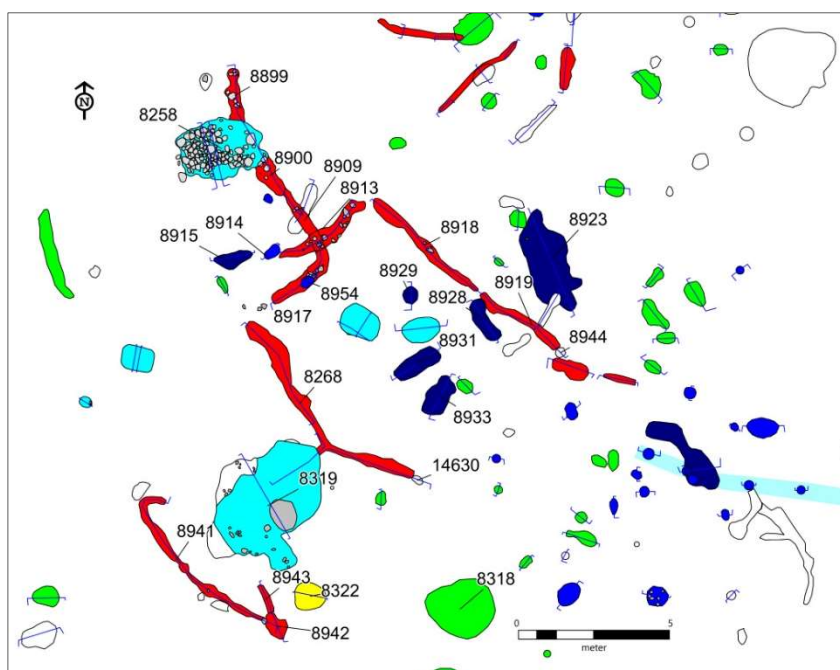
Tolkning: Der er tydeligt sket en sammenblanding af oldsager fra neolitikum, ældre og yngre romersk jernalder, hvilket formodentlig er sket i nyere tid, jf. det glaserede skår, lidt tegl og det moderne-udseende fyld. Den store sten, de mange skærver og ildskørnede flintestykker kunne dog tyde på, at man kan have fjernet et anlæg fra neolitikum. Det er velkendt, at man i historisk tid er gået efter de store sten til byggerier, eller også har man villet fjerne dem fra marken for at give mere plads til landbrug. Anlæggets tætte placering på den neolitiske

offergrube kunne evt. pege på at der tidligere har stået en dysse, men omvendt mangler der stenspor og en væsentlig mængde ildskørnet flint for at kunne verificere dette.

Grøfter med neolitisk materiale

I området med de neolitiske grav- og offerhandlinger var der også flere interessante, men usædvanligt placerede grøfter (fig. 17). Det aktuelle område havde en meget sandet undergrund, og det var ikke altid lige nemt at skelne naturlige variationer fra reelle anlæg. Samtidig var der problemer med sandfygning og -flydning, så flere anlæg måtte renses af mange gange, og ændrede form hver gang. Men de grøfter som vil blive beskrevet nu, anses som sikre anlæg grundet genstandsmateriale, udseende og fyld.

Figur 17: Oversigt over området med grav- og depotfund fra TNC. Rød: grøfter. Lyseblå: gravanlæg (herunder også jernaldergrave - dem uden numre). Blå og lysegrå: stolpehuller (ikke daterede). Mørkeblå: fyldskifter. Grøn: fyldskifter. Gul: depotfund.

De parallelle grøfter: A8268, AA8941, A8942, A8943 (tvivlsom), A8899, A8900, A8909, A8913, A8917, A8918, A8919 er alle sammen grøfter som regnes tilhørende den rituelle plads fra neolitikum. Tre af grøfterne (A8918/A8919, A8268 og A8941-A8943) lå parallelt i en NØ-SV-lig akse, hvor grøfterne var orienteret NV-SØ i et forholdsvist lige forløb, dog de to sydligste var bøjet let mod sydvest. Grøfterne lå med en indbyrdes afstand på ca. 6,5 m og var mellem 6,5 og 7,7 m lange. Grøfternes dybde spændte mellem få cm og ned til 30 cm's dybde. Maksimumdybden for alle tre grøfter lå mellem 22 og 30 cm. Ganske få steder var der fordybninger i grøfterne der kunne antyde stolper, men ingen steder kunne det tolkes som sikre stolpespor. Ellers bestod grøfterne af nuancer af brunt sand og var ofte diffust

afgrænset, men flere steder var de også klart afgrænset. I den østlige del af A8939 var der vandrette tynde lag som peger på at grøften her, har stået åbent et godt stykke tid (se fig. 18).

Genstande: I den sydligste grøft (særligt i den østlige del), A8941, blev der fundet 30-40 stykker hvidbrændt flint (som lå i små koncentrationer), et stykke fra en kraveflaske, 20 groft magrede sideskår samt et ornamenteret randskår. I den midterste grøft, A8268, blev der fundet et afslag samt to små groft magrede sideskår. I den nordligste grøft, A8918/A8919, blev der fundet en skraber og et sideskår med tandstok-dekoration.

Figur 18: Til venstre ses et profilbillede af A8941's østlige del. De vandrette aflejringer peger på at grøften har stået åbent et godt stykke tid. Set fra SV. Til højre ses to af de skår der blev fundet i grøften, A8941, et bugskår fra en kraveflaske samt et randskår.

Grøfterne omkring stenrammegraven, A8899, A8900, A8909, A8913 og A8917, har det tilfælles, at de alle indeholdt en del sten i knytnæve- og hovedstørrelse, nogle steder var de sågar tæt pakket med sten. Der ser ud til at gå en længere grøft (A8899, A8900, A8909, A8917), NV-SØ-orienteret, helt op ad stenrammegravens østside, som mod SØ drejer 90 grader mod vest, netop der hvor grøfterne A8268 og A8918 sluttede. Spørgsmålet er dog om der ikke er tale om flere på hinanden følgende grøfter; således er de i hvert fald registreret i profil. A8913, en ca. 3 m lang SV-NØ-orienteret grøft, så ud til at blive skåret af A8909. A8913 var op mod 55 cm dyb, og ud over en del sten indeholdte den ingen genstande. Ud fra fotos ser det ud til, at der findes et endnu ældre anlæg under A8913 – en smal stenpakket grøft i meget lys gulbrunt sand, ret diffust afgrænset, og er da heller ikke indtegnet på profilen. Men fotos fra under udgravningsprocessen (F2401) viser anlægget tydeligt. Desværre er dette ikke forfulgt i felten.

I A8917 kunne der i profil ses en større stolpe, A8954, på 38 cm's dybde, men ellers blev der ikke erkendt tydelige stolper i grøfterne.

Genstande: I grøfterne omkring stenrammegraven er der fundet ganske få genstande: 1 stk naturflint med gloss, 5 groft magrede sideskår, 2 afslag, 1 flække, 1 lille stk brændt flint, 1 lille stk brændt knogle, 1 rund 'lerpølse' (X2939 – se fig. 20) samt to ornamenterede skår fra enkeltgravskulturen (X831 – se fig. 20).

Figur 19: Til venstre er Louise i gang med at afrense området med grøfter sydøst for stenrammegraven. Set fra SØ. Til højre ses del af snittet gennem A8913. Set fra Ø.

Figur 20: Til venstre ses to ornamenterede skår fra enkeltgravskulturen (X831) fra A8900. Til højre ses en rund 'pølse' af ler (X2939), der er groft magret med knust granit. Stykket ser ud til at være knækket i begge ender og har bevaret længde på 5,5 cm. Tværsnittet er ovalt og måler max 3,3 cm. Denne lå i fladen af A8917.

Datering af grøfterne: Genstandsmaterialet peger på, at grøfterne er anlagt i neolitikum. Enkelte ornamenterede skår peger på både TNC og enkeltgravskulturen. Det blev prioriteret at opsamle jordprøver til ^{14}C -datering, og det kom der følgende ud af:

A8954:

X967,1 (eg): AAR 32709 (4700 ± 36); 3476.3BC (58.4%) 3370.5BC.

X967,2 (eg): AAR 32710 (4853 ± 32); 3658.3BC (54.3%) 3620.7BC.

A8268:

X986,1 (hassel): AAR 32719 (4708 ± 31); 3468.3BC (55.7%) 3372.7BC.

X986,2 (hassel): AAR 32720 (4122 ± 30); 2709.5BC (49.0%) 2577.6BC

De tre af prøverne befinder sig således i den tidlige neolitiske periode, mens en enkelt daterer sig i enkeltgravskulturen. Der er også aktiviteter fra ældre enkeltgravskultur 55 meter væk, i form af en jordfæstegrav, så det kan rimeligvis være en yngre indblanding fra eks. en dyregang, eller også er grøfterne fra enkeltgravskulturen, og således med ældre indblandinger.

Samlet tolkning af grøfterne: Under udgravningen samt i efterbearbejdningen er der til stadighed vurderet om der kunne være tale om naturlige anlæg skabt af dyr eller

plantevækst, men dette anses ikke at være tilfældet. Efter alt at dømme er der tale om reelle grøfter gravet i enten tidligneolitikum eller i enkeltgravkulturen.

Øvrige neolitiske anlæg omkring det neolitiske grav- og ravdepotområde

Området lå udenfor de klart afgrænsede gårdanlæg fra romersk og germansk jernalder. Det ser endda ud til at jernalderbønderne kendte til den gamle gravplads, da området respekteres, og man begynder endda at genanvende stedet til gravplads i ældre romersk jernalder. Vi må derfor regne med, at der har været en form for markering på overfladen af bl.a.

Stenrammegraven, men måske også rav-offergruben. Det formodes, at de anlæg der var mellem stenrammegraven og ravdepotet, ligeledes dateres til neolitikum, men vi kan selvfølgelig ikke være sikre derpå. Enkelte af dem rummer dog materiale der kan henføres til yngre stenalder, og ganske få har materiale fra TNC. Til gengæld er der også fundet enkelte større anlæg med neolitisk materiale, men hvor udformningen af anlægget mere peger på forstyrrelser i form af rodvælttere (A8923 og A8318). Mange anlæg rummer brændt flint, men i så minimal grad, at det lige såvel kan være senere indblanding.

Korte grøfter med to stolper: Mellem de to øverste parallelle grøfter blev der udgravet to aflange anlæg (A8928, A8931) mellem 131 og 140 cm i længden, og mellem 18 og 29 cm i dybden. I profil viste de hver at rumme to stolper om end meget diffust afsat. I A8928 blev der fundet flere skår fra samme kar tilhørende TNC (fig. 21) samt få stykker ildskørnet flint. I A8931 blev der fundet fire små groft magrede sideskår samt 7 afslag og en blok. Flinten havde samme karakter, og kunne muligvis være slået på stedet.

Figur 21: Ornamenterede skår, X2944, fra A8928.

Stolpehuller: Der blev fundet flere anlæg som blev vurderet til stolpehuller. Desværre synes der ikke at være nogen særlige systemer eller interessante placeringer i forhold til grøfterne.

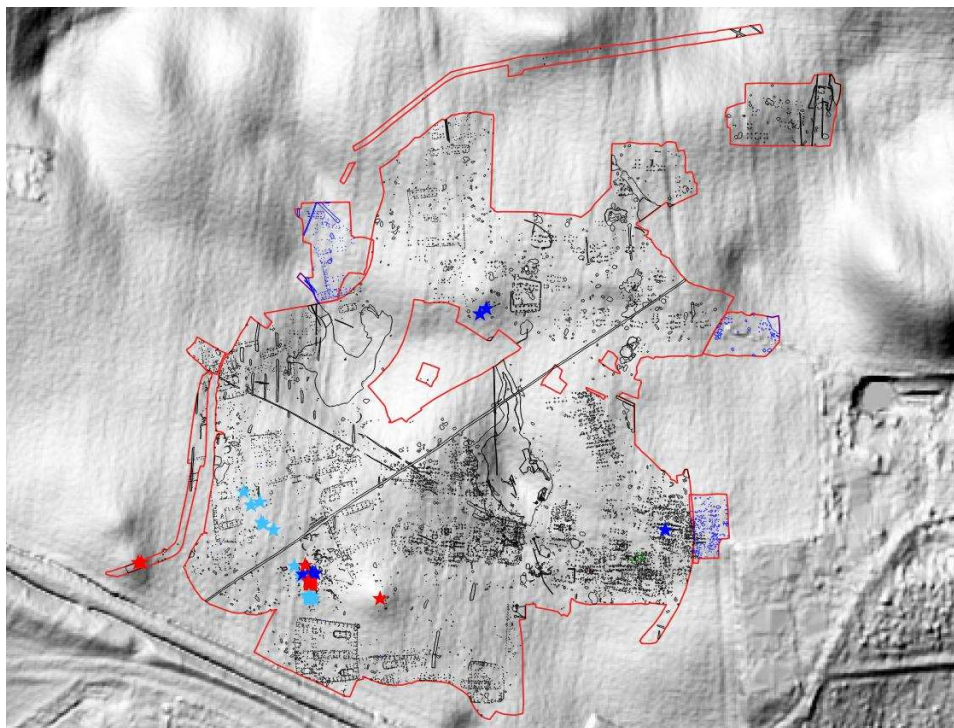

efter en jordopgravning i forbindelse med markering af et rituelt område, og altså ikke som sådan fyldt med stolper? De manglende stolpespor, samt ringe dybde på grøfterne, tyder heller ikke umiddelbart på, at der har været palisadehegn tilstede. Det eneste sted, hvor dette måske kunne være relevant er i den 3 meter lange grøft A8913, som i den ene del er ret dyb, men stadig uden spor efter stolper.

Under alle omstændigheder så må grav-ritual-anlægget have været synligt helt op i romersk jernalder. Det ser nemlig ud til at området fortsætter som et sted for de døde. I ældre enkeltgravstid anlægges en jordfæstegrav på toppen af en naturlig bakkeknold 55 m øst, og i ældre romersk jernalder gravlægges formodentlig tre børn i jordfæstegrave direkte imellem grøfterne. Senere i yngre romersk jernalder respekterer man stadig de gamle gravanlæg, og der etableres en urnegravplads (K401), som ligger i et strøg på den vestlige side af den neolitiske plads.

Den tidlige neolitiske grav- og offerplads ligger på et ret plant, sandet plateau. Den naturlige bakketop med enkeltgravsgraven, 55 m øst derfra, er ret tydelig både i landskabet og på lidarkort (fig. 23). Mod vest ses to overpløjede gravhøje, sb. 54 og sb. 55. Disse ligger ca. 130 meter vest for pladsen. I forbindelse med denne udgravningskampagne blev dele af sb. 55 udgravet, hvorved der fandtes en tom jordfæstegrav (beskrives længere nede i teksten), og ellers kendes der ikke mere til disse to gravhøje. Men også her er det tænkeligt at to naturlige bakketoppe er anvendt som højdeforstærker i de anlagte høje. I så fald har man i tidlige neolitikum anlagt sin plads mellem to forhøjninger i landskabet og desuden udvalgt en sandet plet, i et ellers ret leret område.

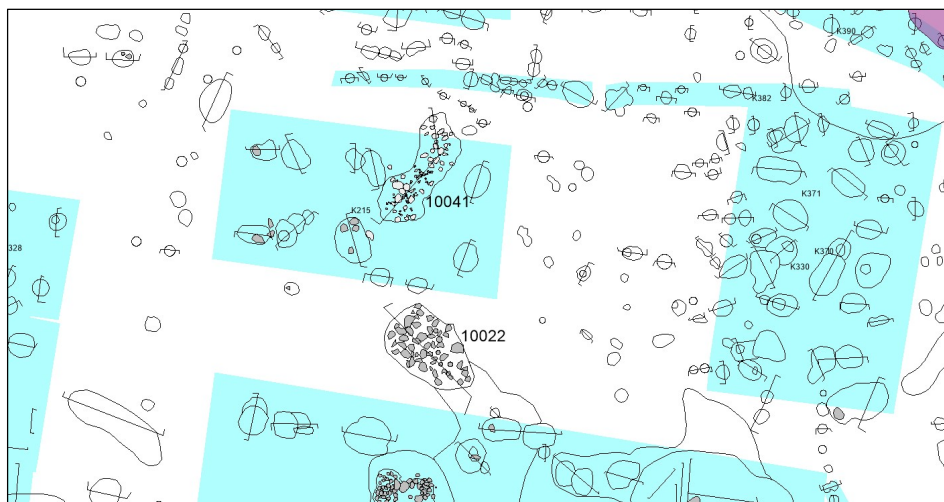

Figur 23: Digitaliseret plan over det udgravede område henover et lidarkort. Det er tydeligt at se forhøjningerne i landskabet, der hvor enkeltgravsgraven lå og vest herfor de to toppe fra sb. 54 og 55. Røde stjerner markerer

grave/rituelle anlæg fra neolitikum, mens de blå stjerner er grave fra jernalderen. Kortbaggrund: Styrelsen for Dataforsyning og Effektivisering.

Andre muligt rituelle gruber fra neolitikum

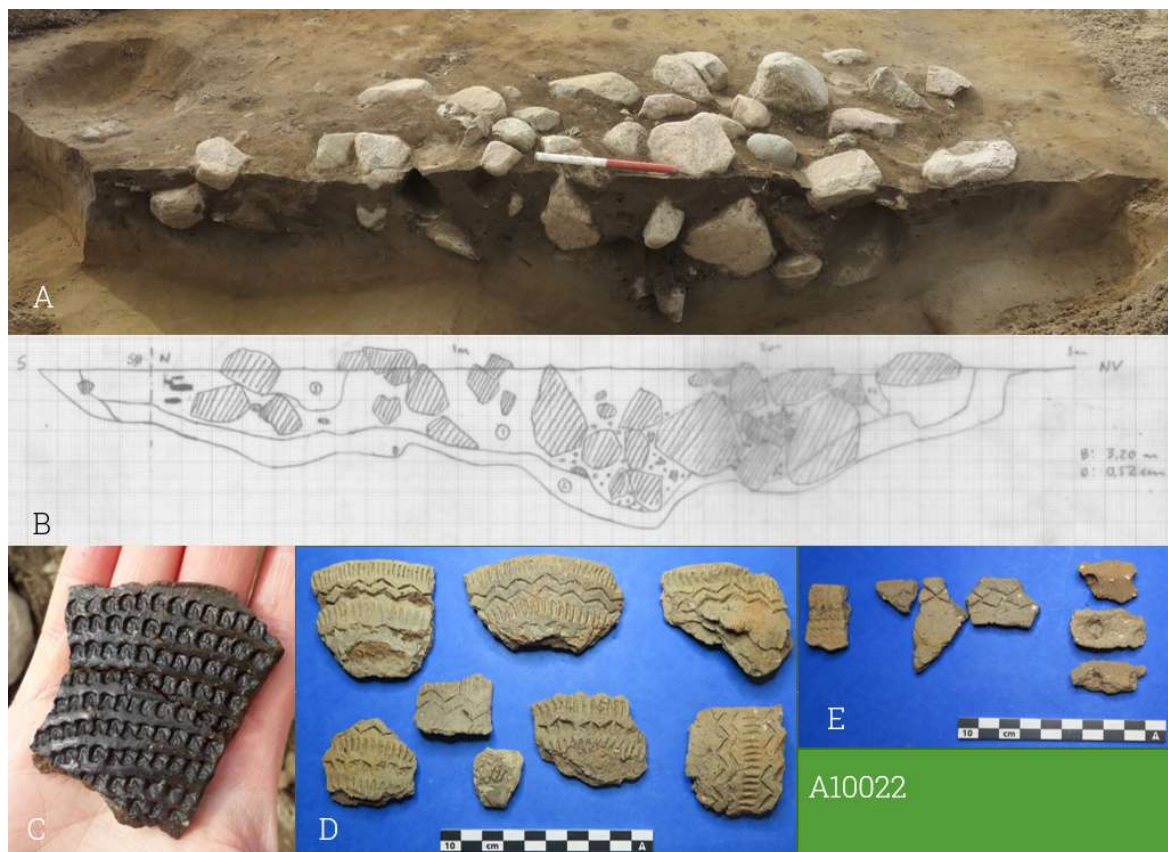
Stadig i den sydlige del af feltet, men løsrevet fra den tidlige neolitiske grav- og ritualplads, blev der fundet fire særligt interessante anlæg fra omtrent den samme periode, som vil blive beskrevet her. De to af gruberne, A10022 og A10041, lå tæt op ad hinanden i kanten af det større vådområde, A7091.

Figur 24: De to neolitiske gruber lå godt indblandet i husene fra ældre romersk jernalder i et sandet område, hvor grundvandet stod særligt højt. I mange af de omkringliggende stolper blev der fundet neolitiske skår og flint sammen med jernaldermateriale, så det tyder på at der har været en del aktivitet her i neolitikum, som vi ikke længere kan spore.

A10022 var oval i fladen og havde en ujævn bund med fordybning på midten. I fladen målte anlægget 320 x 180 cm, og den var maksimalt 52 cm dyb (fig. 25).

Alt materialet fra gruben blev tørsoldet i felten. Herved fremkom ca. 140 liter knust flint/sten samt ca. 6 liter ildskørnet flint. Udover den ildskørnede flint fundet i sold, blev der under udgravning samlet 61 stykker (ca. 2 kg) fra, hvoraf nogle var op mod 8-10 cm i diameter. Derudover blev der fundet et muligt fragment af en slibesten, to afslag, en mindre blok samt et ret fragmenteret skårmateriale på ca. 1,2kg. Skårene på ovenstående figur er blandt de absolut største fra gruben. Der synes at være større dele fra en fodskål fra MNA I, samt fragmenter fra min. fire andre kar. Skåret til venstre på fig. XX, E, skal dateres til TN. Dette er dog muligvis det eneste skår der ikke matcher MNA I i gruben, og kan betragtes som indblanding, da der andre steder på pladsen er materiale fra TNC. Grubens brugsperiode anses at være MNA I.

Figur 25: A) Foto af grubens profil. Set fra NØ. B) Profil i 1:10 af A10022. C) X3190, randskår fra tragtbæger. D) X3191, skår fra en fodskål fra MNA1. E) X3187-X3189, diverse skår fra gruben, hvor randskåret længst til venstre er ældre end de øvrige skår fra gruben.

A10041 er et 3,5 m langt og op til 1,45 m bredt, bananformet anlæg, der i snit deler sig op i to gruber/brede stolper, muligvis et såkaldt to-stolpe-anlæg (fig. 26). Fyldet i anlægget består af lag: 1) Gråbrunt sand. Noget udvasket, men nogenlunde tydeligt afgrænset mod undergrund. Noget heterogent og undergrundsopblandet. 2) Mørkere brunligt og en smule muldet sand. Indeholder langt flere flintskærver end lag 1. De natursten, der ligger i fylden, virker meget tilfældige. De to fordybninger i anlægget er ca. 30-36 cm dybe, og kan muligvis repræsentere to stolpespor. Fylden blev soldet og anlægget tømt.

Tørsoldningen af anlægget gav følgende resultat: Ca. 121 kg knust og i nogle tilfælde også brændt flint. Den knuste flint var hovedsageligt gråt, mat Danién flint og i varierende fragmentstørrelse (ca. 0,2cm - ca. 15cm). En gennemgang af ca. 6 kg, der blev hjemtaget viste, at der var tale om frostsprængt/knust og til tider hvidbrændt flint, men ingen af stykkerne var bearbejdede. Ud over flint var der en hel del natursten, som var en blanding af gnejs og granit (max 40 cm).

Øvrige fund fra A10041: 23 stykker flint (primært afslag samt en enkelt knude), 10 små, uornamenterede sideskår, som er groft magret med knust granit. Sideskårene er anderledes end keramikken fra A10022, som ligger lige ved siden af, da magringen i stykkerne fra A10041 ikke træder ud af overfladen. Dette kunne pege på en (mindre) tidsforskel mellem de to anlæg.

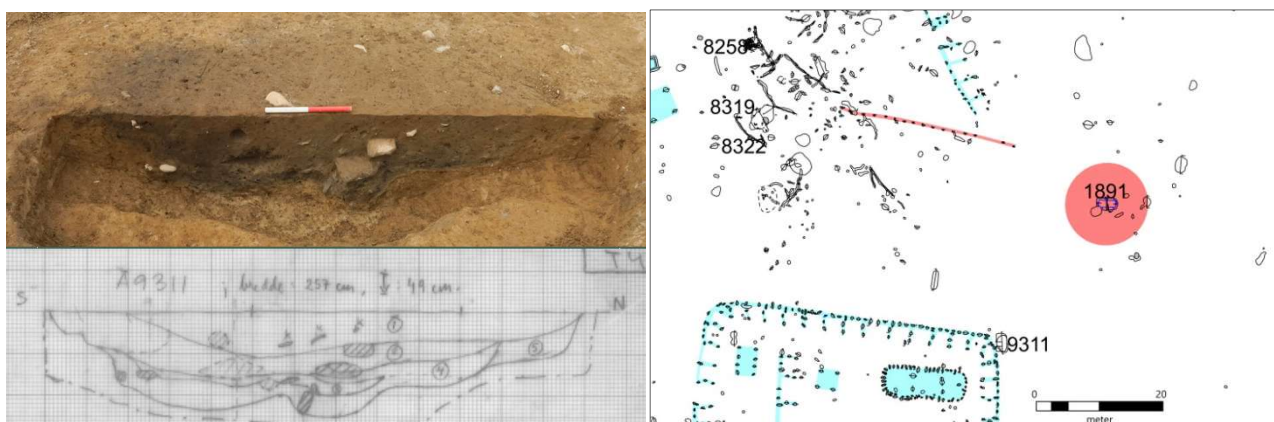

Datering: Ud fra indholdet af gruben kan den kun dateres bredt til tragtbægerkulturen.

Figur 26: A10041. A) Anlægget set i fladen fra VNV. B) Anlægget set i profil, set fra NV. C) Foto af det soldede, knuste flint. D) Profiltegning af anlægget.

A9311 lå knap 50 m sydøst for offergruben med ravperlerne. Gruben befandt sig ret ensomt i forhold til andet neolitisk aktivitet (fig. 27). Den målte 259 cm i længden og 160 cm i bredden. I overfladen var der tegn på gentagne nedgravninger. Største dybde var 49 cm. Undergrunden var her ret leret, kun let sandblandet.

Figur 27: A9311. Øverst ses gruben i profil, set fra Ø. Nederst ses profiltegningen af samme. Til højre er en digitaliseret plan over det område gruben lå i.

Der blev observeret fem lag i gruben: 1) Homogent gråbrunt let leret sand med trækulsnister, heri tragtbæger-keramik. 2) Homogent mørk brungråt let leret sand med en hel del trækulsnister. Ingen fund. Der var ganske mange nævestore op til 3x nævestore sten i lag 2; særligt i den sydlige del. Stenene virkede højest let sodede af trækulsholdig fyld, men de var ikke egentlig varmpåvirkede. Undergrunden er ikke synligt varmpåvirket. 3) Homogent lyst grågult let leret fint sand. Askeagtigt. Ingen fund. 4) Relativt homogent mørkt gråt (kun ganske let brunligt) let leret sand med en hel del trækulsstykker, ca. op til 1,5 cm store + nister af trækul. Ingen fund. 5) Først defineret under tømning af V-del. En heterogen fyld af lyst gråbrunt leret sand med klumper af kompakt lyst brungråt leret sand (sammenkittet fint sediment). I laget er der fundet spredte skår, enkeltvist. Undergrunden var her lyst kompakt sandet ler med udfældninger.

Figur 28: A9311: De to korte snit, i profil og på foto, i den vestlige del af gruben viser tydeligt, at lag 5 (undergrundslag) er kastet ned i gruben. Til højre ses et foto med de ornamenterede skår (Fuchsberg) fra lag 1.

Fund: Der er udtaget tre floteringsprøver fra lag 2 og lag 4, samt fra trækulsholdigt lag 4 i en af de vestlige udposninger. Floteringsprøverne rummede udelukkende trækul. To skrabere, to afslag og en flække var det eneste der fremkom af flint. Der blev desuden fundet et helt, forstenet søpindsvin. Af keramik fremkom stort set alt i lag 1. I alt 87 skår af 1432g ornamenteret i Fuchsberg-stil (fig. 28). Fra lag 5 fremkom i alt 13 skår, heraf en øsken.

Tolkning: Det ser ud til at der er sket flere opgravninger på stedet i 'samme' hul og der er ligeledes tegn på en eller flere afbrændinger med træ (lag 4 + 2), hvor der efterfølgende er deponeret en del sten. Der er desuden, særligt synligt mod vest, kastet råjordsfyld tilbage i gruben (lag 5) hvor også lidt keramik er fundet. Slutteligt aflejres lag 1, hvor der er deponeret store dele af et eller to tragtbægre med Fuchsberg-ornamentik.

Datering: Gruben er ud fra sit keramikmateriale dateret til Fuchsberg (TNC). Der er ligeledes foretaget to AMS-dateringer:

X937 (trækul, pil): AAR 32700 (5117 ± 28); 95,4%, 3980-3802 f.Kr.

X943 (trækul, hassel): AAR 32703 (4723 ± 28); 95,4%, 3627-3376 f.Kr.

Den første giver en ret gammel datering i forhold til den typologiske bestemmelse, mens X943 giver end bedre datering i forhold til keramikken. X937 må opfattes som et ældre indslag i gruben. Grubens endelig datering formodes ret sikkert at ligge i TNC.

A12055 var et større anlæg, der lå ca. 65 m SØ for A9311, og dermed på samme måde som A9311, ret alene i det neolitiske landskab. Anlægget målte 3,4 x 1,75 m i fladen og er let bønneformet, og tangerer i overfladen til en rodvælter. Profilet af gruben peger dog også på, at det kunne være tilfældet til trods for at der blev fundet en del TN-materiale i det øverste lag 1. De nederste lag, særligt lag 5 og 6, bærer præg af at være naturligt, organisk omsat materiale og ikke trækulsholdig, som det kunne ligne på fotoet (fig. 29, d). Lag 2, som også ses i en af de nederste fordybninger, rummer en smule keramik og flint. Gruben er dermed ikke entydig i en rodvælter-tolkning, men den er det dog formodentlig.

Figur 29: A12055. A) Gruben set i overfladen, set fra N. B) Et par af de ornamenterede skår fra lag 2. C) Profiltegning. D) Foto af profilen, set fra Nord.

Fund: Der er udtaget to jordprøver fra lag 1 og 2, som rummede ganske lidt trækul og uforkullede frø. Lag 1 gav: 8 stk. ildskørnet flint, 11 afslag, 74 skår, heraf flere i Volling-stil (tandstok, to-snoet snor, indstik). Lag 2 gav: 1 stk. ildskørnet flint, 9 afslag, 11 skår, heraf enkelte ornamenteret i Volling-stil (to-snoet snor).

Datering: Anlæggets genstande dateres til Volling (TNC) ud fra typologi samt en enkelt AMS-prøve: X1960 (trækul, birk) AAR 32769 (4687± 31): 3528BC (93.4%) 3369.1BC.

Enkeltgravskultur - jordfæstegrav

A1891: På det højeste punkt på arealet, en lille bakketop, ca. 92 m over dansk normal nul, lå der en øst-vest-orienteret jordfæstegrav, A1891, fra ældre enkeltgravskultur (2800-2600 f.Kr.). Graven er tidligere omtalt i forbindelse med de tidligneolitiske levn, da den ligger godt 55 m øst for bl.a. den rituelle grube med ravperler. Her omtales det ligeledes, at det enradede hegn K207 måske kan dateres til at være samtidig med enkeltgravsgraven, grundet hegnets orientering.

Graven blev fundet og afdækket helt i forundersøgelsen, da der allerede her var mistanke til, at der kunne ligge en overpløjet gravhøj på dette sted. Tidligere er toppen da også registreret i FF under Sb. 160203-273 i 2006, som en mulig overpløjet gravhøj (fig. 30).

Figur 30: Lige foran skovlen ses jordfæstegraven, da den bliver fundet i forundersøgelsen. Det er tydeligt at se den ringe mulddybde her på toppen. Set fra omtrent V.

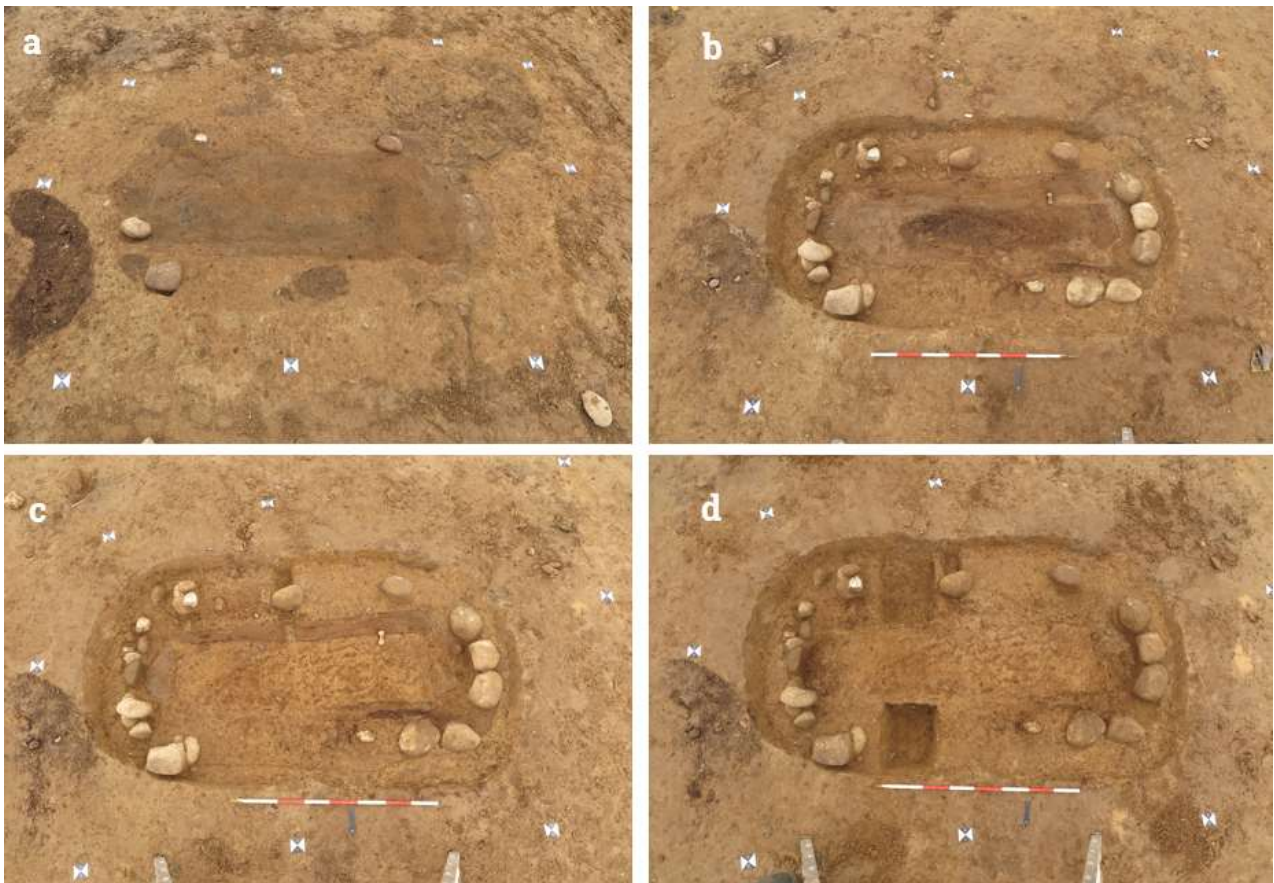
Mulddybden var ret ringe på toppen af bakken og var i forundersøgelsen noteret til 15 cm. Der var ingen tegn på, at der skulle have været en større høj på stedet, men enkeltgravshøje er også kendte for at være til den lave side, så en lille høj må alligevel formodes at have været til stede.

Jordfæstegraven var en kistegravlæggelse af hvad der må formodes at have været en mand, hvilket udelukkende er baseret på gravgaven; en stridsøkse. Kisten målte ca. 2,6 x 1 m og var gravet ca. 20 cm ned i undergrunden. Selve nedgravningen til kisten målte 3,3 x 2 m, og i denne lå der flere større sten til støtte for kisten. Der var ingen spor efter den afdøde, men på

bunden blev der observeret lange mørke fyldskifter langs kistens kant, der kan tolkes som organiske spor efter kiste, men som på den anden side var så ujævne i deres afgrænsning mod bunden, at der kan være tale om udfældninger. Stridsøksen lå i den vestlige del langs den sydlige kant, hvilket harmonerer fint med den meget traditionelle gravlæggelse af mænd i enkeltgravskulturen: Liggende på højre side, med hovedet mod vest og ansigtet drejet mod syd. Øksen lå på denne måde ud for mandens ansigt og arme.

Det virker til, at man fyldte op omkring kisten med den undergrund (gul sandblandet ler), man netop havde gravet op for at skabe fundament til kisten, kun let iblandet gammel muldoverflade og selvfølgelig de sten der skulle støtte op om kisten. Inde i området hvor kisten stod var fyldet næsten rent sand i diverse grå nuancer. Dette må afspejle den fyld der er lagt ovenpå kisten i forbindelse med den lille høj, vi må antage har været tilstede. Der blev i det grå sand ikke observeret spor efter tørv, men sandet må klart være tilført, da bakketoppen ellers bestod af sandblandet ler.

Figur 31: A1891. Jordfæstegraven: a) set i fladen niv 1; b) set i fladen niv. 2; c) set i fladen niv 3; d) set i fladen niv 4. Alle billeder er set fra nord.

Figur 32: A1891; Foto og profiltegning af den østlige side af balken. Profiltegningen er tegnet af to omgange, da balken blev pillet ned inden niv. 2 blev registreret.

Fund fra graven: En stridsøkse var den eneste bevarede gravgave. Stridsøkseen, X900, måler 12,8 x 5,1 cm og er formodentlig en type E (Globs typologi). Der var desuden bevaret træ inde i hullet. Træet sad fast på indersiden af hullet i øksen, kun 1-3 mm var stedvist bevaret. Der var tale om fraxinus, ask. Det er muligt at følge årringsforløbet i rundingen på hullet, det betyder, at der ikke er tale om udspaltet træ, men derimod om en pind, som i størrelse svarer til hullet i øksen (bestemt af Peter H. Mikkelsen, Moesgårds naturvidenskabelige afdeling). I selve gravfyldet lå enkelte flintafslag samt få skår, heraf et ornamenteret, X898, der dateres til ældre enkeltgravskultur. Desuden en lille, ubestemmelig, brændt knogle. Der blev desuden udtaget en jordprøve til flotering fra lag 1 samt en prøve til evt. fremtidig analyse fra gravens bund. Gravens bundlag blev i øvrigt tørsoldet i felten.

Datering: Stridsøkseen fra A1891 dateres typologisk til Ældre enkeltgravskultur. Derudover er der foretaget to AMS-dateringer, begge på forkullet hassel:

X946,1: AAR 32704 (4150 ± 29): 2874.5BC (95.4%) 2627.4BC.

X946,2: AAR 32705 (4180 ± 31): 2818.6BC (71.2%) 2664.5BC.

De naturvidenskabelige dateringer sammenholdt med den typologiske datering på stridsøkseen placerer dermed graven i ældre enkeltgravskultur.

Figur 33: Stridsøksen, X900, fra flere vinkler og in situ. Desuden det ornamenterede stykke keramik der blev fundet løst i graven.

Gravhøj sb. 160203-55

I forbindelse med del 2 (juni 2016), skulle der anlægges et spildevandstracé på 5 m i bredden, der gik langs den vestlige side af den allerede anlagte cykelsti. Dette var ikke med i den oprindelige plan, og var derfor ikke forundersøgt. Det blev derfor aftalt med bygherre, at museet skulle følge muldafrømningen af hele det 5 m brede tracé, og så grave det der kom frem. Da museet ikke havde noget georefereret kortmateriale over ledningen, kom det som lidt af en overraskelse, at traceet gik direkte henover halvdelen af den overpløjede høj, sb. 160203-55, hvilket ses tydeligt på lidarkort (se fig. XX).

På gravhøjen blev der fundet resterne af stærkt omsatte højrester. Det moderne pløjelag var omkring 30 cm tykt, og herunder sås to tynde lag på henholdsvis 8 og 16 cm's tykkelse. Det øverst lag 1 bestod af lyst gråbrunt let leret sand med en del gule plamager. Laget var skarpt afgrænset mod det moderne pløjelag og mere diffus afgrænset mod lag 2. Lag 2 bestod af lyst gråbrunt let leret sand med lidt småsten og trækul. Laget var desuden klart afgrænset mod undergrund (se fig. XX). Lagene svarer ret nøje til hvad der blev fundet i forbindelse med udgravningen af Bredhøj (SBM1159 Kildebjerg Ry Midterfasen), hvor Søren Munch Kristiansen slog fast, at der var tale om mikrober og svampesporer der æder af højfylden,

hvilket giver fylden et spættet udseende, og medfører at evt. tørvelag ikke længere vil være synlige.

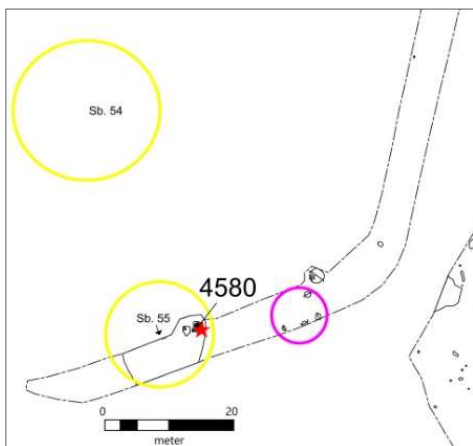
Figur 34. De to overpløjede gravhøje (54 og 55), her markeret med nummer, kan ses på lidarkortet. Ved 55 ses hvorledes spildevandstraceet gik henover gravhøjen. Tidligere udgravningskampagner er med på kortet og gravhøjen Sb. 273 er ligeledes afsat.

Figur 35: Her ses den lille profil der blev gravet på toppen af højen ind mod tracegrænsen. Øverst ses det moderne pløjelag og herunder ses højresterne.

Bredden på højen var lige knap 14 m og den lå i kote 89. I den nordøstlige kant, indenfor højfylden, som her var ret tynd, lå der en jordfæstegrav, A4580. Efter udgravning af graven, blev øvrig højfyld i det pågældende tracé afgraved i tynde lag med maskine, men der dukkede ikke yderligere grave op.

Figur 36: Digital oversigt over de to gravhøje sb. 54 og sb. 55 samt graven A4580. Den lille ring markerer fire kogestensgruber.

A4580 er en tom jordfæstegrav, der lå yderligt mod nordøst i den overpløjede gravhøj sb. 160203-55. Graven måler 1,55 x 1,45 m i fladen og er dermed omtrent kvadratisk. Graven blev tegnet i fladen og i et niveau derunder. Fylden bestod primært af mørkt brunt sand med en del sten. Heri lå der enkelte kantede plamager med mørkt gråt groft sand, let askeagtig, der i felten blev tolket som mulige tørvestykker. Fyldet blev tørsoldet i felten. Bunden af graven, som befandt sig ca. 30 cm nede, var plan. Der var ingen bevarede gravgaver i anlægget, men ud fra dens placering og form, tolkes den som værende en grav.

Figur 37: Gravhøj sb. 55 samt jordfæstegrav A4580 (ved den grønne pil). A) Resterne af højfylden på bakketoppen. Set fra S. B) Jordfæstegraven A4580 set i fladen fra nord. C) Graven er tømt, og tilbage står balken, set fra nord. D) Fylden fra graven soldes i felten.

I selve gravfylden lå der en knækket kværnstensligger i granit, 48 flintafslag og 3 små stykker hvidbrændt knogle.

Dateringen af A4580 må efter bedste vurdering ligge et sted mellem starten af enkeltgravskulturen og slutningen af ældre bronzealder. Graven ser ud til at være gravet ned i højfylden, og ligger i yderkanten i højen, hvilket gør, at der må forventes at ligge en centralgrav mod vest, formodentlig kun lige på den anden side af tracégrænsen.

Hvor lå bebyggelsen i yngre stenalder

Størsteparten af de registrerede neolitiske genstande er fundet i neolitiske anlæg; men spredt over stort set hele feltet blev der fundet flintafslag og enkelte groftmagrede skår enten som løsfund eller i jernalderkontekster. Særligt et sted, på den sydvestlige side i A7091 (det store vådområde) er der fundet en hel del løsfund og neolitiske genstande i jernalderstolper. Det er samme område hvor også de to neolitiske (beskrevet ovenfor) gruber, A10022 og A10041 lå. Det synes derfor rimeligt at antage, at der her er foregået en del aktivitet i neolitikum og måske kan det endda være her bebyggelsen lå. Der er imidlertid ikke fundet spor efter huse, dog spredte anlæg med neolitisk materiale kan muligvis tolkes som stolpehuller, men virvaret af jernalderkonstruktioner vanskeliggør udredningen af evt. stenalderhuse. I den sydlige kant af vådområdet A7091 er der ligeledes fundet et par tynde lag med neolitisk materiale (behandlet under A7091). Dette styrker yderligere tesen om, at en neolitisk bebyggelse lå her sydvestligt for A7091.

Yngre bronzealder (1100-500 f.Kr.)

Kun i det nordøstligste hjørne af udgravningsfeltet blev der fundet spor efter ganske lidt bronzealder-aktivitet i form af et spinkelt hus og op til tre gruber. Huset, K337, skiller sig ud ved at være ret spinkelt opbygget og mindre i forhold til de øvrige langhuse fra yngre førromersk jernalder, som ligger rundt om. Formodentlig oprindeligt et fire-sæts hus med to indgange. Stolpernes dybde varierer mellem 9 og 30 cm. Dateringsmæssigt kunne huset også være fra ældre førromersk jernalder, men da der ligger enkelte gruber rundt om, hvoraf den ene kan indsnævres til yngre bronzealder, synes det rimeligt at knytte huset til samme periode. Huset og gruberne ligger på en lille bakkeknold i noget lerholdig undergrund. Mod nord og øst falder terrænet og der ses spor efter vådområder, enten i forundersøgelingsgrøfter eller på landskabskort (nord for). Områderne mod syd og vest er forundersøgt. Der er både i tidligere og senere kampagner i Kildebjerg Ry, fundet levn fra både ældre og yngre bronzealder (se især: SBM983 Kildebjerg Ry etape I + III + III tillægsareal samt SBM1159 Kildebjerg Ry Midterfasen I-III). Bronzealderen i Kildebjerg-området er primært fundet nord for Skovagervej, og nærværende udgravning befandt sig syd for vejen; der er desuden et større vådområde mellem fundene nord og syd for Skovagervej. Der må derfor være tale om

en solitær gård med kort levetid (en generation), baseret på de ganske få gruber og manglende udskiftninger af husets stolper.

Figur 38: Oversigt over det nordøstligste felt, hvori der ses spor efter bronzealderen (gule markeringer), samt tre gårde fra yngre førromersk jernalder (blågrønne markeringer). De fremhævede A-nr er gruber der sikkert eller formodentligt stammer fra yngre bronzealder.

Gruben A5126 var en oval nedgravning, 190 cm lang og 34 cm dyb, og med afrundet bund, som var dybest i den ene ende. Gruben bestod af to lag; øverst et mørkt brunt sandet lerlag med større sten, der var op til 50cm i diameter. Laget rummede desuden lidt keramik og trækul. Det nederste lag bestod af sort sandet ler med en hel del trækul, heraf flere større stykker. Desuden lidt keramik, rødbrændt ler og større hårdtbrændte røde lerklumper. Der blev ikke observeret spor efter direkte ild i gruben, såsom rødbrændt undergrund.

Desværre blev fundene ikke adskilt i lag, så følgende er opsamlet fra hele gruben: et kværnstensfragment, en knusesten, et stort stykke ildskørnet flint, seks klumper brændt ler, heraf en stor klump med spor efter æltning og fingerindtryk, ca. 80 skår, heraf to hele karsider fra mindre treleddede kar og et større stykke rand-bug med lerliste 8 cm under randen. Over halvdelen af skårene er decideret fejlbrændte (sintrede, skævvredne).

Der blev desuden udtaget en jordprøve til flotering, hvorfra der blev fundet enkelte forkullede kerner af byg og brødhvede samt frø af bleg pileurt. Derudover en større mængde trækul.

Da der ikke ses ovnstrukturer (rødbrændt undergrund, rødbrændt bræmme efter kappe) i selve gruben, antages det at være en affaldsgrube med rester efter en fejlbrænding af keramik, som formodentlig har foregået i nærheden, eks. ved en milebrænding, som ikke nødvendigvis efterlader arkæologiske spor.

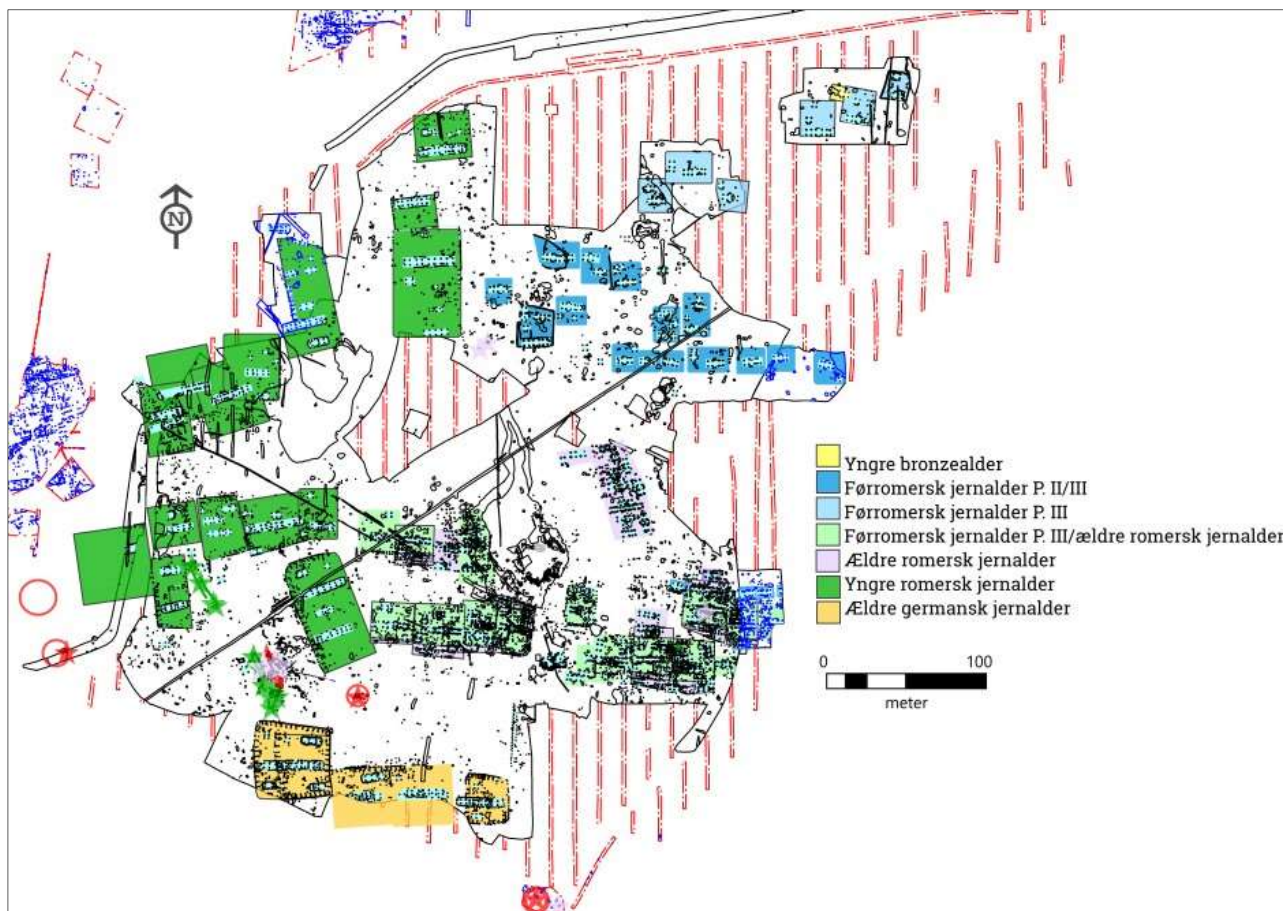
Gruben dateres typologisk til yngre bronzealder.

Grubekomplekset A5132 udskiller sig i tre forholdsvis lave gruber, ca. 10-35 cm dybe. Den er registreret med profiltegning i det syd-nordlige snit, mens udposningen ind mod K337 er snittet med maskine, og kun beskrevet her. Der er kun fundet ganske lidt keramik; det drejer sig om større dele fra et mellemstort kar med lige rand og lige karside samt en pålagt lerliste der lå 1 cm under randen. Lige under listen var karret ru/beklasket. Karret ser noget anderledes ud, end de øvrige fund fra førromersk jernalder i området, og selvom listen sidder så tæt på randen, så anses det som en mulighed at karret kan trækkes tilbage til bronzealderen. Grubens relation til huset K337 kan dog ikke nærmere konstateres, da der ikke blev søgt efter potentielle tagbærende langs grubens kant.

Figur 39: Bronzealdergruben A5126 set i profil. Derunder udvalgte fund fra gruben; tre kardele samt et æltet og brændt stykke ler.

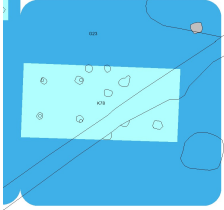
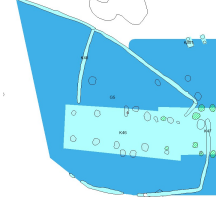
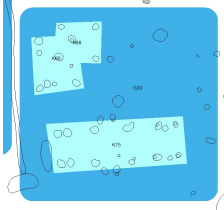

Figur 40: Oversigtskort over gårdanlæggene og deres dateringer. Grave og gravhøje er markeret med stjerner og ringe. Dele af tidligere udgravningskampagner er ligeledes at finde på kortet.

Førromersk jernalder – overgangen mellem MFRJ/YFRJ (ca. 100 f.Kr.)

Bebyggelse

Jernalderen er rigtig godt repræsenteret på Firgårde-udgravningen, og det ser ud til at de første jernalderbønder slår sig ned på dette sted omkring år 100 f.Kr. Gårdene findes i den østlige, midterste del af udgravningen og ligger i en nordlig og sydlig klynge. Den nordlige klynge rummer 16 gårdenheder, den sydlige rummer seks (heri er indregnet gårde fra etape I, vejtracé, som tydeligt hænger sammen med etape II's bebyggelse). Der ser ud til, at der findes tre forskellige typer indretning og størrelse af gårdene, som både kan afspejle social status og forandringer i tid, eller en kombination:

<p>1. De 11 af gårdene (G9, G22, G23, G24, G32, G45, G53, G54, G65, G66, G68) rummer et mindre hovedhus med 4 sæt tagbærende og to indgange, hvor der formodentlig har været stald i den østlige del, og beboelse i den vestlige del. Disse små gårde ligger både i den nordlige og sydlige klynge.</p>	
<p>2. To af gårdene (G5 og G7) består ligeledes kun af ét hovedhus, men disse består af seks tagbærende sæt med to indgange, og gårdene er omgivet, eller delvist omgivet af et hegn.</p>	
<p>3. Ni af gårdene (G4, G10, G18, G19, G20, G21, G25, G26, G69) har, ud over et hovedhus, som varierer mellem 4 og 6 sæt tagbærende, også en til tre økonomibygninger tilknyttet.</p>	

Ved tre af gårdene er der bevarede hegn (G4, G5 og G7), som enten består af hegnsgrøfter, formodentlig fra plankeværk, eller enradet hegn, formodentlig med fletværk. Ved to andre gårde ses spor efter personindgange i hvad vi må formode er et omkransende hegn (G9 og G10), så det er muligt at størsteparten af gårdene har været omgivet af et hegn, men at bevaringsforholdene spiller ind. Det synes dog at være en tendens til at hegn og bevarede hegnsindgange primært er bevaret i den vestlige del af den nordlige klynge, og omkransende hegn kan derfor have et tidsmæssigt perspektiv.

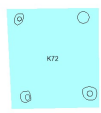
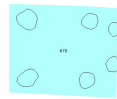
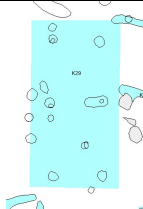
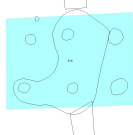
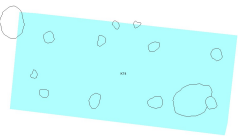

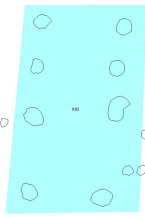
Figur 41. Den nordligste klynge af huse fra den sidste del af mellemste førromerske jernalder og ind i yngre førromersk jernalder.

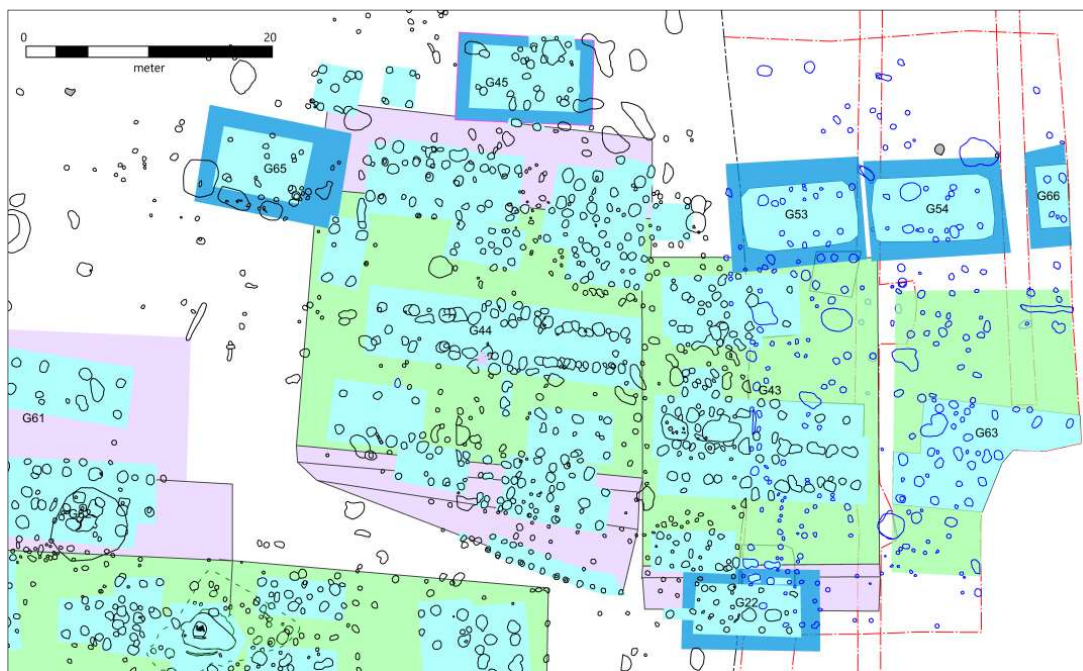

Langhusene/hovedhusene er generelt kun bevaret med fire eller seks sæt tagbærende stolper og i langt de fleste tilfælde ligeledes med to sæt indgangsstolper. Længden mellem de yderste tagbærende varierer mellem ca. 8 og 13 m, mens bredden i de huse hvor begge indgange er bevaret varierer mellem ca. 4,9 og 5,5 m. Æt langhus skiller sig ud, nemlig K32. Her er vægstolperne på begge langsider bevaret, og det ses her at indgangen er trukket ind i forhold til væggen, i alt 0,7 m. Dvs. vi skal sandsynligvis lægge ca. 0,7 m til bredden på de øvrige langhuse, og således vil bredden på samtlige huse i stedet variere mellem 5,6 og 6,2 m. Ved to af langhusene ses tegn på båseskillerum i den østlige del (K103 og K104).

Økonomibygningerne fra MFRJ/YFRJ består af følgende typer:

Type	Antal	Længde (m)	Bredde (m) *fra indgangsstolpe til tagbærende	Eksempel
Staklader – kvadratiske eller rektangulære (K50, K72, K80, K88, K105, K107, K319)	7	2,2-4,47	2,35-3,45	
to-sæts huse med én indgang (K31, K70, K84, K85, K86). Sydvendt indgang foretrukket, men ses også mod øst.	5	2,2-3,62	1,7-2,5	
nord-syd-orienterede tre-sæts huse med én indgang (K29 og K106)	2	7,2-8,54	2,8-5,1*	
øst-vest-orienteret tre-sæts hus (K79)	1	5,44	2,88	
øst-vest-orienterede fire-sæts huse med spor efter max én indgang (K30, K74, K76, K87)	4	7,52-9,35	2,76-5*	

Nord-syd-orienteret fire-sæts hus med én indgang (K82)	1	6,37	4,2	
--	---	------	-----	--

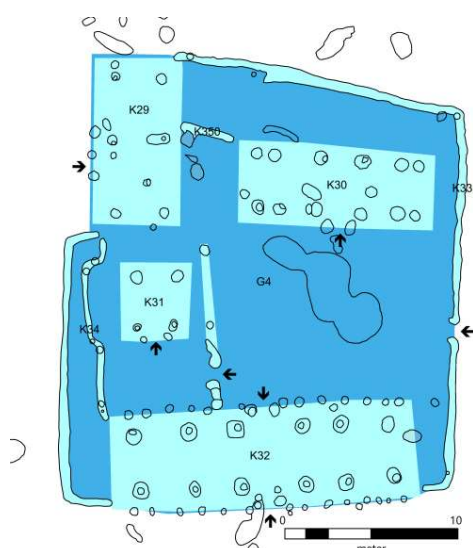
Figur 42: Den sydligste klynge af huse/gårde (mørkt blå) dateret til den sidste del af mellemste førromerske jernalder og ind i yngre førromersk jernalder.

Langt hovedparten af gårdanlæggene fra denne periode er små, kun bestående af et hovedhus og evt. en tilhørende økonomibygning. En enkelt gård skiller sig ud fra mængden, og det er G4 med sine 540 m². Gården rummer hele tre økonomibygninger og er fint omkranset af et hegn, så det er entydigt hvilke bygninger der hører til. Det ser også ud til at gården kun har stået i én generation, så det udelukker, at nogle af bygningerne har afløst en anden. Desuden respekterer bygningerne hinanden og der er indre hegn, som også respekterer bygningerne. Hovedhuset, K32, har seks sæt tagbærende stolper, og rummer ca. 108 m². To modsatstillede indgange i husets midterparti, markerer overgangen mellem stald (øst) og beboelse (vest). Fra husets syddør kan man gå ind fra 'gaden', og går man ud ad norddøren, står man inde på den lukkede gårdspladsen. Der er taget jordprøver fra samtlige stolpespor i K32, og de rummer en hel del trækul, sintret materiale og sintrede skår. Dette peger på, at huset formodentligt endte sine dage som en brandtomt. I den vestlige del, blev der desuden fundet to knusesten og en slibe/glittesten. Fra selve gårdspladsen kan man gå mod vest ind i et nyt lille aflukke, hvor der befinder sig et lille to-sæts hus, K31. Hvorfor huset skulle hegnes inde, findes der ingen forklaring på i stolpehullerne, hvor kun ganske lidt

materiale i form af keramik blev fundet. Resultaterne fra jordprøverne viste, at der var trækul og bleg pileurt tilstede. Nordligt på gårdspladsen ligger et fire(seks?)-sæts-hus, K30, med én sydlig indgang. Dvs. man har kun kunnet gå ind i huset fra gårdspladsen af. Bagved (nord for) K30 er der et aflukke, som formodentlig kun kan tilgås fra en mindre sti mellem huset og indhegningen. Dette virker på sin vis ret ulogisk. Der er ikke fundet genstande i stolperne som kunne pege på en funktion og jordprøverne rummede kun trækul og frø af snerlepileurt. Mod vest ses et nord-syd vendt tre-sæts-hus, K29, hvor der kun er påvist en indgang mod vest. Huset danner, ligesom hovedhuset, en gårdgrænse, der hvor der ikke er hegnsgrøft. Det synes dog mystisk at der ikke er indgang ind mod selve gården, og man forledes til at tro, at indgangsstolperne blot ikke er bevaret her. I huset blev der ikke fundet genstande af betydning for husets funktion, og jordprøverne afslørede blot trækul og bleg pileurt.

I midten af gårdspladsen ligger et større grubekompleks, som formodes at stamme fra en yngre fase.

Dateringen af gården er baseret på tre AMS-dateringer fra hovedhuset, hvilket placerer den omkring 200-100 f.Kr.

Figur 43: G4 - Den store gård med de tre økonomibygninger. Rekonstruktionen er udført af Anders Hagen Mørk. Dronefoto ved Isofilm.

Gruber

På hele pladsen er der 44 gruber, som er dateret ud fra keramik-typologi til yngre førromersk jernalder. Ca. halvdelen af dem ligger i den nordlige del af de to gårdklynger fra omkring år 100 f.Kr, resten ligger nord for blandt andet de gårde som måske er en til to generationer yngre end de her omtalte gårde (se afsnittet: Førromersk jernalder – YFRJ (100-1 f.Kr.)). Gruberne befinder sig omkring gårdene, som samlet må dateres til omkring 100 f.Kr. Gruberne består primært af mindre, ret lave gruber med ét eller ganske få lag. Kun et enkelt anlæg, A4725, kan evt. bestemmes som værende en brønd. A4811 og A4900 er større grubekomplekser, hvor der ikke synes tvivl om, at der er tale om opfyldte lertagningsgruber.

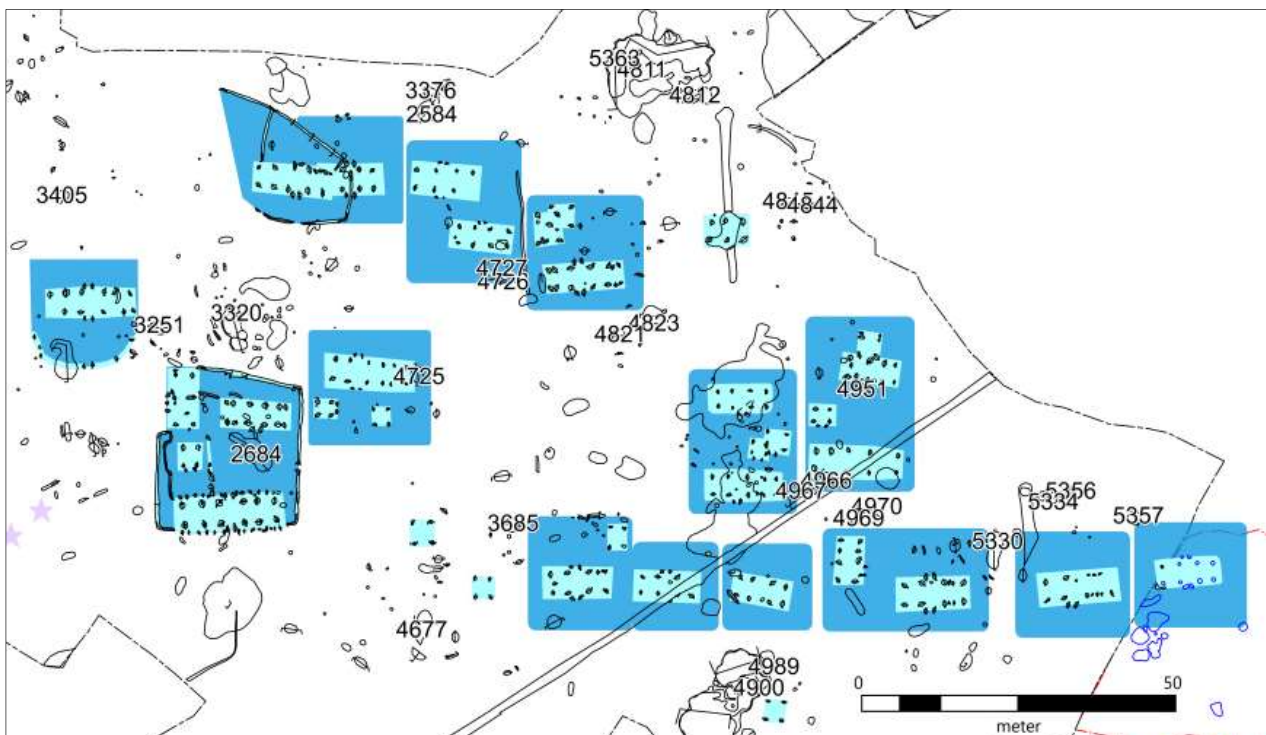

Leret har man brugt til lergulve og lerklinede vægge. Det er primært i de små, lave gruber at der er fundet fragmenterede genstande i større stil, såsom skår fra lerkar, ildbukke, knusesten og ganske lidt organisk, brændt materiale, såsom knogler/tand fra dyr. Man fristes til at kalde gruberne for affaldsgruber, men de kan selvfølgelig have haft et andet, primært formål før de blev fyldt op med affald.

Generelt ligger gruberne udenfor gårdarealerne, og de få der ligger inde på gårdene er formodentlig fra en anden (yngre) fase, da de oftest ligger lidt i vejen for øvrig færden på gården, eller decideret overlapper husenes gavle eller andet.

Fund

Sten: Der blev gjort bemærkelsesværdig få fund af kværnsten, faktisk kun fire, hvoraf de to lå i to forskellige gruber og de sidste to blev fundet i en tagbærende stolpe i K29, hvor de var anvendt som skoning. Til gengæld blev der fundet 52 knusesten, hvoraf hovedparten lå i gruberne. Eksempelvis var der hele 18 knusesten i gruben A3320. Kun tre knusesten blev fundet i forbindelse med stolpehuller tilknyttet husene (K32 og K76). Derudover var der to knusesten med en flad, glat side med en fordybning i midten. En glittesten/hvæssesten lå i en tagbærende stolpe i K32.

Figur 44: Gruber med daterende keramik fra yngre førromersk jernalder vist med nummerangivelse.

Keramik: Der er fundet en del keramik i gruberne omkring gårdene, som typologisk kan bestemmes til yngre førromersk jernalder (fig. 45). Der blev fundet ganske lidt keramik i husenes stolpehuller, men det der blev fundet matcher meget fint keramikken fra gruberne. Herunder følger en kort gennemgang af den fundne keramik.

Karformer, typiske:

- Store forrådskar, tykvæggede med fortykket, udadbøjet rand og med en lerliste med fingergrubeindtryk siddende lige under randmunding. Karrene er ofte beklaskede på underdelen.
- Mellemstore forrådskar, tynd/tykvæggede med fortykket/let fortykket udadbøjet rand, som enten er let facetteret, facetteret eller afrundet. Karrene er ofte beklaskede på underdelen med en skarp grænse mellem blank og beklasket zone. Karrene kan have hanke – både x-formede og båndformede hanke er repræsenteret, samt grebtaf.
- Mindre forrådskar/hankekar. Her findes flere hele karprofiler. Typisk under 20 cm høje. Tyndvæggede. Ofte med ornamentik på underdelen, og med en klar grænse mellem blank overdel og ornamenteret underdel, nogle gange adskilt af en fure. Ornamentikken er oftest prik-ornamentik. Randene er oftest fortykket, udadbøjet og med let facetteret, facettering eller udjævnet. Hankene varierer mellem båndformet, x-formet, let x-formet.
- Skåle med lige/let indadbøjet rand, afrundet.
- Ostekekar: bunde med midterstillet hul.
- Lerlåg og lågfals. Lågfalsen er facetteret.

Karformer, få:

- Vase med prikornamentik i snoede linjer.
- Miniaturekar, toledet.
- Kar med bølgende rande.
- Sikar.

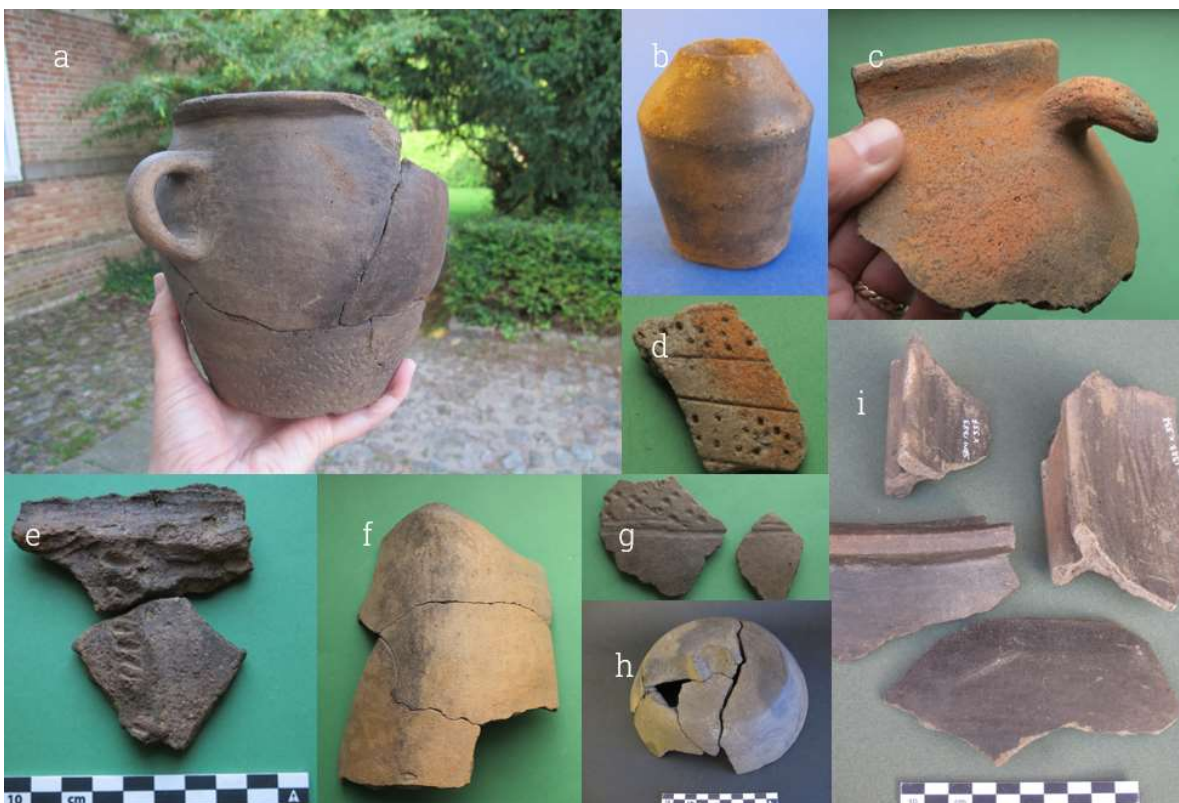
Ornamentik:

- Pålagt lerliste med fingergruber – varierende afstand mellem gruberne, men oftest tætliggende.
- Pålagt lerliste med negleindtryk. Listen sidder under randen, men i ét tilfælde ses der også en lodret liste.
- Fingergruber eller negleindtryk, horisontalt under randen, uden lerliste.
- Omløbende vulst under randen.
- Glittede skår (max. 8 skår fundet i én grube, ellers ofte kun et par stykker).
- Tætstillede runde, v-formede eller ovale indtryk under bunden.
- Kryds af to smalle furer under bunden.
- Trekantede/ovale/runde indstik, tætstillede oftest kun på karrets underdel.
- Streger/furer i brikmønster eller i bånd adskilt af furer.
- Prikornamentik i snoede linjer.
- Bemaling oftest som streger.
- Ofte kombination med blank zone på overdel og ornamenteret underdel. Nogle gange adskilles zonerne af en fure.
- Tætliggende korte riller.
- Vandret, omløbende fure under randen.
- Parallelle ridser.

- Zoneopdelt beklaskning – ofte med en meget lige afgrænsning mellem zonerne.
- Omløbende parallelle furer ved bugknæk.

Øvrige observationer:

- Standring
- Enkelte skår med beg-lignede materiale
- Enkelte skår med fastbrændt materiale
- I næsten alle gruber er der skår der er sekundært brændt.
- Ildbukke som er hule og tyndvæggede.

Figur 45: Keramikseksempler fra pladsen omkring år 100 f.Kr. A) Karside med prik-ornamentik på underdelen. B) Miniaturekar. C) Kar med grebtap. D) Zonebånd: blank-fure-prik. E) Lerliste både lodret og vandret. F) Kar med bølgende rand. G) Zoneornamenteret: Blank-fure-prik. H) Størstedelen af et låg, dog mangler hanken. I) Fragmenter af lågfals.

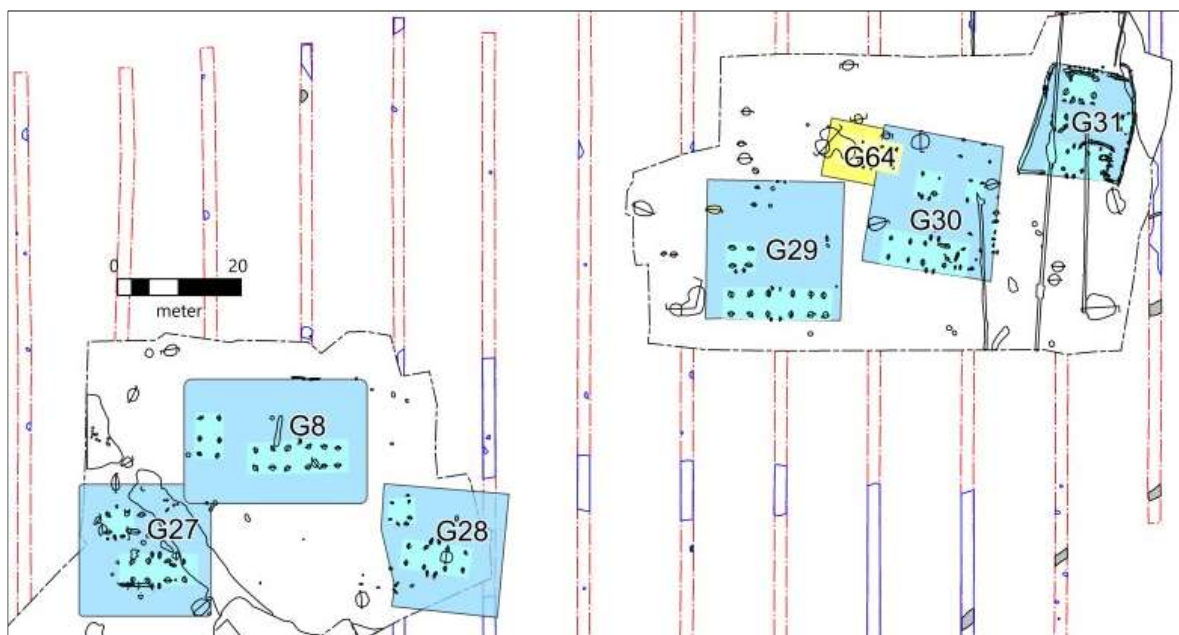
Øvrigt genstandsmateriale: Der er kun fundet ganske få andre genstande udover keramik og sten-redskaber. Det drejer sig om lidt brændt ler, heraf et stykke med aftryk fra vidje, lidt slagge og en tand fra et større dyr – enten en hest eller ko.

Førromersk jernalder – YFRJ (100-1 f.kr.)

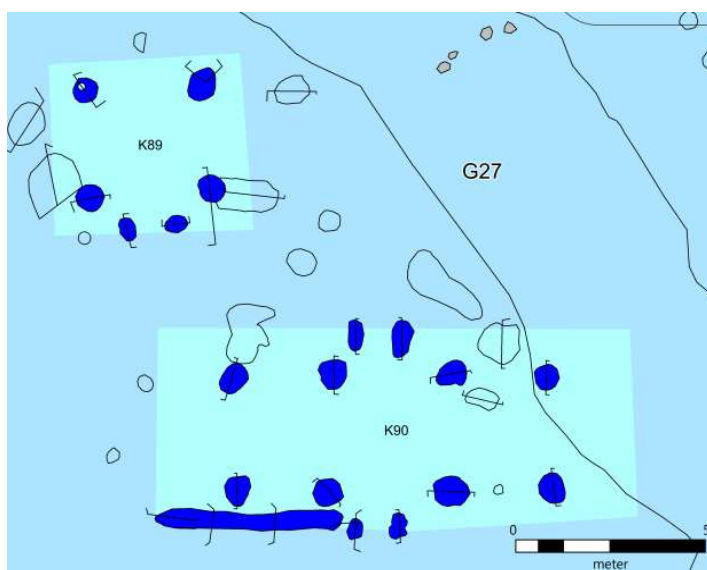
Bebyggelsen

Bebyggelsen fra yngre førromersk jernalder (YFRJ) ligger i to mindre klynger i den nordøstlige del af udgravningsarealet, hver klynge bestående af tre gårde (G8, G27 og G28 mod syd; og G29-G31 mod nord). Alle gårde, muligvis bortset fra G31, har kun ligget der i én generation og har været af nogenlunde samme størrelse og omfattet et langhus med hyppigst ét værkstedshus (to-sæts hus med én indgang) eller et tre-sæts-hus. G31 skiller sig markant ud, men denne vil blive behandlet særskilt. Der er bestemt mulighed for at de to klynger afløser hinanden med en generations mellemrum, særligt da den nordlige klynge virker mere ensartet i opbygningen end den sydlige klynge. Mod nord (G29-G31) ser det ud til at langhuset danner gårdsafgrænsningen mod syd, og rummer derudover en 2-sæts-bygning, som ligger i den nordvestlige side af gårdspladsen. G30 har dog både en 2-sæts-bygning og en staklade (G31 skiller sig helt ud – se senere). Ved alle tre er der bevarede hegnsindgange (personindgange), og ved G31 ses desuden en omsluttende hegnsgrøft, hvori der er to indgange foruden indgangen gennem langhuset. Den nordlige indgang kunne være en vognpassage. Ved den sydlige gårdklynge (G8, G27 og G28) er det umiddelbart ikke langhuset der danner den sydlige afgrænsning, men det kan dog ikke afvises i to af tilfældene. I G8 og G28 ses bevarede hegnsåbninger (personindgange), hvor G28's ligger mod sydvest. Som i den nordlige klynge ser det ud til, at man også her har foretrukket sit udhus på den nordvestlige del af gårdspladsen. Ved de to, er der tale om et to-sæts-hus med én indgang og G8 har som den eneste på YFRJ-pladsen et nordsyd vendt tre-sæts-hus.

Figur 46: Oversigt over de seks gårde fra YFRJ.

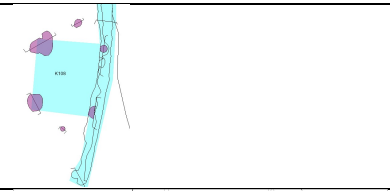

Langhusene varierer mellem 4 og 6 sæt tagbærende og er øst-vest-orienterede. Bortset fra langhuset i G8, er begge indgange bevaret. Indgangene er centralt placeret i husets midterakse, med undtagen af langhuset i G30, hvor der er fem sæt tagbærende; her er indgangen trukket mod øst. Længden mellem de yderste tagbærende varierer mellem ca. 8 og 15 m, mens bredden i de huse hvor begge indgange er bevaret varierer mellem ca. 4,8 og 5 m. Dvs. en smule længere end i den forudgående periode, men også en smule smallere, særligt fordi det her ser ud til at indgangene er udtrukne, hvor de tidligere var tydeligt indtrukne. Det kan dog ikke udelukkes at det er et særtræk ved K90, som er den eneste hvor der er bevaret noget af en væggrøft (se fig. XX).

Figur 47: G27. Eksempel på en af gårdene fra YFRJ.

Økonomibygningerne fra YFRJ består af følgende typer:

Type	Antal	Længde (m) Fra tagbærende til tagbærende	Bredde (m) *fra indgangsstolpe til tagbærende	Eksempel
Staklade – rektangulær (K96)	1	3,1	1,9	
to-sæts huse med én sydvendt indgang (K)	5	2,2 - 3,2	2,3 - 3,8*	
nord-syd-orienteret tre-sæts hus (K26)	1	6	3	

Halvtagsbygning (K108)	1	1,8	1,8	
Kraftig to-sæts bygning med sydvendt indgang (K101)	1	5,5	4,6	

Som tidligere nævnt har gårdsanlægget G31 flere særegne træk. Da gården er omsluttet af et hegn, eller afgrænses af bygninger, kan vi ret præcist anslå gårdens størrelse til 265 m². Gården ligger ned ad en bakke, og terrænet falder omkring 1 meter fra SV til NØ. Mod nordøst ligger gårdens hegn ud i et vådområde, som vi må formode har været udtørret da gården eksisterede. Gården ser ud til at ligge der i to faser/indretninger (se fig. 48), men det er langt fra sikkert, at den dermed også har eksisteret i længere tid end nabogårdene. Umiddelbart tyder det blot på at behovet ændrer sig ret hurtigt, og man bygger den store 2-sæts-bygning, K101, til, samt udvider en smule mod nord. Dette er primært vurderet ud fra, at der ikke ser ud til at være sket forbedringer på de øvrige konstruktioner.

Der er tre indgange: én personindgang i forbindelse med hovedhuset, K100; én personindgang i hegnets østside samt en vognåbning på 3 meters bredde mod nord. I hegnet ses ind imellem stolpespor der kunne tyde på en form for plankeværk eller flethejn. Hovedhuset, K100 er det mindste hovedhus blandt de seks 'samtidige' gårde. Den virker mærkelig skravlet og har en mystisk buet væggrøft og lige gavlgroft, hvor sidstnævnte står for tæt på de tagbærende til at man er overbevist om at det hele hører sammen. Nordvest for husets nordlige indgang, ligger et lille to-sæts hus med én sydlig indgang. Rummet mellem de tagbærende er med sine 1,6 x 2,1 m også det mindste blandt 'samtidige' to-sæts-huse. Mod øst, op ad hegnet, ses en mindre bygning (K108), der ser ud til at være bygget ind i hegnet, som en form for staklade/halvtagsbygning.

Figur 48: Forslag til de to faser i G31. Længst mod højre ses et forslag til rekonstruktion af fase 2 (set fra NØ). Sketch up v. Anders Hagen Mørk.

I fase 1 er der ingen bygning mod nord og gården afsluttes med to hegnssnippe. Formodentlig ret hurtigt ændres der på dette. Hegnet forlænges nemlig en smule i det nordøstlige hjørne, og erstattes i den nordvestlige del af et meget stort 2-sæts-hus, K101, med én sydlig indgang. Huset er ret særpræget i dens opbygning og størrelse. En omtrentlig størrelse er omkring 5,5 x 4,6m, hvilket giver ca. 25 m². Der er en række vægstolper mod nord og to hjørnestolper mod syd, hvor også indgangsstolperne står. Alle stolper er generelt velfunderede. De tagbærende er 78-87cm i overfladen og mellem 42-56 cm dybe. Indgangsstolperne er 91-120cm i overfladen og mellem 26-34cm dybe. Huset er dermed mere velfunderet end gårdens hovedhus, og vi må antage at K101 har været en kraftig bygning, og måske endda højere end hovedhuset. Kan der være tale om en tofags-bygning?

Indholdet i de tagbærende stolper er også lidt anderledes end hvad vi normalt ser i disse udhuse/økonomibygninger. I den ene tagbærendes opfyldslag lå større dele af en vase, som var sekundært brændt. Vasen som havde en kraftig x-formet hank, let facetteret rand, samt en omløbende vulst (se fig. 49), må betegnes som værende fint service, hvilket vi må antage burde have befundet sig i hovedhuset fremfor et udhus. Yderligere blev der fundet to knusesten og andet keramik i K101. Der blev udtaget tre jordprøver som rummede frø fra pileurt, hvidmelet gåsefod, græs og ranunkel, samt enkelte korn af sorterne rug, byg og brødhvede. Bygningens funktion antages ikke at være den gængse: opbevaring, stald, værksted; men måske nærmere et særligt sted, evt. til udførelse af ritualer. Samtidig synes bygningen for lille til at være en decideret 'gildesal'.

Figur 49: Større dele af en vase, X2022, fundet i bygningen K101.

Gruber

Det er ganske få gruber der er fundet i nærheden af de seks gårde, til gengæld rummer de stort set alle materiale, som må henføres til YFRJ. Generelt ligger gruberne udenfor gårdspladserne, og må for størsteparten betegnes som materiale og/eller affaldsgruber. Gruberne er generelt ret lave og ikke særlig omfangsrige. Enkelte steder ligger de som grubekomplekser.

Fund

Sten: Af stenredskaber blandt de seks gårde med tilhørende gruber er der kun fundet knusesten. I K101 og K102 er der fundet i alt tre knusesten, mens der i gruberne A5094, A5180 og A5260 er fundet i alt fem knusesten.

Keramik: Ser vi bort fra vasen i K101, er fund af keramik i husene meget sporadisk og småt. I gruberne omkring gårdene er der til gengæld fundet en del forskellige kartyper og ornamentikker.

Karformer, typiske:

- Store forrådskar, tykvæggede med fortykket, udadbøjet rand og med en lerliste med fingergrubeindtryk siddende lige under randmunding. Karrene er ofte beklaskede på underdelen.
- Mellemstore forrådskar, tynd/tykvæggede med fortykket/let fortykket udadbøjet rand, som enten er let facetteret, facetteret eller afrundet. Karrene er ofte beklaskede på underdelen med en skarp grænse mellem blank og beklasket zone. Karrene kan have hanke – både x-formede og båndformede hanke er repræsenteret, samt grebtap.
- Mindre forrådskar/hankekar. Typisk under 20 cm høje. Tyndvæggede. Et eksempel med ornamentik på underdelen, og med en klar grænse mellem blank overdel og ornamenteret underdel. Randene er oftest fortykket, udadbøjet og med let facettering, facettering eller udjævnet. Hankene varierer mellem båndformet, x-formet, let x-formet.
- To vaser, kraftig udsvungen rand, let facetteret. Den ene med omløbende vulst ved overgang til bug.

Karformer, få:

- Lerlåg og lågfals. Lågfalsen er facetteret. Bl.a. kugleformet kar med form. Lågfals.
- Sikar.

Ornamentik:

- Pålagt lerliste med fingergruber
- Ornamentik under bunden: snor-aftryk, negleindtryk, ovale indtryk, ovale indtryk på kryds og tværs.
- Glitning (ganske få).
- Tætstillede, små grube- eller prik-indtryk. Ses en enkelt gang at være på karrets underdel, hvor overdelen er blank.
- Beklaskning med blank zone på karrets øverste halvdel.
- Bemaling – striber.
- Fure.

Øvrige observationer:

- Standring
- Enkelte skår med beg-lignede materiale

- Enkelte skår med fastbrændt materiale
- I næsten alle gruber er der skår der er sekundært brændt.
- Ildbukke som er hule og tyndvæggede.

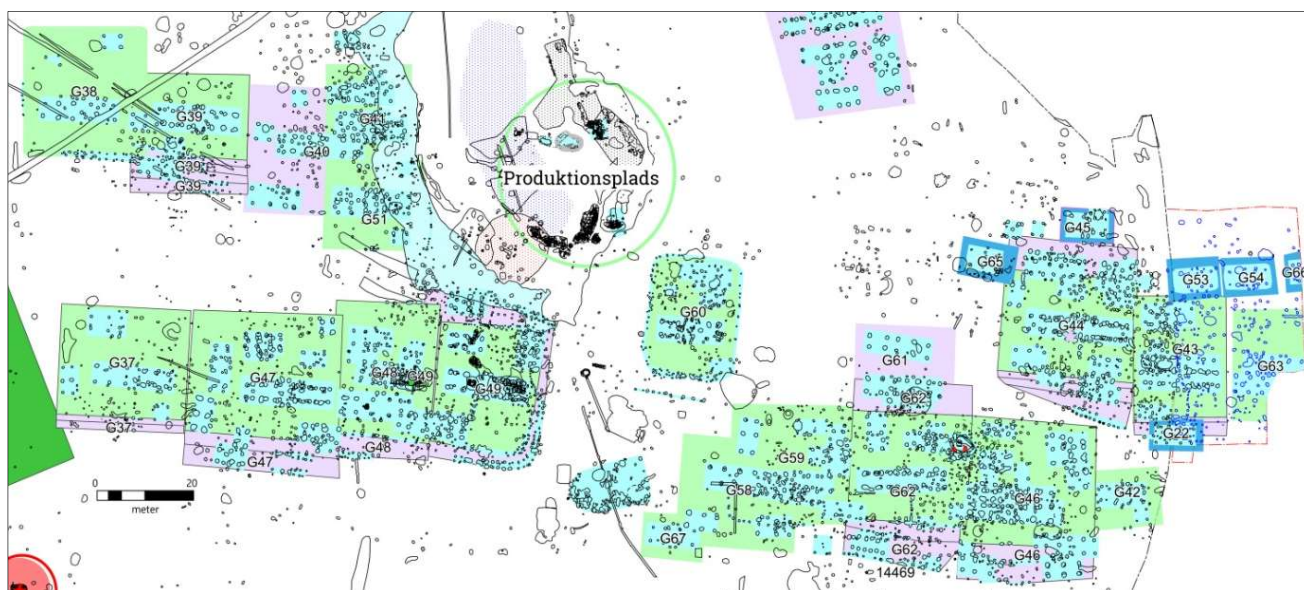
Figur 50: Eksempler på keramik fra YFRJ-gårdene og de omkringliggende gruber. A) Kugle-formet kar med omløbende vulstrand formodentlig end lågfals. B) Dele af et større forrådskar med lerliste. C) Mellemstort forrådskar med beklaskning på underdelen og grebtaf. D) Bundskår ornamenteret under bunden. E) Eksempel på mindre kar med x-formet hank. F) Kardele med prik-ornamentik på underdelen.

Yngre førromersk jernalder/ældre romersk jernalder – årtierne omkring Kristi fødsel

Efter bosættelsesperioden i den nordlige del af udgravningsfeltet, ser det ud til at indbyggerne trak mod syd, ned mod et vådområde, A7091, som omkring Kristi fødsel må have været delvist udtørret, men med et åbent bassin ind mod midten. Vådområdet har muligvis haft en afgørende betydning for den nye placering af bopladsen, da man udnyttede det våde element til etablering af bl.a. rødningsbrønd og skyllebrønd i forbindelse med produktion af tekstiler lavet af taveplanter, eksempelvis hør og brændenælde. I det følgende vil der komme en uddybende beskrivelse af produktionspladsen og hvad vi formoder er den tilhørende gård (G60). Desuden vil A7091 – vådområdet – blive behandlet i dette kapitel, da vi formoder at langt de fleste aktiviteter heri skete omkring Kristi fødsel, selvom noget tyder på, at den åbne, dybe midte blev anvendt som affaldskule langt ind i ældre romersk jernalder af den omkringliggende boplads' indbyggere. Til gengæld vil der kun være en meget kortfattet omtale af de 'samtidige' gårde. Disse gårde vil være beskrevet under afsnittet med ældre

romersk jernalder, selvom deres rod ligger i slutningen af yngre førromersk jernalder. Det samme gælder fundmaterialet fundet i og omkring gårdene.

Figur 51: Oversigt over den formodede udbredelse af bopladsen og produktionsplads (lys grøn) i årtierne omkring Kristi fødsel. De lilla områder viser enten gårde, der fuldt ud kun var tilstede i ÆRJ, eller faser der dateres til ÆRJ.

A7091 – en lavning med udsmidslag og produktionsplads

Et knapt 5000 m² stort lavningsområde ligger mellem de tre bopladser fra ældre romersk jernalder. Tyngden af bassinet ligger i den sydlige del, som formodentlig må anses som et dødshul, mens den nordlige del er langt smallere og lavere. Lavningen har formodentlig været stort set udtørret i jernalderen, idet særligt bebyggelsen (ÆRJ) mod nordvest ligger helt ud i vådområdet, og de tagbærende stolper er gravet ned i lag 7, som er en lysere kant af A7091. Husenes udstrækning stopper inden lag 1, som er det afsluttende opfyldslag, og eftersom der ligger affald i form af kværnsten, knusesten og keramik op til 70-100 cm under overfladen (i det der kaldes lag 2 (og mod syd kaldes lag 41)), så må der stadig i ældre romersk jernalder have været en sænkning inde midt på (se lag 2's udstrækning), som har stået åben med en smule vand.

Udgravningsmetode: A7091 er udgravet i både del 3 og 5, og i del 5 blev ikke alt aførømt i ét hug grundet bygherres prioriteter. Dette har selvfølgelig kompliceret udredningen af bassinet, og der er sammenhænge i mosens aflejringer, der ikke helt kan redegøres for.

I del 3 (vinter 2016/2017) blev den nordlige halvdel af A7091 aførømt og målt ind i fladen som to fyldskifter – lag 1 og lag 7. De huse der lå vest for vådområdet, så ikke ud til at være afsluttede mod øst, derfor havde vi en klar fornemmelse af, at der lå flere stolper i vådområdet, som ikke stod tydeligt frem i det øverste lag. Der blev derfor skrabet nogle ekstra cm af, og ganske rigtigt dukkede der en hel del stolper op, som så ud til at være gravet ned

igennem lag 7. Desuden blev der gravet to snit i vådområdet (snit 1 og 2). Snit 1 blev kun fotoregistreret, mens der ved snit 2 blev tegnet en meter af profilen og den fik i denne sammenhæng en lagbeskrivelse. I den sydlige kant af snit 2 blev der gravet en kasse ned i maskinskovlens bredde. Dette skete før snit 2 blev anlagt og var et forsøg på at se hvad vådområdet rummede. Det viste sig, at vi havde ramt ned på et af de dybeste steder, hvor særligt lag 2 frembragte en kæmpe mængde af fundgenstande. Hullet blev dog hurtigt fyldt op med vand, og det var nødvendigt at tilslutte en pumpe. Vandstanden blev også lettet lidt da snit 2 blev gravet, men en vintergravning i et gammelt vådområde er aldrig fordelagtigt. Da der lå så mange genstande 70-100 cm under vådområdets overflade, besluttede vi at tage al mosejorden af, for at se om der også skulle gemme sig anlæg længere nede. Dette foregik ved hjælp af tynde afskrab med maskinen. Fund blev samlet ind i de forskellige fundførende lag, som heldigvis skilte sig godt ud fra hinanden. Ikke alle fund blev samlet ind, da der var så store mængder. Keramik som kunne identificeres som udekorerede sideskår, blev liggende i jorden, og der må selvsagt også være en del fund der er røget op i forbindelse med maskinens skrab.

Figur 52: Til venstre ses Snit 1 i forgrunden. Bagved er de ved at grave snit 2, og ved pumpen ses prøvehullet, hvor der blev fundet rigtig meget keramik. Set fra V. Til højre ses stenstrengen og det mørke lag 6 i forgrunden. I baggrunden er næsten al jord skrabet af A7091 for at afdække fund og evt. anlæg. Pumpen står på den sidste snip af opfyldningsjorden i A7091. Set fra Ø. Billederne er fra del 3.

Mod øst dukkede der ret højt oppe, efter kun et par skrab i overfladen, en stenstreng (fig. 52) og et pyroteknisk anlæg (7250-A7252) op. Dette blev registreret i flade og snit inden det blev fjernet med maskine. Længere nede fremkom A7237, som var gravet ned i et gytjelignende lag under lag 1 og 2. Denne blev snittet med håndskovl. Dette var muligvis en brønd.

I del 5 (april 2018-dec. 2018) tages muldlaget af den sydlige del af vådområdet, og grundet entreprenørens prioriteringer skete dette i to tempi. Den første del (forår 2018) (mod nord) lå helt op ad del 3's undersøgelser i vinteren 2016/2017 (matcher Skibing Allé, som entreprenøren skulle til at have gang i). I ca. 9 meters bredde blev en strækning fra vest mod nordøst afrømmet. Ved den vestlige bred blev der allerede i overfladen observeret flere anlæg, primært stolper, som lå i vådområdets lag 7. Desuden var der en hel del keramik i kanten af lag 1. Mod øst fremkom lag 6 tæt på kanten af lavningen. Da fladen var opmålt, trak

vi en lang profil, snit 3, som flugtede det afrømmede areal, og havde derved flere knæk. Da der efter de første meter blev dybere, begyndte grundvandet at trænge op af jorden. Det blev derfor valgt at vi tegnede snittet i flere tempi, for at være sikker på at vi kunne nå at få det tegnet inden det evt. faldt sammen pga. vand.

Figur 53: Til venstre ses det nyligt afrømmede A7091 i del 5, hvor man tydeligt ser entreprenørens arbejde i det omljerede område til venstre i billedet, og den stak jord der stadig mangler at blive fjernet til højre i billedet. Lige før maskinen ses det sorte lag 6. Set fra V. Billedet til højre er et arbejdsfoto af profilafrensningen af snit 3, og i front ses en cirkulær grube (A10455), som fremkom under opfyldningslagene. Set fra S.

Henne mod øst skete der imidlertid det, at der fremkom en stor stenkoncentration, som gjorde at profilen drattede sammen og lagene her kunne ikke registreres/eller afrensnes. Der er taget nogen situationsbilleder i stedet. Stenene kunne ikke ses i overfladen og begyndte umiddelbart først at dukke op under lag 1. Stenmængden skulle senere vise sig at stamme fra en hørrødningsbrønd og under stenene i et gytjeagtigt lag kunne vi i snittet se flere nedbankede tilspidsede pæle tilhørende, hvad vi senere tolkede som to brønde. Snit 3 blev registreret så godt som muligt både i foto, tegning og beskrivelse, hvor lagene blev sammenholdt med de lag der blev registreret i forbindelse med snit 2 (del 3), således at lag 1 svarer til lag 1 i del 3, osv.

Figur 54: Det første møde med stenvirvaret henover rødningsbrønden i den østlige ende af snit 3, som ses i baggrunden. Set fra S.

Herefter valgte vi at afrømme lagene i vådområdet med tynde skrab af maskinen. Set i forhold til samme procedure i del 3, så fremkom der slet ikke samme grad af fundtæthed i dette område, men til gengæld dukkede der flere ret spændende anlæg op, særligt under lag 6 i den østlige del. Bl.a. rødningsbrønd og skyllebrønd fra YFRJ/ÆRJ. Al overjorden blev fjernet, så det var i niveau med brøndene og fremstod som de sidste rester af lag 2. Desuden blev der udvidet mod sydøst, der hvor rødningsbrønden lå, så vi kunne få det fulde overblik. Herefter blev brønde og andre anlæg udgravet. Vi døjede lidt med grundvand de første par dage, men herefter blev det det tørreste forår, og der var ingen vandproblemer. Til gengæld udtørrede anlæggene ret hurtigt. Senere blev de sidste rester af lag 2 fjernet, og herunder lå enkelte mindre gruber, men ellers opnås et kulturfrit lag.

D. 30. august 2018 blev det sidste muldjord taget af A7091. Lag 6 ses mod øst og mod syd ses en del keramik og rødbrændte lag samt gule påførte lerlag i et område omkring to større sten. Dette forsøges afrenset med ske, og fund indsamles/indmåles. Mod syd var der en del sten, som ved afrensning viste sig at være fra en ovn, K276.

Dette efterår kom dog til at drille meget med store regnskyl/skybrud, som gjorde at lavningen ret ofte stod under vand. Vandet kunne heller ikke løbe nogen steder hen, da entreprenøren på daværende tidspunkt havde etableret Skibing Allé, som var et par meter højere oppe end feltet. Vi havde derfor en mur af sand og grus mod nord der standsede vandet. Vi lånte en god pumpe af entreprenøren, og mange morgener startede med pumpning af vand.

Figur 55: Arbejdsfoto fra del 5 og de sidste krampetrækninger fra udgravningen af vådområdet. Her er de to stenkoncentrationer, som lå i en halvcirkel, ved at blive renset frem. Lige bagved ses den nyanlagte Skrivervænget, hvorpå bilen holder. Set fra Ø.

K276, den stenbyggede ovn, blev udgravet og imens blev der trukket yderligere jord af mod nordøst, og her fremkom ret hurtigt under lag 6, endnu en ovn, K266, men denne var træbygget. Da begge ovne var færdiggravede blev der trukket en profil, snit 18 og 19, gennem området med de to store sten og de mange fund og påfyldte lag. Snittene blev registreret, og herefter blev lagene afgravet mod syd. Ret hurtigt dukkede der massive mængder sten op.

Fortrinsvis mindre sten, men også store sten iblandt (fig. 55). Herefter valgte vi at standse afrømningen og rense af med ske. Det viste sig at være to aflange stenkoncentrationer, som formodentlig har en forbindelse til tekstilproduktionen. Disse blev 3D-dokumenteret og derefter fjernet med hånden, som undersøgte om der var funktionssten iblandt – der var nogle få. Herefter blev sten og lag under neden fjernet, og i niv. 3 og 4 dukker der nye anlæg op, som igen renses af og 3D-dokumenteres. Disse anlæg har formodentlig rod i yngre bronzealder. Til sidst kan alle kulturlag fjernes. Særligt i dette område er to meget grå lag, som i første omgang opfattes som to typer af undergrund (UG1 og UG2), men senere fandt vi ud af, at de indeholdte en smule stenalderaffald. Disse lag synes kun at være tilstede her mod syd.

Lagbeskrivelser samt tolkninger:

Bemærk, at der til tider er store spring mellem lagnumrene. Dette er blot fordi vi i felten ikke altid var sikre på næste lag-nummer, og anvendte derfor sikre unikke numre. Der er skrevet del 3 og 5, der hvor beskrivelserne overlapper, men divergerer en smule fra hinanden. Del 3 er den nordlige del af A7091, mens del 5 er den sydlige. Der er i alt registreret 28 lag.

Bemærk:

- At lag 7 og 44 muligvis er identiske.
- At lag 40 formodes at være identisk med lag 1
- At lag 41 formodes at være identiske med lag 2

Snit 2 (del 3):

1: (del 3) Mørkt gråbrunt leret sand, lidt småsten, lidt trækulsnister og orange/brune udfældningsklumper. (del 5): Gråbrunt sandet ler, med lidt brunlige humøse nister, trækulsnister. Flydende overgang til lag 2. Lag 1 tolkes som det lukkende lag henover den udtørrede lavning. Der er fundet en del keramik der kan dateres til ÆRJ, desuden stenredskaber m.m. Lag 1 findes stort set over hele lavningsområdet, bortset fra den yderste vestlige kant og langs kanterne ved å-løbet. Noget af lag 1 mod syd hænger muligvis sammen med oldtids-muldlaget, som eks. den stenbyggede ovn (A12992) er gravet ned i.

2: (del 3) Gråbrunt/grå gytje, karakteristisk gummiagtig og revner i kantede klumper, lugter af mose. Trækulsnister, samt en masse mindre sten, heraf en del knusesten. Desuden også rigtig meget keramik liggende mellem stenene. Fund af vanddrukkent træ, der ikke er bearbejdet. (del 5) Lyst gråbrunt leret sand, lidt brunlige humøse nister. Et lag hvor der ses flere forskellige striber af diverse aktiviteter. Bl.a. tynde trækulslag, tynde lerlag, det ligger horisontalt. Keramik. **2a:** (kun del 5) Lysegult ler opblandet med lag 2, samt lidt natursten, trækulsnister, ret heterogent lag. Generelt sker der meget i lag 2. Omkring 15 meter (fra vest) ændres lag 2, og laget bliver meget mere leret, kompakt og klæbrigt, og minder på den måde mere om lag 2 fra del 3. Der er i Mapinfo tegnet et omrids af det 'banan'-formede område som det klæbrige lag 2 formodes at være i. Lag 2 er et meget fundholdigt lag, som dog ser ud til at være langt mere fundførende i den nordlige del, end i den sydlige. For at den store mængde

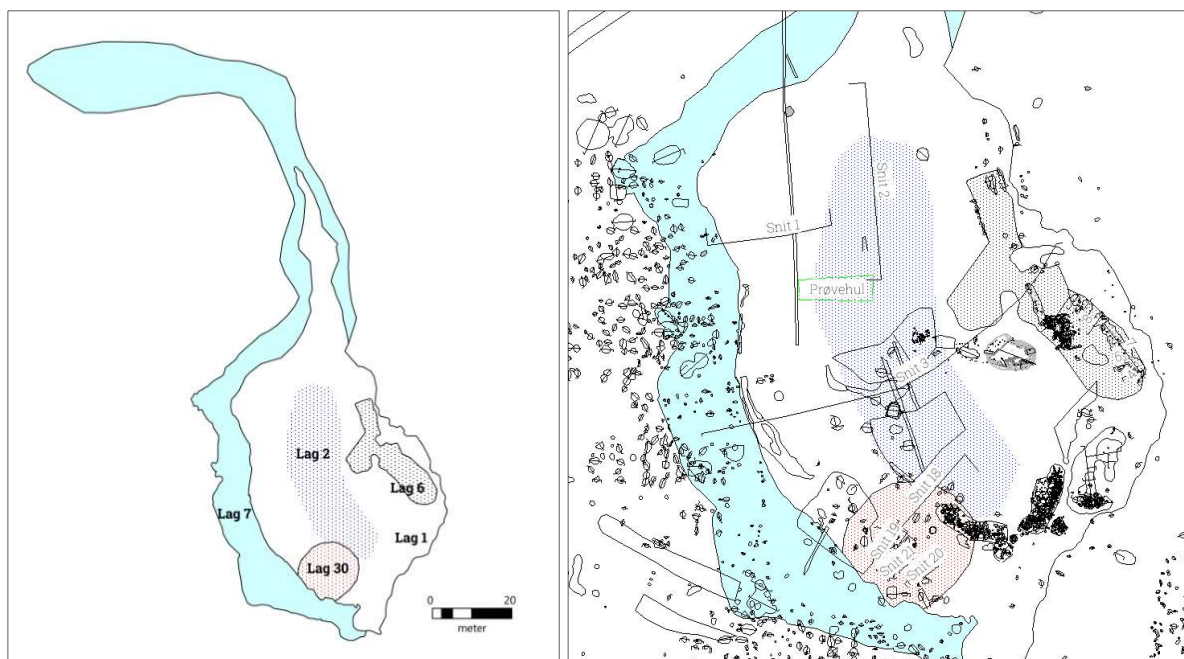
fund kan ophobe sig i dette lag, som nogle steder er ned til 1 m under undergrunds niveau, skal lavningen have stået åben i ÆRJ, som minimum i det 'banan'-formede område. Mange karakteristiske skår/ornamentik, som findes i lag 2, ses også i de øverste lukkede lag af lavningen. Der kan derfor ikke være mange år imellem de to handlinger.

På bunden af lag 2 ved snit 10, ca 4 m NV for K392) blev der fundet en koncentration af hvide, knytnevstore sten. Imellem dem lå en smule flintafslag.

3: (kun del 3) Mørkt gråbrunt til mørkebrun gytje, uden sten og indeholder en del sort, omdannet trækulslignende træ, i små nister. Ganske få oldsager, samt vanddrøkkent naturtræ.

4: (kun del 3) Gulbrunt sandet ler med en del mørkt omdannet træ (små sorte nister som lag 3) Ingen fund. Formodentlig efter-istids-aflejring.

5: (del 3 og 5) Sortbrunt sandet ler, meget kompakt, sandsynligvis omdannede planterester. Meget grovkornet struktur, måske pga. udfældninger. Meget vandmættet. Herunder lyst grågult ler (undergrund), som er meget tæt i strukturen.

Figur 56: Til venstre er et stiliseret oversigtskort over de mest betydende lag i A7091. Til højre ses de omtalte snit, alle anlægsregistreringer i 5 niveauer samt det stiliserede oversigtskort med betydende lag.

6: (del 3 og 5) Sortbrunt, stedvist gummiagtigt, lag med en masse trækul/sten. "Kogestenslag". Laget ligger over ovn-konstruktionerne i forbindelse med produktionsområdet, - altså i den østlige tredjedel af A7091. Laget dukkede kun lige netop op i del 3, og findes primært i del 5. I snit 3 er noteret (ca. 18 meter fra vest), at laget er meget skarpt afgrænset til undergrund, hvilket antyder at der forud for lagets anlæggelse, er gravet af lavningens fyld.

7: (del 3 og 5) Brunt til gråbrunt sand, en smule trækulsnister og keramik (?), der er gravet stolper ned gennem dette lag. Virker ellers til at være et ret uforstyrret naturligt lag. Der er

kun registreret et enkelt afslag fra laget, som kan knyttes direkte til laget, der primært ses i den vestlige side af lavningen. Da stolper fra huse er gravet gennem laget, formodes det at der har været ret tørt her i kanten af lavningen i jernalderen. Lag 7 er formodentlig en aflejring der er sket i stenalderen, sammen med lag 44. Det kan ikke udelukkes at de to lag er identiske.

8: (kun del 5) Mørkebrunt sand med gråbrune sandpletter. Som lag 7 med enkelte fund (der er dog ikke registreret fund), også dette lag virker ret naturligt, og ligger i sammenhæng med lag 7 og 9. Det ser ud til, at man i jernalderen (alternativt allerede bronzealderen? – set i lyset af en enkelt datering fra en grube, A14500) har gravet igennem lag 8 (se snit 3 ved 6. meter fra vest).

9: (kun del 5) Mørkegråt sand med enkelte trækulsnister, diffust afgrænset. Naturlig aflejring, som kun ses i snit 3 i forbindelse med lag 7 og 8.

10: (kun del 5) Gråbrunt leret sand med en masse trækulsnister, rødbrændte lernister og lidt ildskørnede sten, meget heterogent lag.

11: (kun del 5) Mørkt gråbrunt leret sand, en masse trækulsnister, en del mindre sten. Også inklusioner af gråt, lidt groft sand.

12: (kun del 5) Naturligt lag. Mørkt gråbrunt let leret sand med en smule sten. Ret skarpt afgrænset til undergrund.

13: (kun del 5) Brunt til gråbrunt leret sand. Enkelte trækulsnister. Minder om lag 1.

20: (kun i del 5) Gråbrunt til mørkt gråbrunt homogent ganske let leret sand. En del trækulsnister, dog ikke i nærheden af trækulsindholdet i lag 1 i A12994. Nogle varmepåvirkede sten og lidt keramik. Tydeligt afgrænset fra lag 21. Lag 20 fortsætter muligvis op til østgrænsen af A12923, og muligvis ud mod midten af A7091. (kun set i forbindelse med den stenbyggede oven)

21: (kun i del 5) Brunt homogent muldet let leret sand. Naturligt lag i udkanten af mosen. Tydeligt afgrænset fra undergrund. Skal formodentlig tolkes som oldtidsmuldlag.

30: (kun i del 5) Relativt homogent brunt, let muldet, lettere leret sand. Enkelte spredte inklusioner af orangebrunt ler. En del håndstore sten (enkelte større). Knoglestykker, trækulsnister, sten og keramik fandtes jævnt spredt i lag 30 gennem hele snit 19. Andelen af keramik tiltog mellem de to store sten. Lag 30 er tydeligt afgrænset fra lag 31 og 33 og jævnt tydeligt afgrænset fra lag 32. Der er udtaget to jordprøver fra lag 30, en fra hver ende af snit 19. I forbindelse med fladeafgravning, d. 27.11 2018, i A7091 blev de to store sten løftet op og jordlagene derunder blev undersøgt. Det viste sig, at stenene lå ovenpå lag 30. De to store sten (ca. 85x60 cm og 90x40 cm) må altså være slæbt ud i mosen efter/under "dannelsen" af lag 30 og 31. Der er desuden indsamlet og indmålt en hel del fund fra overfladen af lag 30, samt foretaget flere mindre snit i laget. Laget må være resultatet af en kortere periode med aktiviteter i området. Øverst i laget er tilført nogle tynde lerlag (A12593 og A12594), og ved afrensning af fladen, kan man se (F4223-4226) hvor divergerende laget er i fladen, hvilket

ellers ikke fremgår så tydeligt af profil-beskrivelsen. Laget går ca. 14 meter ud i lavningen, hvor det afløses af lag 41, der er markant anderledes.

Figur 57: Til venstre ses de to store tilførte sten i lag 30. Foran dem er gode eksempler på tilførte lerplamager. Set fra Ø. Til højre ses to skolepraktikanter, Tanja og Rikke, udgrave lag 30/31 omkring vestsiden af stenene.

31: (kun i del 5) Gråt/lettere gråbrunt relativt homogent let leret sand. En hel del trækulsnister og -stykker samt en hel del hvidbrændt knogle, ligesom i lag 30. Knoglestykkerne lå særligt koncentreret i en trækulsstribе. Generelt meget keramik og kun få sten. Jævnt tydeligt afgrænset fra lag 32 og 34. Der er udtaget to jordprøver fra lag 31: En fra hver ende af snit 19. Der blev desuden udtaget to jordprøver fra de mest knogleholdige områder. Den kursoriske gennemgang af floteringsprøverne viste et større antal forkullet korn, bl.a. rug. Laget er meget mere homogent end lag 30, men er tydeligt et aktivitets- og udsmidslag, som ligger direkte ovenpå undergrund/eller lag 44. Laget strækker sig ikke helt så langt ud i lavningen som lag 30, men befinder sig mere langs kanten af lavningen i den sydvestlige del.

32: (kun i del 5) Lille smal linse mellem lag 30 og 31. Fylden består af en blanding af lag 30 og 31. Muligvis naturlig forstyrrelse mellem de to lag.

33: (kun i del 5) Orangebrunt homogent ler. Svarer ganske nøje til fylden i A12594 og er sandsynligvis også en rest heraf. Tydeligt afgrænset.

34: (kun i del 5) Særligt trækulsholdig variant af lag 31. Tynd aflejring over et ganske kort stræk.

40: (kun i del 5) Brun/brungråt relativt homogent ganske let leret sand. Enkelte sten. Tydeligt afgrænset fra lag 30 og 41. Lag 40 er formodentlig identisk med lag 1.

41: (kun i del 5) Homogent gråt fedtet groft/mellemgroft sandet ler/leret sand. Lerindholdet (den fedtede karakter) synes at tiltage imod NNØ. Generelt væsentligt forskelligt fra lag 31, men i det område, hvor de to lag støder op til hinanden fra omkring 2,4 m til 3,9 m er de vanskelige at afgrænse/skelne fra hinanden. En del keramik og flere sten, heraf brugssten. Læg blandt andet mærke til, at der findes keramik helt i bunden af lag 41 på overgangen til/lige over undergrund. Lag 41 er formodentlig identisk med lag 2, eller en variation heraf.

42: (kun i del 5) En anelse mørkere og mere leret end lag 41. Gråt, homogent, lettere sandet (groft sandet) ler. En smule keramik. En del/smule af den keramik der fandtes under snitning og som relateres til lag 41 kan reelt set godt stamme fra lag 42, idet lag 42 først blev erkendt efterfølgende. Tydeligt afgrænset. Enkelte sten. En meget stor sten nær snittets afslutning. Laget var meget keramik-holdigt, også helt nede ved bunden/på overgangen til undergrund. Lag 42 er formodentlig identisk med lag 2, eller en variation heraf.

43: (kun i del 5) Tydeligt afgrænset sort trækulspet (sås også i fladen under snitning. 3-4 cm i tykkelse (max). Oval/cirkulær i fladen. Ø:42 cm. Jordprøven herfra viste en koncentration af trækul.

44: (kun i del 5) (i felten kaldet UG1): Brun/gråt vekslende ganske let leret sand/Gråt lyst gråt groft sand med en del sten. Der er nok tale om et udsmidslag/aflejring fra da søen var åben. Fundene derfra kan dateres til neolitikum. Laget findes umiddelbart under hele lag 31, og måske længere ud end det.

Lag 44 underinddelinger:

- A: Mørkt sortgråt sand, smalt lag.
- B: Brungråt sand. Heri brændt flint og flint med behugning.
- C: Gråt/hvidgråt spættet sand.

45: (kun i del 5) (i felten kaldet UG2): Orangebrunt leret, lettere gruset, let sandet undergrundsler med en del orangerøde/mørkerøde hårde udfældninger. Her er tale om undergrund.

50: (kun i del 5) I lag 30 ses omtrent midt for stenansamlingen (A14483) et overfladisk fyldskifte i det ellers relativt homogene lag 30. Dette smalle fyldskifte/lag 50 består af mørkebrune udfældninger(?) af fint humøst, lettere trækulsholdigt sand. I dette område ses også tynde orangebrune lerlag. Lag 50 er ikke tykkere end 2-4 cm.

51: (kun i del 5) Øst for lag 50 og umiddelbart syd for A14483 ses et kompakt homogent lerlag af orangebrunt rent ler. Laget fremkom i bunden af/umiddelbart under lag 30. Laget repræsenterer tilført rå-ler. Lignende ler-koncentrationer er observeret flere steder i samme område af mosen fx A12593 og A12594.

Fund fra de forskellige lag:

Pollenprøver fra prøvehul i del 3: X743, X744, X745, X746. Pollenprøverne blev kursorisk gennemset, men de var desværre ikke gode nok til en egentlig analyse.

Uden lag nr.: X787+X798+X822+X827 (frag. af kværnsten), X1333 (hel løber), X1888 (frag. af mortar), X3979 (forarbejde til kværnsten), X4290-X4300 (løsfund fra opgravet fyld i del 3: Keramik), X4301+X4302 (knusesten -løsfund fra opgravet fyld i del 3), X4308 + X4309 + X4626 (løsfund af rundhuggede skår), X4581-X4583 (keramik)

Fra å-løbet: X2657 (keramik: let facetterede rande, x-formet hank) + evt. X2658-X2660.

Lag 1: X783 (slibesten), X785 (frag. af kværnsten), X1150 (hel ligger), X4151-X4164, X4170-X4171 + X4310-X4315 + X4565-X4580 (fig. 58) (keramik: x-formede hanke, facetterede randskår, afrundede randskår, glittet randskår, kam-, streg-, negle- og fure-ornamentik, udfyldte bånd), X4165 (slagge), X4166 + X4303 (knusesten), X4167-X4169 (flint), X4563 + X4564 (ildskørnet flint)

Figur 58: Eksempler på keramik fundet i lag 1.

Lag 2: X819+X824+X4269 (frag. af kværnsten), X828 (slibesten), X4261 + X4278 (frag. af slibesten) X1077 (tilspidset stage), X1078 (flække), X1110 (tilspidset stage), X2813 (dyretand), X4172 + X4185 (rundhugget sideskår med gennemboring), X4173-X4179+X4182 + X4304-X4307, X4328, X4332-X4334 (rundhugget sideskår uden gennemboring), X4180+X4181 + (bundskår med ornament under bunden), X4183+X4184 + X4256 + X4331 (bundskår med hul i), X4186 (avlsstens-fragment), X4187 + X4335 (brændt ler), X4188 + X4330 (ildbuk-fragmenter fra hule ildbukke), X4189-X4255 + X4257-X4259 + X4316-X4327, X4329, X4336-X4343 (fig. 59) (keramik: indstik, "lynlås"-indstik, dybe og svage furer, vinkelbånd, runde/ovale grubeindstik, zoneopdelt, udfyldte bånd, indtryk med spaltet pind/knogle, negleindtryk, kam-ornamentik, "horn" (x4223), lerliste med og uden fingergrubeindtryk, fladedækkende fingergrube/negleindtryk ofte helt ned til bunden, glittet (kun få stykker) X-formede hanke. Karformer: fade, skåle, fodbæger, forrådskar, hankekar. Mellemstørrelse og stor dominerer. Randtyper: - Korte, udadbøjede, let fortykkede, afrundede, eller - Korte, udadbøjede, let fortykkede, lige afskåret randmunding eller- kraftigt udadbøjede, stærkt fortykkede og facetterede, eller - udadbøjede, fortykkede, facetterede eller let facetteret. Sideskår: er af gråbrun karakter, tyk- og tyndvæggede, afglattede eller ru eller beklaskede. Fint til mellemgroft magrede. Nogle med sodning, fastbrændt materiale. Kun ganske få er sekundært brændte, dog er det vurderet, at fundene fra lag 2 i del 5 har 10 % sekundært brændte skår. I alt over 70 kg. keramik indsamlet, X4260 (flintafslag), X4262 (trækul), X4263

(brændt knogle), X4264-X4267 + X4271-X4277 + X4279-X4282 + X4345 (knusesten, både hele og frag.), X4268 + X4344 (frag. af løber), X4270 (hel løber).

Figur 59: Eksempler på keramik fundet i lag 2.

Lag 2a: X4346 (sideskår)

Lag 2b: X4347+ X4348 + X4350 + X4351 + X4353 (Keramik: fladedækkende ornamentik af gruber, glittet, høj standring. Randskår: korte, udadbøjede afrundede, men også enkelte let facetterede. X-formede hanke), X4349 (frag. af sikar), X4352 (frag. af hul ildbuk).

Lag 3: X4283-X4287 (fig. 60) (keramik: afrundede rande, facetteret rand med tut, x-formede pyntetutter uden hul, parallelle furer, sideskår med beg), X4288 (frag. af knusesten).

Figur 60: Fra lag 3: Til venstre: X4284, Til højre: X4283.

Lag 6: X4354-X4357 (keramik: parallelle streger, kam-ornamentik, furer, Randene er let fortykkede eller fortykkede, udadbøjede, afrundede eller facetterede, særligt sideskårene er sek. brændte), X4358 (frag. af kværnsten), X4359 (glittesten).

Lag 7: X4630 (afslag)

Lag 20: X4360 (flintafslag), X4361 (Keramik: tætstillede negleindtryk, stregornamentik)

Lag 30: X1307+X1309 (jordprøve: græsser, byg, rodknold, cf. rug, pileurt, hvidmelet gåsefod, snerlepileurt), X1762+X1763 + X4368 + X4369 (brændte knogler), X1867 (morter), X4364-X4366 + X4414 (frag. af knusesten), X4367 (jern), X4370-X4372 (bundskår med hul/huller), X4373-X4389 + X4392-X4396, X4399-X4413, X4416-X4417+ X4419-X4425 + X4428-X4436+ X4441-X4448+ X4450+ X4452-X4453+ X4497-X4503+ X4510-X4517+ X4519-X4523+ X4525-X4528+ X4530-X4532+ X4534-X4552+ X4554-X4558 + X4560-X4562 (Fig. 61) (Keramik: kam-ornamentik, zone-ornamenteret, streger, "lynslås", dybe indstik, negleindtryk, fingergruber, svage grubeindtryk, streger i bundter, furer, glittede, pålagt lerliste med og uden fingergrubeindtryk, parvise negleindtryk, mange kardele med glat overdel og beklasket underdel, båndornamentik, korsformet vulst, lille x-formet tut uden gennemboring. Randskår: Randene er korte, let eller stærkt udbøjede, afrundede eller facetterede eller med lige afskåret randmunding. Flere er sek. brændte. Ved nogle ses en glat overdel efterfulgt af en mere ru underdel, skåle og fade imellem, og både små og store størrelser, en del sideskår med sek. brænding. X-formede hanke. Mindst 50 kg keramik opsamlet), X4390 + X4391 + X4415 + X4426 + X4427 + X4449 + X4553 (fra op til seks hule ildbukke, hvor de to er ornamenteret med negleindtryk), X4397 + X4496 (ildskørnet flint), X4398 (flække), X4418 + X4438(rødbrændt ler), X4437 (rundhugget skår uden gennemboring), X4439+X4559 (slagge), X4440 (flintknude), X4518 (trækul), X4524 + X4529 (afslag), X4533 (rundhugget skår med gennemboring)

Figur 61: Eksempler på keramik fra lag 30 til venstre. Til højre ses to skår (X4450 og X4451) fra samme kar, men fra henholdsvis lag 30 og 31.

Lag 31: X1305+X1308 (jordprøve: Pileurt, rug, dyrket havre, cf. havre, byg, hvidmelet gåsefod, alm. spergel, græsser, nellike-familien og lyng), X1760 + X4487 + X4495 (brændte knogler), X2798 + X4504 (trækul), X4451 + X4454-X4464, X4466-X4470, X4474-X4478, X4482-X4485, X4488-X4493, X4505-X4509 (fig. 62) (keramik: korsformet vulst, x-formet pyntetut uden gennemboring (også set i lag 3), negleindtryk, furer, glittet, dybe riller, brede riller, lerliste med fingergrubeindtryk, x-formet tut, ovale indtryk, X-formet hank, facetteret og afrundede rande), X4465 (frag. af ildbuk), X4471 (frag. af slibesten), X4472 + X4479 (ildskørnet flint),

X4473 (afslag), X4480 (flintknude), X4481 (slagge), X4486 (frag. af knusesten), X4494 (sortbrændt ler).

A7091, lag 31

Figur 62: Eksempler på keramik fra lag 31.

Lag 41: X1889 (frag. af ligger), X4584 (afslag), X4585 (hvæssesten), X4586-X4590 (knusesten), X4591 (ildskørnet flint), X4592 (rundhugget sideskår), X4593 + X4595-X4597 + X4599 (Keramik: afrundede og facetterede randskår, x-formet hank, negleindtryk, kam-, bånd- og stregornamentik) X4594 (sortbrændt knogle), X4598 (slagge)

Lag 42: X1764 (dyretand), X1891 + X4605 (frag. af ligger), X4600-X4604 (fig.63) (knusesten), X4606 (ildskørnet flint), X4607 (afslag), X4608 (frag. af hul ildbuk), X4609-X4619 + X4621-X4625 (fig. 63) (Keramik: fingergrubeindtryk, furer, x-formet knop, negleindtryk, kamornamentik, vinkelbånd, indstik, dybe streger, omløbende vulst, sideskår med beg, fortykkede korte rande der enten er afrundede eller facetterede, mange skår er sekundært brændte) X4620 (rundhugget skår uden gennemboring).

A7091, lag 42

Figur 63: Eksempler på knusesten og keramik fra lag 42.

Lag 43: X1687 (jordprøve: fyldt med trækul)

Lag 44 (UG1): X1332 + X4635 (afslag med slibning), X4627 (ildskørnet skraber), X4628 + X4634 + X4640 (afslag), X4629 + X4641 (ildskørnet flint), X4636 (frag. af sleben økse), X4637 (ildskørnede fragmenter af flækker og afslag), X4638 (knuder), X4639 (let ildskørnet flækkeskraber), X4642 (keramik, neolitisk)

Lag 44b (UG1b): X4643 (knude), X4644 (ildskørnet flint)

Lag 60: X4631 (afslag), X4632 (knude), X4633 (ildskørnet flint)

Tolkning af A7091:

Vådområdet er omkring 5000 m² stort og har en tilstrømning/å-løb, der kommer ind fra nord og havner i det dybere og bredere bassin mod syd. Området har været et aktivt fra omkring Kristi fødsel og ind i ældre romersk jernalder, dog ses mod vest og syd en tynd bræmme ned mod undergrunden der rummer aflejringer (lag 7 og lag 44) fra neolitikum. Det kunne se ud til, at man i jernalderen har gravet noget af opfyldt i bassinet af, for at komme ned til nogle mere våde forhold. Dette ses særligt udtalt mod syd, der hvor der ligger to brønde tilhørende tekstil-produktionen i ÆRJ. Observationer af fjernelse af fyld ses i snit 3, hvor lag 2 er skarpt afgrænset mod det naturlige lag 8 og lag 6 er skarpt afgrænset mod undergrunden. Der er intetsteds observeret tørvelag. Spørgsmålet er om eventuelle tørvelag kunne være gravet af, eks. allerede i bronzealderen? Det enkelte bronzealderanlæg (PVI) (A14500), med tre samstemmende ¹⁴C-dateringer, er jo netop under jernalderens opfyldslag. Det er også muligt at flere af de fundtomme, ej-¹⁴C-daterede, runde anlæg under jernalderens opfyldslag kan stamme fra slutningen af bronzealderen.

Lag 6 er en kulturskabt aflejring som ligger helt ned mod undergrunden og henover rødning- og skyllebrønden. For at lag 6 er aflejret her, må større dele af vådbundsfyldt være gravet af før anlæggelse af de to brønde, hvilket har skabt et arbejdsareal omkring forarbejdningen af hør/taveplanter. Lag 6 er formodentlig en akkumulation af opvarmede sten, aske og trækul gennem den periode hvor tekstil-produktionen fandt sted, og slutteligt har man ryddet op, og kastet fyldet ud i/henover de færdiganvendte anlæg. Dvs. de to brønde har formodentlig ikke været særligt dybe (se yderligere detaljer ved beskrivelsen af disse anlæg). Ovnanlæggene tilhørende tekstil-produktionen ligger i kanten af A7091, og i den sydøstlige del af området. Der er i alt 3-4 ovnanlæg, hvoraf kun den ene (K276) var synlig i overfladen, de øvrige er altså gravet lidt ned i vådområdets fyld. K276 skiller sig også ud ved at ligge udenfor lag 6's udbredelse.

I den sydlige dels midte ses to større, aflange stenkoncentrationer (A14619 og A14483) på i alt knap 40 m². Koncentrationerne dukkede først op i niv. 2, og har formodentlig dannet kanten af arbejdsområdet i forbindelse med tekstilproduktionen. De skal muligvis ses som depotlagre af sten som har været til gavn for forskellige gøremål, eks. fastgørelse af hør-neg på bunden af rødningbrønden, stabilisering af svage overflader o.l.

I den sydvestlige kant af A7091 ses en hel del udsmid (keramik og knoglekoncentrationer) fra starten af ÆRJ, desuden er der plamager af gult ler, som må være hentet et andet sted fra (undergrunden er omkring A7091 primært rent sand). I toppen af udsmidslaget (lag 30 og 31), ses to ret store sten, som må være fragtet ud i området efter en periode, da der også ses udsmidslag under stenene.

Opfyldning af bassinet sker i løbet af (måske endda fra slutningen af sen yngre førromersk jernalder) ældre romersk jernalder, hvor man, særligt i lag 2, finder en hel del udsmid fra bebyggelsen vest for A7091. Bebyggelsen på vestsiden findes helt ud i lag 7/stenalderlaget, men stopper før lag 1 indtræder. Det må derfor formodes at den vestlige kant har været helt udtørret i ÆRJ.

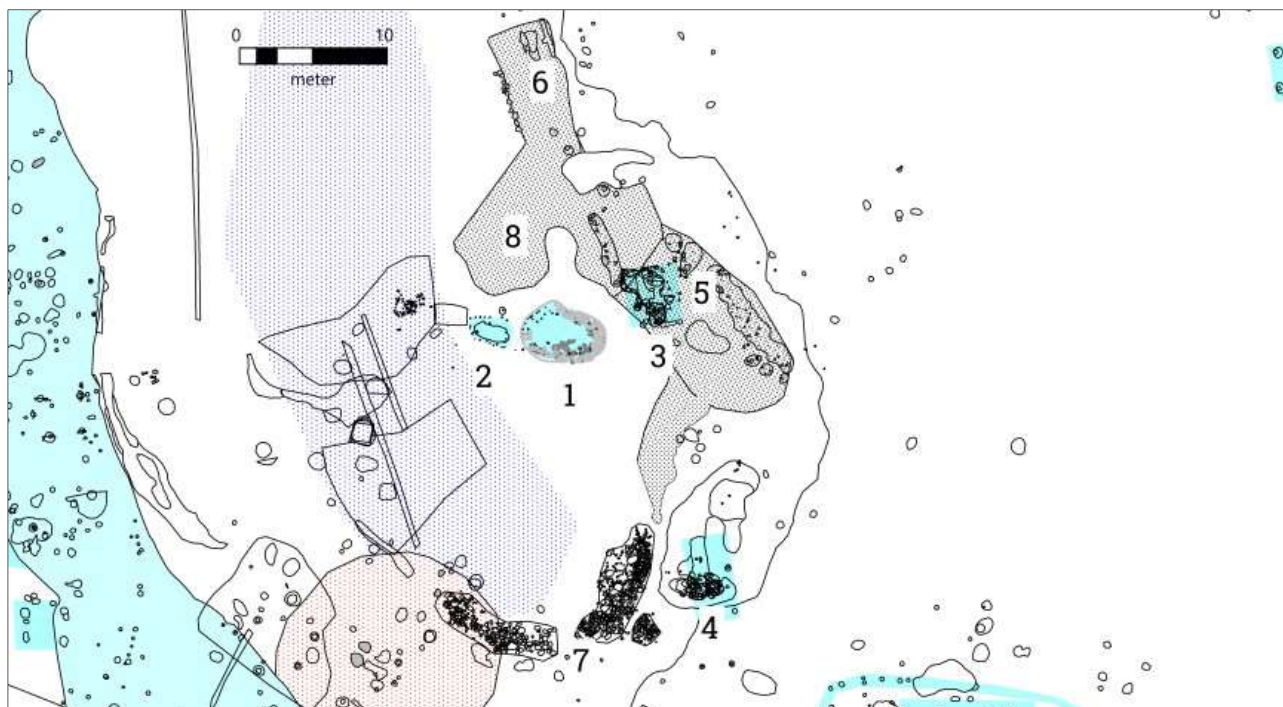
Selve tekstilproduktionen finder sted omkring Kristi fødsel, hvilket flere ¹⁴C-dateringer peger entydigt på.

Tekstilproduktion

I den sydøstlige kant af A7091 lå der flere anlæg fra forarbejdelse af taveplanter/fiberplanter. Der er tale om meget velbevarede anlæg, både rødningebassin, skyllebrønd og 2-4 ovnanlæg til tørring af taveplanterne (fig. 64). Det er et helt unikt fund, som i 2019 kom på Slots- og Kulturstyrelsens liste over årets Top-10-fund. Fundet er siden behandlet af arkæolog Anders Hagen Mørk i en årbogsartikel (2019), som indgående beskriver rødningbrønden og dens indhold. Yderligere har Anders også bedrevet en Skalk-artikel om hele produktionspladsen sammen med Merethe Schifter Bagge (2020). Der henvises til disse to artikler i forhold til en mere populærvidenskabelig beskrivelse af pladsen.

For beskrivelse af opdagelsen af fundet samt kontekst til A7091 – se metodebeskrivelsen mm. fra vådområdet A7091 ovenfor.

Figur 64: Digitaliseret plan (inkl. niv. 1, 2 og 3) over tekstilproduktionspladsen. 1: Rødningsbassin, K225. 2: Skyllebrønd, K392. 3: Tørreovn, K266. 4: Tørreovn, K276. 5: Ovn?, A11779. 6: Ovn?, A7251. 7: To størrestensamlinger. 8: Kogestenslag, lag 6 i A7091 – omtrentligt omfang angivet med sort raster.

Rødningsbassinet, K225

Anlægget blev først erkendt i forbindelse med et langt ØV-orienteret snit, der blev trukket gennem vådområdet A7091. Ved den forudgående muldafrømning over vådområdet blev der ikke observeret noget bemærkelsesværdigt på det sted, hvor bassinet efterfølgende dukkede op. I fladen sås enkelte hånd- til hovedstore sten samt en mørkere og mere trækulsholdig fyld nær vådområdets østlige udkant. Der sås generelt en del sten i denne del af vådområdet. Ved maskinsnittet tværs gennem A7091 blev bassinets vestlige kant påtruffet. Herved fremkom først en stor ansamling sten tilsyneladende usystematisk deponeret i vådområdet. Men ved nærmere eftersyn sås tilspidsede træstager imellem stenene. Det stod dermed klart, at der var tale om en form for brøndkonstruktion.

Konstruktion: Bassinet består af en nedgravning foret med en indre oval stenramme af kampesten. Indenfor, mellem og under stenrammen sås nedhamrede tilspidsede træstager i to rækker rundt langs nedgravningens kant (fig. 65). Ved anlæggelsen af bassinet har man bortgravet den overlejrende vådbundsfuld indtil man har ramt den lerede grå kompakte undergrund under vådbundsaflejringerne. Bassinet er omtrent ovalt i fladen, ca. 5,6 x 3,8 m. Det samlede nedgravede areal lyder på 14,5 m². Bassinets bund er fladt, men skræner en del ned mod nord.

Den fritlagte stenramme repræsenterede bassinets fundamentsten. Der sås ingen systematik i måden hvorpå de mange sten, der overlejrerede stenfundamentet var placeret, men man fornemmede, at bassinet sandsynligvis over stenfundamentet havde været bredere og tragtformet.

Bunden af bassinet var nærmest brolagt – særligt i den østlige del - med små tætpakkede sten, nærmest grus, hvilket må have haft en skriddæmpende effekt ved gang i bassinet.

Figur 65: X1096 - en tilspidsset stage in situ og efter konservering.

Stagerne: Der blev registreret i alt 66 stager/stagehuller. Stagerne var hamret mellem 10 og 40 cm ned i den grå ler som bassinets bund var anlagt på. Det vides ikke hvor lange stagerne oprindeligt har været, eftersom de var temmelig dårligt bevaret over lerlaget. Det er således ikke utænkeligt, at stagerne allerede har været brækket, da stenrammen blev anlagt. I flere tilfælde blev det tilmed observeret, at de tilspidsede stager stod under stenene i stenrammen. Disse stager må derfor være ældre end stenkonstruktionen, og kan dermed ikke have fungeret som støtte for stenrammen. Derfor skal de tilspidsede stager muligvis tilskrives en ældre fase inden stenforingen/stenrammen er blevet bygget. Måske har bassinet først været konstrueret med fletværksramme. Det er også muligt at stagerne kun har fungeret i kort tid under anlæggelsen af bassinet, måske har de støttet nedgravningens sider mod at skride, mens stenrammen blev konstrueret. Andre stager var placeret mellem stenene i stenrammen og kan således godt være samtidig med denne. De stak dog sjældent særligt højt op over bassinets bundlag – aldrig mere end højst 10-15 cm.

Der blev lagt en serie snit forskellige steder i bassinets kant for at dokumentere stagerens hældning (fig. 70). Blandt de udvalgte stager var alle på nær én lodret nedhamret i den kompakte lerede undergrund under bassinets bund. Stagerne var fremstillet af armtykke grene og havde i flere tilfælde bark bevaret.

Der er i forbindelse med C14-datering på seks forskellige stager bestemt de fem til at være egetræ, mens en stammer fra hassel.

Udgravningsmetode: Efter at have konstateret anlægget i det lange ØV-gående maskinsnit gennem A7091 blev overjorden afgravet med maskine indtil stenrammen og nedgravningen fremkom i fladen. Herefter blev anlægget afrenset med skovl og graveske, og der blev taget fotos til 3D-dokumentation. Ved undersøgelsen af brøndens fyldjord blev der oprettet en balk midt i brønden. Balken lå langs bassinets længderetning (omtrent Ø-V). Fyldjorden indenfor stenrammen på hver side af balken blev udgravet med ske. Efter dokumentation af balkprofilen, blev balken bortgravet, hvorefter det tømte bassin blev 3D-dokumenteret. Stenrammen blev herefter fjernet, og der blev i den forbindelse taget top- og bund-

nivellementer af stenene i stenrammen. Slutteligt blev stagerne, der fandtes dels under og dels mellem fundamentstenene, dokumenteret.

Figur 66: Diverse trægenstande fra rødningsbassinet: a) X1068; bearbejdet træ med taphul. B) X1119, bearbejdet træ. C) X1115, muligt træskaft. D) X1122, bearbejdet træ. E) X1089, Træspade efter konservering.

Fund: Bassinet var ganske fundrig. Fyldjorden, der gav ganske gode bevaringsforhold for organisk materiale, bestod af mørkt vandmættet, lettere sandholdigt, omsat organisk gytjelignende materiale. Der sås fund i hele den ca. 40 cm høje balkprofil. Bassinfylden indeholdt adskillige hånd- og hovedstore sten, samt naturtræ og tilvirket træ. Det tilvirkede træ (fig. 66) omfattede bl.a. hugspåner og andet affaldstræ fra tømmerproduktion. Nederst i bassinet – nedstukket i den lerede undergrund – fandtes en knækket træspade (fig. 66). Blandt stenene var knusesten, slibesten og kværnstenslignere. Desuden fandtes store mængder keramik i fyldjorden (fig. 69). Dertil kommer fund af dyrekogler (fig. 67), -tænder, horn og tak: "Flg. arter er identificeret i materialet: Hest (*Equus caballus*), svin (*Sus domesticus*), kronstyr (Cervus elaphus), kvæg (*Bos taurus*), ged (*Capra hircus*) samt muligvis får (*Ovis aries*). Koglerne er med enkelte undtagelser temmelig fragmenterede og mange er nedbrudte. Der synes samlet set tale om dele af mindst et stykke kvæg (sandsynligvis fuldvoksen), to svin (heraf en orne samt et ungdyr (so?)), en voksen (hun)ged, en hest (alder uvis) samt en kronhjort, om end sidstnævnte kun er til stede ved en kastet tak. I alt mindst 6 dyr er repræsenteret i materialet fra A10466.

Overordnet set dominerer kraniefragmenter, tænder samt fodknogler. Der er dog også enkelte fragmenter fra de mere "kødrige" dele af skelettet. En enkelt halshvirvel fra får eller ged har snitmærker." (Citat er taget fra zoo-rapport v. Jacob Kveiborg).

Tændernes og koglernes bevaringsgrad var stærkt varierende. I de øvre dele af fylden var koglerne bløde og yderst skrøbelige, mens tænderne på nær emaljen, var helt eller delvist opløste. Længere nede i bassinaflejringerne blev bevaringsforholdene særdeles gode for de organiske levn. Der blev også fundet enkelte – ganske velbevarede – rebfragmenter (fig. 68). De bedst bevarede rebfragmenter blev optaget i præparat. Dertil blev fundet et afgørende spor efter rødnings- og hørstængler, som lå mast ned på bassinets bund.

Figur 67: Et udvalg af knogler, tænder, stejle og tak fra rødningebassinets.

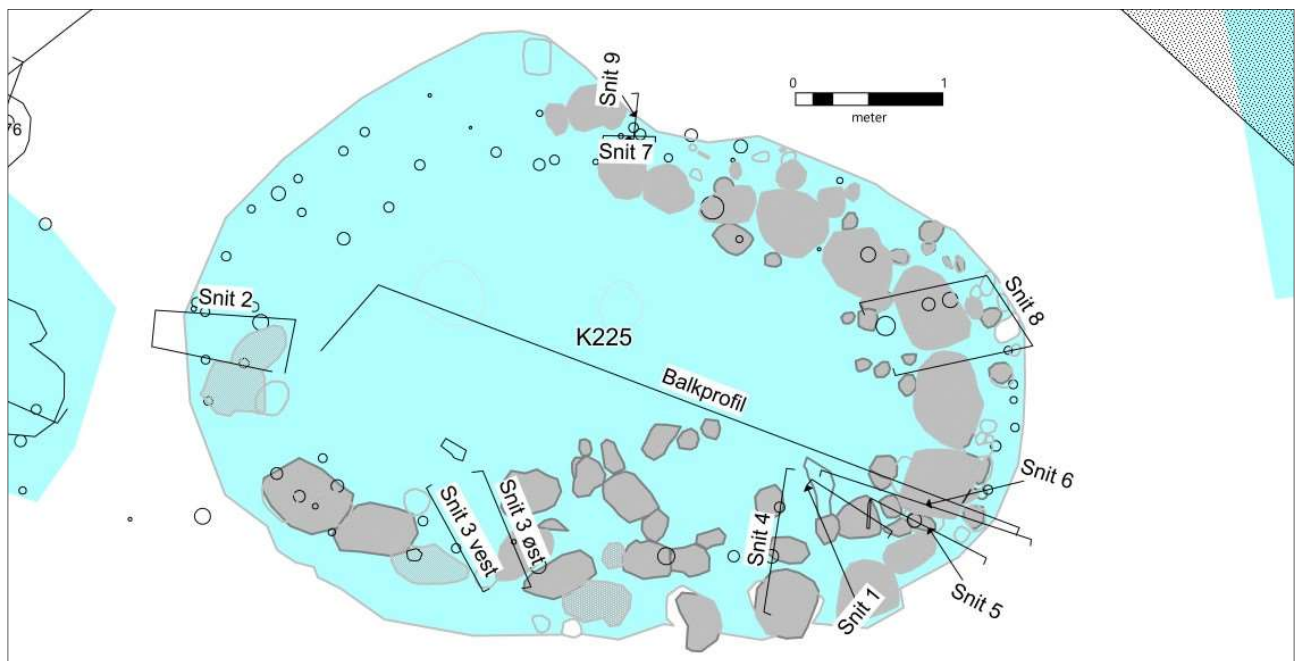
Prøvetagning: Der blev udtaget en jordprøve til makrofossilanalyse fra bassinets bundlag. Desuden afventes NPP-analyse (Non-pollen palynomorphs) udtaget fra præparatet omkring det bedst bevarede rebfragment. Håbet er at prøven måske kan udrede hvilket materiale rebet er fremstillet af eller hvad rebet konkret har været brugt til. Rebet kunne nemlig evt. have været brugt omkring hør-negene som blev lagt til rødning.

Figur 68: Del af X1081, et over 11 cm langt stykke reb med knude eller omvikling i den ene ende. Fremstillet af plantefibre.

Figur 69: Et udvalg af karakteristiske skår fra opfyldningen af bassinet. Skårene daterer sig udelukkende til ældre romersk jernalder.

Figur 70: Rødningsbassinet K225 med alle niveauer og markering af de forskellige snit.

AMS-dateringer fra bassinet:

X1094 (hassel-stage): AAR28846 (1975 ± 25)

X1095 (ege-stage): AAR28847 (2012 ± 22)

X1101 (ege-stage): AAR 28848 (2086 ± 23)

X1106 (ege-stage): AAR28850 (1979 ± 23)

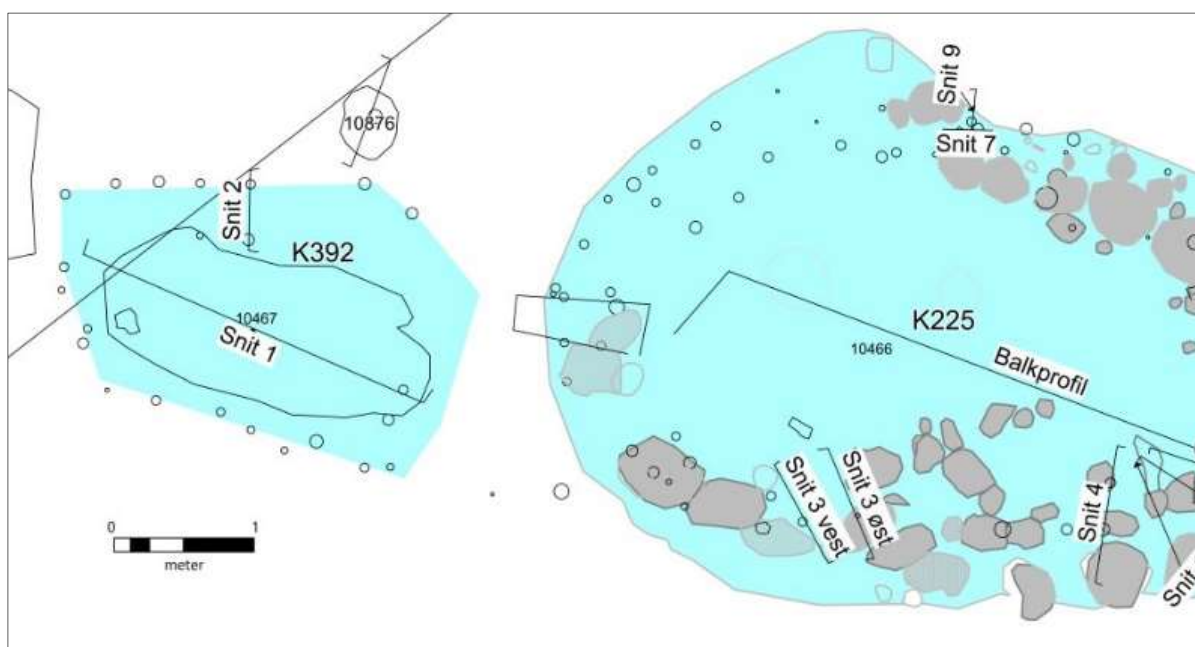
Samlet set daterer stagerne sig til omkring Kristi fødsel. Da alle prøverne er fra enten eg eller hassel, men primært stammer fra grene eller yngre stammer, må de forventes kun at have en lav egenalder.

I forhold til den nedkastede keramik, da bassinet gik ud af brug, må dette klart defineres som ældre romersk jernalder.

Funktionen af anlægget er højst sandsynligt et rødningsbassin, hvor taveplanter – hørstængler er dokumenteret – er blevet anbragt til rødning, således at fibrene løsnede sig. De mange knogler kan muligvis have fremskyndet processen.

Skyllebrønden, K392

Lige ved siden af rødningsbassinet blev der fundet et mindre anlæg, A10467, ligeledes omgivet af nedhamrede tilspidsede stager (fig. 71 og 72). Anlægget blev først fundet, da der kun var 12 cm tilbage af nedgravningen, og hvor den stod tydeligt frem i gytjelaget. Til trods for, at der blev taget af med maskine i tynde lag henover anlægget i forbindelse med det lange snit, snit 3, gennem A7091, var det altså ikke muligt at se selve nedgravningen længere oppe i vådbundsopfyldet, og anlægget blev først erkendt som et selvstændigt anlæg efter afrensning af både rødningsbassin og dets omgivelser.

Figur 71: Digitaliseret plan over K392 og K225.

Selve den tilbageblevne, omtrent ovale, ø-v-orienterede nedgravning måler ca. 2,4 x 1,1 m, men brøndens størrelse har meget sandsynligt været større end det, og dens reelle mål skal

nok findes i afstanden mellem de nedbankede pæle. På denne vis har brøndens størrelse været knap 3 x 2 m, ca. 2,5 m². Den ydre konstruktion består af 23 pælehuller, men der formodes at der kan have været lidt flere mod øst – dette område var ret ramponeret efter udgravningen af snit 3 i A7091. Pælene står nogenlunde på rækker eller let forskudte for hinanden, hvilket må afspejle en form for risfletning. Et snit gennem to af pælene (snit 2) viser at pælene var tilspidsede og banket lodret ned, men har en svag hældning mod syd, hvilket virker til at være et udfald af at bære noget tungere/påvirket af risfletning, som har trukket pælene indad mod hullet. De to dokumenterede pæle er bevaret i 27 og 36 cm's længde og på deres spids sås 6-7 tilhugninger. Den ene formodes at være fra et birketræ (barken sad stadig på). Ingen af dem er vedbestemt.

Figur 72: Fundsituationen af den mulige skyllebrønd, A10467 i front, som Ann er ved at rense af. Alle pindene markerer de fundne nedbankede pæle. I baggrunden ses rødningsbassinet, A10466. Set fra V

Fyldet i brønden er mørkt gråbrunt, fedtet, omdannet tørv med inklusioner af gråt groft sand og organiske levn, hvor særligt pinde (Ø: 1-3cm) med og uden bark ligger spredt i gruben. Desuden ses der en smule spredt keramik. Noget af keramikken samt to knusesten er trådt ned i det underliggende "gytjelag". Spredt i fylden ses også mindre sten (Ø5-15cm). Keramikken består af 14 skår, hvoraf et enkelt randskår kan dateres til ældre romersk jernalder.

Tolkningen af anlægget er primært baseret på dens tætte placering på hørrødningsbassinet, samt de formodede funktioner der vil være i forhold til en fibertekstil-plads. Det forventes derfor, at den højst sandsynligt har fungeret som en skyllebrønd, hvor de rådne hørstængler fra hørrødningsbassinet kunne skylles inden den efterfølgende tørring.

Tørreovn, K266

Ovnanlægget er placeret i den østlige udkant af vådområdet A7091, ca. 3 m østnordøst for det store rødningsbassin A10466, og dermed i et højere niveau end selve bassinet.

Over et stort område af vådområdets østlige del, hvor produktionsområdet befinder sig, er der registreret tykke, fund-, sten- og trækulsholdige kulturlag. Særligt omkring K266 var kulturlaget præget af tilstedeværelse af megen trækul samt jordlag med kogestensgrubelignende karakter (se lag 6 i A7091). Dette trækuls- og kogestenholdige lag kan formentlig – i nogen udstrækning – være dannet ved aktiviteter i produktionsområdet; antageligvis i forbindelse med arbejde ved de to ovnanlæg.

Ovskonstruktionen K266 er ganske kompleks med flere lag af forskellig karakter og udstrækning. Der er desuden knyttet flere stolpekonstruktioner til ovnanlægget. Det kan ikke udelukkes, at den vestlige del af ovnkomplekset blev beskadiget under maskinafgravning i vådområdet A7091, eftersom ovnanlægget indledningsvis var vanskeligt at erkende i den mørke kulturjord, og grundet den problematik, at vådområdet skulle udgraves i flere etaper i forhold til entreprenørens planlægning (fig. 73). Muligvis er ovnanlægget altså ikke komplet og mindre anlæg i den vestlige del af ovnkomplekset kan være bortgravet/beskadiget.

Figur 73: K266, da den begynder at dukke op under lag 6. I baggrunden ses udgravningen af den anden tørreovn - K276. Til højre for arkæologen kan man se sporene efter udgravning og opfyldning i forbindelse med anlæggelsen af Skibing Allé. Dette har forstyrret K266 en smule langs dens vestlige kant. Set fra N.

Ovnkomplekset menes at bestå af to dele: Én nordlig del med et formodet ovnkammer og indfyringsområde, samt en sydlig del med en øst-vest-orienteret stolpekonstruktion. Det

antages, at den sydlige stolpekonstruktion kan være fundamentet for et tørregulv muligvis med tagkonstruktion. Udseendet af det nordlige ovnkammer er meget vanskeligt at fastslå. Muligvis har der været være tale om et lukket, overbygget ovnkammer, hvorfra varmen er ledt ind under tørrebygningen mod syd. En mulig årsag til, at ovnen kan være konstrueret på netop den måde kunne være for at beskytte det materiale, der skal tørres mod flammer og gløder. Er der eksempelvis tale om et anlæg til tørring af plantestængler/taveplanter risikerer man let at materialet antændes, hvis varmekilden er placeret direkte under plantematerialet. Der er dog ikke fundet spor efter eksempelvis vidjeflet i forbindelse med udgravningen, men der ses en helt lige, smal linje med koncentreret trækul (lag 9), som går langs ovnens vestlige kant. Om denne linje kunne havde noget at gøre med en form for ovnkappe er uvis (se fig. 75 for digitaliserede planer samt rekonstruktionsforslag).

Umiddelbart nord for ovnkammeret blev der fundet spor efter lave, tætstillede stolper/planker fra en spinkel hegnskonstruktion. Sporene repræsenterer resterne efter et læhegn. Hegnet, der er registreret over ca. 3,5 m har samme orientering som stolpekonstruktionen i den sydlige del af ovnkomplekset. Mod øst slår hegnet tilsyneladende et knæk i syd-sydøstlig retning hvorefter det ophører brat. Læhegnet har således skærmet ovnkammeret og arbejdsområdet umiddelbart øst for indfyringsområdet.

I alt 12 anlæg menes at kunne tilknyttes den sydlige stolpekonstruktion. Anlæggene ligger i to omtrentligt parallelle, Ø-V-orienterede rækker. Det ser ud til, at der er foretaget flere udskiftninger af stolperne i konstruktionen. Samlet set er indtrykket, at der er tale om enten en tosæts-konstruktion i to faser, hvor der muligvis ses nogle skrå støttestolper eller anden tilbygning mod øst. Ovnen må altså have været vedligeholdt og i anvendelse over en vis periode.

Stolperne i ovnkompleksets sydlige del var af varierende dybde (op til 65 cm's dybde), form og størrelse. Den vekslende dybde skal i de vestlige stolpers tilfælde formentlig tilskrives den forudgående maskinafgravning, hvor der blev taget mere jord af mod vest end mod øst. I flere tilfælde blev der registreret tydeligt afgrænsede stolpespor. I A13289, hvor stolpesporet var særligt skarpt afgrænset, kunne det ses, at man har anvendt en spejkløvet stolpe med et smalt, aflangt, trekantet, tværsnit. Kendetegnende for flere at stolperne var desuden tilstedeværelse af flere mellemstore sten i stolpehullet. I flere tilfælde var det tydeligt, at stenen havde tjent som stensking for stolperne. I to tilfælde ved – anlæggene A13287 og A13285 – blev der ikke registreret nedgravninger, men kun stolpespor. Stolpesporene viste tydeligt at stolperne har været tilspidsede. Her må der altså være tale om nedhamrede pæle.

Konstruktionens samlede areal, inkl. læhegn, ligger på omkring 12 m². Selve tørringsdelen i syd måler omkring 2,5 x 1,6 m, mens fyringsområdet i nord måler 1,6 x 1 m.

Tørringsdelen består, udover de bærende stolper, af et sort, fedtet, trækulsholdigt ovalt lag (lag 2) på omtrent 1,1 x 0,7 m. Der er foretaget en lipidanalyse af laget, som ikke gav noget resultat. Lagets udstrækning er omtrent midt i trækonstruktionen, og holder sig klart indenfor konstruktionen. En vedanalyse af en floteringsprøve, X1292, fra laget viser at trækullet i laget næsten udelukkende indeholder eg. Lagets konsistens kunne tyde på at det

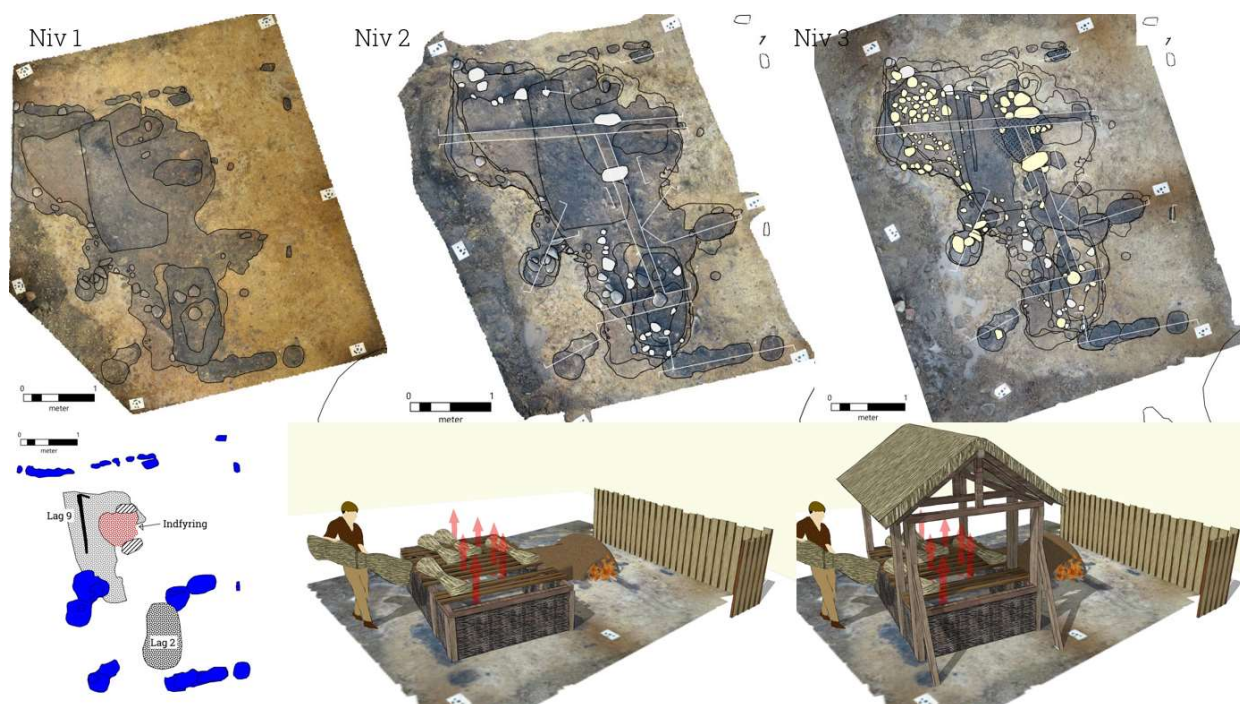

er et komprimeret restprodukt af den handling der er sket i denne del af tørreovnen, men dens fedtede konsistens og meget klare afgrænsning er uopklaret.

Figur 74: Lag 5's mange lag fra gentagne afbrændinger. Læg mærke til den rødbrændte undergrund i front. Undergrunden kunne nærmest ikke skræbes i, så hårdt var den brændt.

Fyringsområdet har en tydelig indfyringskanal der bestod af to større, forholdsvis flade sten, som stod med 46 cm's mellemrum. Stenene var stærkt ildpåvirkede og smuldrede. Ligeledes er undergrunden ved åbningen mellem stenene og lige bagved stenene ind mod fyringsområdet stærkt ildpåvirket – rødbrændt og meget hårdt. Fylden inde i fyringsrummet var præget af gentagne opvarmninger og der ses tydelige tynde afbrændte lag i lag 5 adskilt af tynde grå trækulsopblandede sandlag (fig. 74).

Figur 75: K266 - tørreovn: Øverst ses de tre 3-D-registrerede niveauer samt anlagte snit. Nederst ses yderst til venstre en forsimplet udgave af anlægget med de spor som formodes at hidrøre brugen af ovnen (blå: stolper og nedbankede pæle. Rødt område: stærkt ophedet område mellem to store sten). Til højre ses to forskellige muligheder for hvordan tørreovnen kan se ud (set fra sydøst) – med og uden tag (sketch-up-tegninger v. Anders Hagen Mørk).

Ovnkomplekset var gravet ned i en neolitisk grube, A13280, og formodentlig også et ældre jernalderanlæg (lag 6, 7, 12 og 14). Sidstnævnte er dog meget uklar, om den kunne tilhøre ovnens brugsfase. I fladen ser det ud som om, at der er tale om et ældre anlæg, men i profil er det ikke helt så tydeligt. Der fandtes i lag 7 en hel del, ret tæt pakket, ubrændte knytnævestore sten. Kan det have været et arbejdsområde i forbindelse med ovnen?

Der er udtaget 11 jordprøver til flotering. Heraf er der foretaget vedanalyse på 10 af prøverne, som viser at eg fra stammetræ er altdominerende, kun med indslag af få andre træsorter. Dvs. man har nøje udvalgt træet på baggrund af dets brændværdi.

Der er næsten ingen fund fra lagene inde i selve ovnen, men det er der til gengæld fra lagene mod vest, udenfor ovnen, som måske, måske ikke kan henføres til ovnens brugsfase. Her findes en del keramik, herunder også stærkt sintret keramik med kam-ornamentik. En af de lukkede faser må dermed dateres til ældre romersk jernalder.

Der er foretaget to AMS-dateringer fra trækul fra den sikre ovn-fyld:

X1286 (trækul fra kernefrugtfamilien): AAR 32752 (2043 ± 25), 114.5BC (92.0%) 27.3AD.

X1301 (trækul fra birk): AAR 32756 (1991 ± 27), 43.6BC (90.4%) 82.5AD.

Derudover en AMS-datering fra lag 12 i den muligt ikke-tilhørende del:

X1294 (trækul fra hassel): AAR 32755 (2032 ± 27), 103BC (95.4%) 63.8AD.

Tørreovnen, K276

Tørreovnen K276, ligger lidt højere i niveau (ca. 30-50 cm højere) end den anden tørreovn, K266, og ca. 2 m højere end rødningsbassinet, men er stadig lige netop indenfor vådområdets A7091's afgrænsning. Da mulden blev afrømmet over ovnen kunne der i vådområdets overflade allerede ses en koncentration af sten. Ovnen var således kun dækket af den akkumulerede muld, modsat de øvrige ovnanlæg fra hørrødningspladsen. Alligevel fremstår ovnen som forholdsvis velbevaret med mange konstruktionsdetaljer.

Ovnen er 3-D-dokumenteret i to niveauer – det første efter afrensning af ovnen i overfladen, og det næste hvor stenrammen og området med flade sten står tydeligere frem. Derudover er der anlagt et længdesnit igennem den stenbyggede del, A12992 samt A12993, samt fire snit igennem den lange kanal, A12994 (fig. 76). Der er opsamlet i alt 11 jordprøver til flotering.

Det stenbyggede område mod syd, A12992, er ø-v-orienteret, ottetalsformet og måler 2,5 m i længden, og på bredeste sted omkring 1,6 m. I den vestlige del var der flade, tætlagte sten herunder flere kværnsten. Stenene var lagt direkte ovenpå A7091, og de var ikke ildpåvirkede. Den østlige del var stensat langs kanten med høje, større, nedgravede sten af granit, som alle var kraftigt ildpåvirket. De slog revner, smuldrede og var sodsværtede. Det var således tydeligt, at der havde været godt fyret op i denne del og formodentlig ad flere omgange. Imellem stensætningen sås kogestens-lignende fyld; mørkt brunt, sandet ler med trækulsnister, ildskørnede sten, flækkede sten og sodsværtede sten (lag 1), mens det var langt mere trækulsholdigt i det underliggende lag (lag 2), som kunne følges hele vejen gennem anlægget, dog svinder trækulsmængden kraftigt i området med de flade sten (fig. 77).

Der er udtaget fem jordprøver fra fylden mellem stenene. Alle er gennemgået i en vedanalyse (se rapport), og her skal blot nævnes at hovedbestanddelen af træ er bestemt til eg.

Der er udført tre AMS-dateringer på A12992:

X1270,1 (hassel): AAR32747 (2099 ± 28), 178.5BC (92.2%) 42BC.

X1270,2 (hassel): AAR32748 (2082 ± 25), 169.4BC (92.5%) 39.6BC.

X1271 (el): AAR32749 (2106 ± 32), 199.4BC (92.2%) 42.6BC.

Figur 76: K276 med de to 3-d-registrerede niveauer. På niv. 2 ses ovnsens omgivelser og markering af snit.

Figur 77: Profilbillede af A12992, set fra N.

Den nord-sydgående kanal, A12994, er knap 5 m lang og omtrent 1 m bred (fig. 78, venstre). Det er kun ca. 2,5 m der kan ses i overfladen, hvor den mod nord dykker ind under A7091's lag 20, men ses tydeligt i profil. I slutningen af kanalen, længst mod nord, er der en fordybning med ret lige sider og flad bund. Fordybning kan måles til en dybde på 0,55 m mod kanalens ellers generelt ret lave dybde på omkring 12 cm – den bliver dog dybere mod nord. Kanalen er jævnt fladbundet og fylden består primært af sortbrunt, homogent og ganske let leret sand som er meget trækulsholdigt; både trækulsstøv, nister og stykker på op til 3-4 cm's længde. Mange varmpåvirkede og ildskørnede sten (granit/gnejs). Stenene findes jævnt spredt i laget, dog med en særlig høj koncentration omkring nedgravningen i den nordlige ende af A12994. De ildskørnede/sodede sten er ofte skarpkantede. Laget er tydeligt afgrænset fra lag

20, 21 og undergrund. Der er fundet lidt keramik i laget 1. Enkelte stykker er sekundært brændt og der er også enkelte karakteristiske skår som kan dateres til YFRJ/ÆRJ.

Der er udtaget fem jordprøver til flotering. Alle prøver er gennemgået en vedanalyse (se rapport). Her skal blot nævnes at også her er hovedbestanddelen af træ bestemt som værende eg.

Figur 78: Til venstre: K276 med A12994-kanalen i front (bemærk fordybningen), og A12992 - ovnkammeret bagerst. Set fra NNØ. Til højre: A12993 – den tilstødende grube med kogesten og store stykker trækul fra kævler. Set fra NNØ.

En grube, A12993, som var lige vest for selve ovnkammeret, hører formodentlig også til komplekset. Gruben er let oval i fladen, 1,12 m i diam. og ikke særligt tydeligt afgrænset. I snit ses det, at gruben er med let skrå sider og let rundet bund. Den er 30 cm dyb og indeholder tre lag (fig. 78, højre):

1. Mørkt brunt, let leret sand med mange trækulstykker, hvoraf flere må betegnes som kævler/grene. Omkring træstykkerne var der nogle steder grå aske/sand.
2. Lyst gråt sand opblandet med brunt sand, trækul, keramik (dateret til jernalder), samt små ildskørnede sten.
3. Lyst gråt sand med en hel del ildskørnede sten, Ø5-10 cm, trækul, keramik. Skarpt afgrænset mod undergrund, som netop her er stenhård med okkerudfældninger, som ellers ikke ses bare 5cm væk fra gruben.

Generelt mindede gruben mest af alt om en kogestensgrube, blot med en del iblandet sand.

Der er foretaget C14 wiggle matching på en af egekævlerne fra lag 1. Stykket indeholder kun kerneved. De ældste årringe er krumme og har formentlig befundet sig tæt på træets marv. De tre prøver er taget spredt over stykkets 25 bevarede årringe:

X1273, 1 (eg): AAR32774 (2099 ± 23), 174.5BC (95.3%) 44.5BC.

X1273, 2 (eg): AAR32775 (2111 ± 41), 206.7BC (85.1%) 35.4BC.

X1273, 3 (eg): AAR32776 (2124 ± 25), 199.5BC (75.8%) 86.4BC.

Figur 79: Digitaliseret oversigt over K276 samt nærmeste omgivelser. I venstre hjørne er et første forsøg på rekonstruktion af hvordan den kunne have fungeret som tørreovn. Der har formodentlig været en meget længere varmluftkanal end den der ses på billedet. De fire røde stolper markerer det træpodie der har holdt et trægulv til tørring af taveplanterne.

Både K266 og K276 tolkes som værende en del af fiberplante-bearbejdningen, og har hørt til tørringsprocessen. Det formodes, at de ikke har eksisteret helt samtidigt – ud fra AMS-dateringerne virker det til at K276 kan være ældst, og siden afløst af K266. Principperne er nogenlunde ens i de to ovne, bortset fra at K276 har et stenkammer under et træbygget tørringspodie, og det har K266 ikke. Vigtigt for begge konstruktioner er, at varme ledes gennem en kanal, så ilden kommer så langt væk fra selve tørrekammeret som muligt. Dette vel for at undgå for høj varme og gnister som kan sætte ild til planterne. Selve kanalens opbygning er der ikke spor af i hverken K266 eller K276, men den kan måske have været fremstillet af lerklining (fig. 79).

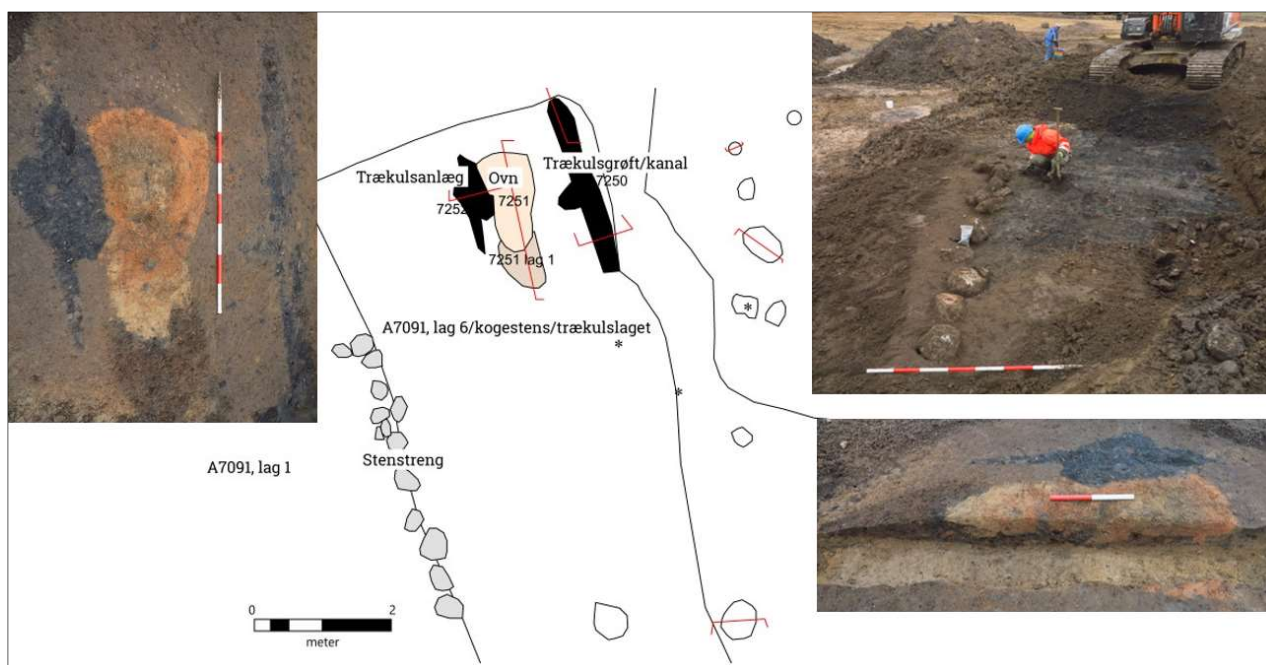
Andre produktionsanlæg med mulig forbindelse til hørrødningspladsen

A7251 danner, sammen med trækulsanlæggene A7250 og A7252, resterne af et ovnanlæg, som dukkede op lige under A7091's lag 6 (kogestenslaget) ca. 17 meter stik nord for rødningsbassinet. Ovnene er gravet ned i A7091's lag 1.

To trækulsanlæg ses på hver side af ovnen i omtrent nord-syd-gående strøg, op til 2,7 m i længden, som to smalle grøfter eller kanaler, hver med lidt udposninger. Anlæggene er

mellem 7 og 15 cm dybe og flad- eller let rundbandede. Fyldet i A7250 er præget af trækul og en del kogestensmulder, og minder i virkeligheden meget om fyldet i det overliggende lag (A7091, lag 6). Fyldet i A7252 er mere homogent, ekstremt trækulsholdigt men uden kogesten. Dette anlæg ser ud til at skære A7251. A7251 er et 2 m langstrakt anlæg som mod nord består bl.a. af et hårdt rødbrændt lerlag, og mod syd ses et mindre kompakt rødbrunt leret sandlag.

Figur 80: Digitaliseret plan over området med ovnen A7251 samt fladefoto (Ø.TV.) og profilfoto (N.TH.) af ovnen. Øverst til højre ses et arbejdsfoto af opdagelsen af stenstrengen. Anja sidder på A7091's lag 6. Set fra SØ.

Sydvest for ovnanlægget blev der fundet en 4,5 m lang stenstreng af forholdsvis store sten. Om de har tilknytning til anlægget er uvist, men de er helt sikkert anbragt i A7091's lag 1 og afgrænsede A7091's lag 6 mod vest (fig. 80).

Der er foretaget én AMS-datering på A7251:

X2795 (eg): AAR32770 (2112 ± 27), 197.3BC (93.6%) 48BC

Dateringen sætter ovnen til at være lidt ældre end de generelle øvrige dateringer på hørrødningspladsen. Til gengæld er den foretaget på eg (yngre stamme uden bark), som i sig selv kan have en høj egenalder, og ovnen må derfor alligevel tages i betragtning i forhold til produktionspladsens opstart i YFRJ.

A11779 er et ovalt anlæg – NØ-SV-orienteret – på 2,3 x 1,2 m i fladen. I profil ser det dog ud til at anlægget kun er halvt så langt, og at den nordøstlige del hænger sammen med lagene i A7091, som anlægget er gravet ned i. På denne vis er anlægget måske mere rundt end ovalt, og i stedet omkring 1 m i diameter. A11779 ligger kun 2 meter NØ for tørreanlægget K266's indfyrringsåbning.

Figur 81: Udgravningssituation i juli måned 2018, hvor Skibing Allé er under etablering. A11779 ses som det korte, tværgående snit lige til højre for det lange. Og lige bagved, under påført stabilgrus, sand og endnu ikke aftaget jord, ligger det endnu ukendte K266. Set fra NØ.

I profil ser det ud til at anlægget er tragtformet, med en smal, flad bund i den sydlige del. Lag 3, som er det nederste lag, må regnes til funktionstiden. Laget er meget trækulsfyldt med både store trækulsstykker, rødbrændte nister og indslag af askeholdigt sand. I både lag 3, men også det overliggende lag 1, findes en hel del ildskørnede sten. Stenenes størrelse aftager ned mod bunden. Til gengæld virker det til at trækullenes størrelse tiltager mod bunden. Anlægget ser ud til at have været udsat for gentagne afbrændinger. Tolkning af anlægget er derimod ikke helt så enkelt. De tog jordprøver indeholder kun træ, til gengæld i store mængder. Kan der være tale om en form for trækulsmile? Der findes desværre ingen typologisk, ej heller naturvidenskabelig datering på anlægget, men dens kontekst antyder, at der må være en sammenhæng til rødningsspladsen.

To store stensamlinger

I en halvcirkel med en diameter på knap 15 meter, ses to bananformede stensamlinger (A14483 (vest) og A14619(øst)) som sammenlagt fylder omkring 40 m². Stenene blev først observeret da der blev taget mere jord af A7091 (fig. 55 og 64).

Stensamlingen består af tætliggende sten af varierende størrelse. Centralt og i den vestlige halvdel er der talrige hovedstore sten med enkelte større sten imellem, mens der i anlæggets østligste område ses en ansamling af store sten. Mod øst er der et ophold i stensamlingen på et par meter hvorefter en ny stensamling, A14619, begynder. Mod vest er afgrænsningen kunstig eftersom et maskinsnit i dette område bortgravede en del sten. Stensamlingen har altså fortsat en smule i VNV-lig retning, hvilket man også kan fornemme i maskinsnittets profil.

Stenene lå i A7091's lag 30. Et brunt, homogent, lettere leret/humøst sandlag, hvori der under afrensningen af stenansamlingen fandtes en del keramik. I A14619 sås i den nordlige del en ansamling af krakelerede varmepåvirkede sten (fig. 79). Det formodes at disse sten kan have været anvendt i forbindelse med K276, hvor der efterfølgende er blevet kastet ned til stensamlingen. I A14619 var der ligeledes rødbrændte lerklatte i umiddelbar forlængelse af ansamlingen af ildskørnede sten, både mellem og under stenene. Varmepåvirkede sten og rødbrændt ler blev ikke observeret i A14483.

Stenene i er fortrinsvis sten af granit og gnejs. Enkelte er skarpkantede eller skærver, dog i A14619 ses en del skærver. Der er ikke påtruffet flintknolde i stenhoben. Stenene ligger i øvrigt i ét lag - kun undtagelsesvis ligger der flere sten oven på hinanden.

Der ses ingen nedgravning til stenene, hvilket er konstateret med små snit. Stenene må derfor ligge på en gammel overflade.

I A14483 blev der fundet otte mere eller mindre fragmenterede skubbekværnsliggere og en fragmenteret løber. Dertil diverse keramik dateret til ældre romersk jernalder, herunder dele af et fodbæger, samt et flintafslag og otte stykker hvidbrændt flint.

I A14619 blev der fundet otte skubbekværnsliggere – de fleste fragmenterede, to hele slibesten samt et slibestensfragment, otte knusesten – heraf kun en hel, dertil en del keramik som kan dateres til ældre romerske jernalder. Keramikken virker til at have ret slidte kanter og mange af dem er sekundært brændt. Desuden er der to mulige rundhuggede skår – alternativt er det skår som grundet anvendelse, som eksempelvis skraber, har fået meget slidte kanter.

Stensamlingernes funktion skal formodentlig også knyttes til rødningsspladsen, måske som en praktisk måde at opbevare sten, som man i mange henseender må have haft brug for i rødningssprocessen. Lignende stensamlinger kendes også fra nyere tids hørredningsspladser, hvor stenene har været anvendt til at holde hornene nede under vandet¹.

Sammenfatning af produktionspladsen

Rødningsspladsens opstartsfasen skal med al sandsynlighed dateres til sen YFRJ og har formodentlig eksisteret i et par generationer, og ophørte igen i starten af ÆRJ. Således er den samtidig med de første gårde omkring vådområdet A7091, og det kan endda være muligt at landsbyens placering er nøje udvalgt på basis af vådområdets gavnlige, fugtige egenskaber. Af bearbejdede fiberplanter er der fundet stængler af hør (*Linum usitatissimum*) på bunden af rødningssbrønden. Det ser ud til at 3-4 faser af fiberplanteforarbejdning er afspejlet i anlæggene i vådområdet; Rødning, skylning, tørring og evt. brydning (repræsenteret ved de mange fragmenterede knusesten i den ene stensamling). De to første har fundet sted på et

---

¹ Fotos fra hørbearbejdning i nyere tid kan bl.a. ses her: [collection-story \(nmni.com\)](https://collection-story.nmni.com)

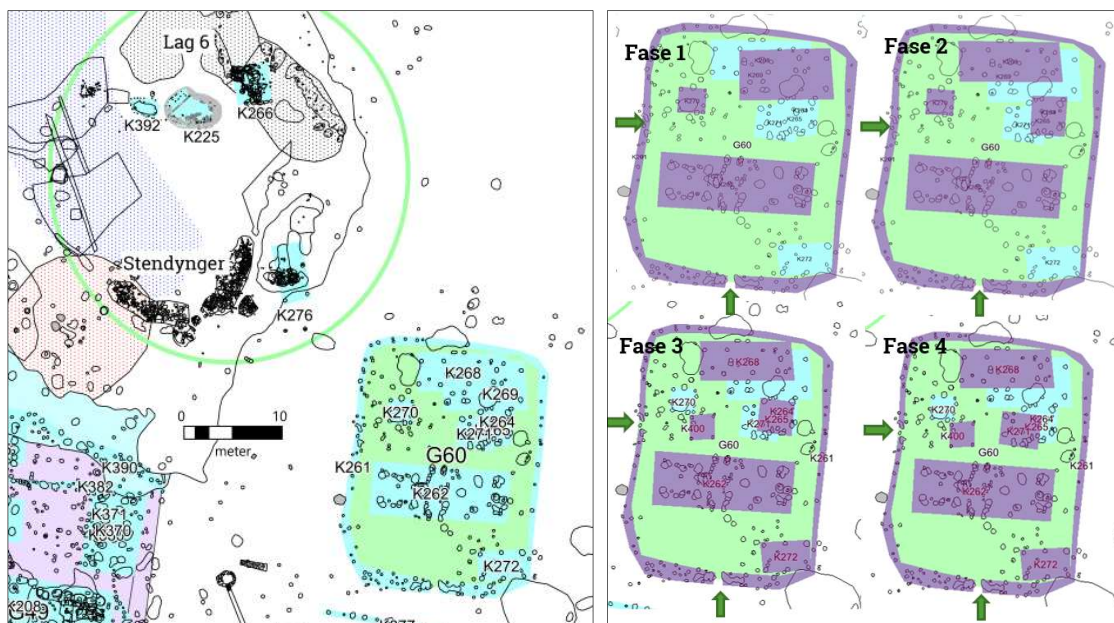

dybere og mere fugtigt leje end tørringen, som i stedet er placeret i kanten af vådområdet, på et helt tørt sted. Der kan ses vedligehold i både rødningsbassinet og den ene tørreovn (K266), og pladsen kan derfor anslås at have ligget der over en længere periode, hvor vedligehold blev nødvendigt. Ud fra AMS-dateringer formodes tørreovnen K266 at være yngre end tørreovnen K276, så ovnanlæggene (op til fire) skal nok ses som udskiftninger, mere end samtidige konstruktioner. Dog synes den ene, A11779, måske i stedet at repræsentere en trækulsmile. De store stensamlinger formodes også at være en del af komplekset, hvor stenene af praktiske årsager var samlet på ét sted. Stenene kan, ligesom i nyere tid, have været anvendt som eksempelvis vægte i rødningsprocessen.

Tekstilbondens gård (G60)

G60 anses som et muligt sted for tekstilbondens gård. Dette baseres i nogen grad på gårdens placering tæt på produktionspladsen (kun 10 meter fra den nærmeste ovn). C14-dateringerne fra gården er ligeledes samstemmende med produktionspladsens og der er fundet en del forkullede hørfrø inde i selve hovedhuset, hvilket kun kendes fra én anden bygning på pladsen. Samtidig synes gården at træde lidt for sig selv i forhold til de øvrige gårde mod øst, og dette kunne vidne om en særstilling eller sær-erhverv tilknyttet gården.

Gården er omsluttet af et plankeværk eller pileflettet hegn og optager et areal på 435 m². Det ser ud til, at der er foretaget en del reparationer på hovedhuset, og at der er sket flere udskiftninger af de to økonomibygninger nord for hovedhuset. I alt formodes der at være tale om 4 faser, så gården kan nemt have haft en levetid på over 100 år (fig. 82).

Figur 82: Til venstre: Oversigtskort over produktionspladsen og G60. K276 er et sten- og træbygget ovnanlæg. Den korte afstand til gården kunne være af betydning for pasning af ilden, så der ikke gik ild i tæveplanterne. Til højre:

Forslag til faseinddeling af G60. De lilla markeringer markerer de konstruktioner tilhørende fasen. De grønne pile markerer indgange i hegnet. Den vestlige indgang er lidt usikker.

Hovedhuset K262 (fig. 83 og 84), befinder sig på samme sted i gården i alle fire faser. Der ses 5-6 sæt tagbærende stolper og to indgange i midten, hvor der er et entrérum. Den sydlige indgang ligger ud for hegnets sydlige indgang. I den vestlige del af huset, lige efter entrérummet, ses et rødbrændt anlæg, A12714. Det er fristende at tolke anlægget som et ildsted, men i så fald ligger det umiddelbart lidt atypisk. Et ildsted er nemlig traditionelt set placeret mellem de tagbærende sæt i vest. Her i K262 ligger det lige indenfor, eller præcis der hvor man ville forvente en døråbning fra entreen og videre ind til vest-rummet. Anlægget kunne måske være en form for indvielse af huset – en rituel handling – som kunne sikre husets velstand. At det ligger i en døråbning er yderligere interessant, da disse ofte forbindes med overgangsritualer i oldtiden/historisk tid. Der blev desuden fundet brændte knogler fra en hund (fragmenter fra kranium, underkæber (mandibula), en brystvirvel (vertebra thoracica) samt albueben). Så måske har man endda foretaget et dyreoffer i forbindelse med indvielsen af huset.

Figur 83: Ortofoto af K262 med markering af anlæg, snitteben og fund af hundeknogler og hør.

Et andet særtræk ved huset er en koncentreret mængde hørfrø og spergelfrø i henholdsvis en tagbærende stolpe i husets østende, og en lav grube, ligeledes i husets østende. Hørfrøene er rensede og ligger i en sammenbrændt klump. Der er ligeledes fundet frø fra både typiske dyrket-mark-planter, men også fra vådbundsplanter, og enkelte kornkerner. Men hovedelementet er altså hørfrøene. I makrofossil-analysen er det foreslået at der er tale om en brandtomt, og at hørfrøene kunne være et så-lager, som var opbevaret i den østlige del af huset. Dette er absolut en mulighed, særligt da der også er fundet brændt materiale i andre stolpespor i huset. Til gengæld er det kun tre steder, hvor der blev observeret stolpespor i de tagbærende stolpehuller, hvilket måske er lidt underligt om vi har med en brandtomt at gøre. Ser man på det øvrige indhold af særligt gruben med hørfrøene, så tegner der sig et lidt mystisk fundbillede. I den lille grube (Ø52, D21), lå der 25 skår, heraf nogle ret store fragmenter, fra tre forskellige kar. Det ene var et mindre hankekar med x-formet hank og

bånd-ornamentik. Det andet var enkelt sideskår fra et kar med høj bølget vulst, og det tredje, hvorfra der var flest skår, var et større kar med udsvungen rand og en anderledes høj lerliste med tætstillede indhak (se typerne på fig. 84). Derudover var der noget stærkt opløst brændt knogle, en del rødbrændte lerfragmenter, trækul og sintret materiale. Gruben var gravet ned oveni nogle dybere stolper, som ikke umiddelbart har nogen forbindelse til huset, da de er placeret i husets midterakse. Dette er ikke set ved noget andet hus på pladsen, og kan have været en speciel funktion ved netop K262, eller også er det tilfældigt at stolperne er her. Der er dog ingen andre konstruktioner som stolperne eventuelt kan tilknyttes, og spørgsmålet er om man kunne have brugt det i forbindelse med rejsning af huset, eller om de skal tolkes som en særlig indretning af K262's østende. Østender af hovedhuse betragtes ellers ofte som stald delen, men her i K262 har vi formodentlig en anden funktion. Er det husets så-lager? Noget som må have været meget kostbart, og som man gerne vil beskytte ved at opbevare i selve hovedhuset, hvor familien også sover. Er gården vitterligt tilknyttet produktionspladsen, og kan vi se tekstilproduktion som et hovederhverv på gården G60, så kunne man også sagtens forestille sig at hovedhuset havde andre funktioner i den traditionelle staldende. Måske den lille grube med hør-frøene og lerkarrene endda også var et lille offer til frugtbarhedsguden.

Øvrige fund fra huset bestod af en kværnsten, som lå i en af husets indgangsstolper. I fylden på det rødbrændte anlæg med hundeknoglerne, A12714, lå også en halv vævevægt lavet på et rundhugget skår. Generelt blev der fundet enkelte skår i flere af stolperne, hvoraf nogle var sekundært brændte. Ligeledes er der fundet enkelte rødbrændte klumper, hvoraf nogle er helt sintrede. I en tagbærende er der fundet en halv glittesten. Stenen lå dog i selve fyldet fra nedgravningen af stolpen, og er derved formodentlig ældre end huset eller bevidst lagt i hullet ved husets opførelse.

G60 dateres både ud fra karakteristiske skår og fire ¹⁴C-dateringer taget fra hovedhuset, K262. Dateringerne er meget samstemmende og ser sådan ud:

X1281 (byg): AAR 32750 (2014 ± 30), 54.2BC (91.1%) 80.8AD, (husets ildsted)

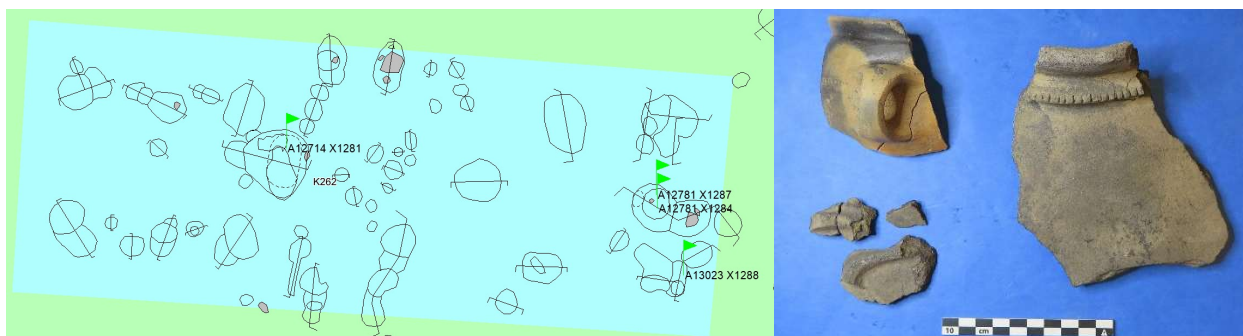
X1284 (avnkædt byg): AAR 32751 (2010 ± 27), 51.7BC (94.0%) 80.1AD, (lille grube inde i huset med hørfrø)

X1287 (avnkædt byg): AAR 32753 (2004 ± 25), 47.8BC (94.6%) 78.5AD, (lille grube inde i huset med hørfrø)

X1288 (brødhvede): AAR 32754 (2031 ± 26), 58.5BC (86.1%) 63.3AD, (tagbærende stolpespor)

Sammenholdt må hovedhuset dateres indenfor rammen 48 f.Kr. og 63 e.Kr., dog peger de daterende skår mest i retning af RJB1, så en formodet datering kan ligge lige omkring årtierne efter Kristi fødsel.

Figur 84: Hovedhuset K262 med markering af daterede prøver og keramik fra A12781.

Nord for hovedhuset ses tre forskellige typer af økonomibygninger: et fire-sæts-hus med to indgange, et to-sæts hus med én sydlig indgang og 1 staklade. Kun i én af konstruktionerne blev der fundet lidt keramik, ellers fremstod de fundtomme. Konstruktionerne er udskiftet henholdsvis en og to gange. Se forslag for inddeling af faser på fig. 82.

Syd for hovedhuset ses et tre-sæts-hus, som nærmest ser ud til at flugte hegnet både mod øst og syd. Der kan ikke erkendes nogen indgang i huset, men den må formodes at have vendt op mod hovedhuset, altså mod nord. I denne bygning blev der fundet lidt keramik. Fælles for alle økonomibygninger er, at der umiddelbart ikke er fund i husene som afslører, hvad de har været brugt til.

Der er ingen tegn på stald i hovedhuset K262, tværtom er der anlæg og fund som snarere antyder at der ikke kunne være stald, men at man brugte østdelen til eks. lagring af værdifuld såsæd (hør). Fundet af den halve vævevægt antyder også at der formodentlig har fundet vævning sted i huset. Økonomibygningerne, måske særligt fire-sæts-bygningen længst mod nord, kunne i stedet have været brugt til stald. Selvom hovederhvervet formodentlig har været tekstilproduktion, så har man nok haft til dagen og vejen, i form af selvforsyning af kød og mælkeprodukter fra eks. får, grise og køer.

Øvrig boplads samtidig med tekstilproduktionen

Før ¹⁴C-dateringerne kom tilbage fra laboratoriet, var vi ret overbeviste om at gårdene der lå vest for G60 og produktionspladsen, var fra omkring Kristi fødsel, mens dem øst for var yngre (beskrevet i årbogsartikel – Bonde Mørk 2019, og i SKALK – Hagen Mørk og Schifter Bagge 2020). Dette var udelukkende baseret på et bundt forkullede hørstængler fundet i forbindelse med G41. Hørstænglerne viste sig at have samme datering som øvrige hørfund fra G60 og produktionsområdet. Efter alt at dømme må hørstænglerne knytte sig til den ældste fase i G41, hvor hovedhuset K322 eksisterer, og bundtet er fundet i toppen af en af de tagbærende stolper. Vi må derfor antage at den ældste fase af G41 netop er samtidig med produktionsområdet, og at stænglerne måske endda kan påvise, at beboerne på gården har haft sin andel i produktionen af hør til tekstiler. De øvrige gårde vest for produktionspladsen rummer udelukkende ¹⁴C-dateringer fra den ældre romerske jernalder, men da der trods alt er

begrænsede antal naturvidenskabelige dateringer, kan vi slet ikke udelukke, at mange af særligt de 3- og 4-fasede gårde, har rod i årtierne omkring Kristi fødsel. Vi må derfor antage at der både har været samtidig bebyggelse på vest og øst-siden af produktionsområdet, og dermed er der tale om en forholdsvis stor bebyggelse. På den anden side, kan det også være at de samtidige gårde kun skal tælle hver anden gårdsenhed, således vil det også give plads til de noget klemte enheder, som ses både mod vest og øst. Potentielle gårde der kunne have rod i slutningen af yngre førromersk jernalder tæller dermed i alt 20, og bebyggelsen synes ikke afsluttet mod øst. Reelt set har vi måske noget i retning af 10-12 samtidige gårde som udvider eller flytter sig op gennem ældre romersk jernalder. Der er både ¹⁴C-dateringer fra B1 og B2, så bebyggelsen formodes at have eksisteret på denne plads i 150-200 år.

Ældre romersk jernalder (1-175 e.Kr.)

Bebyggelse

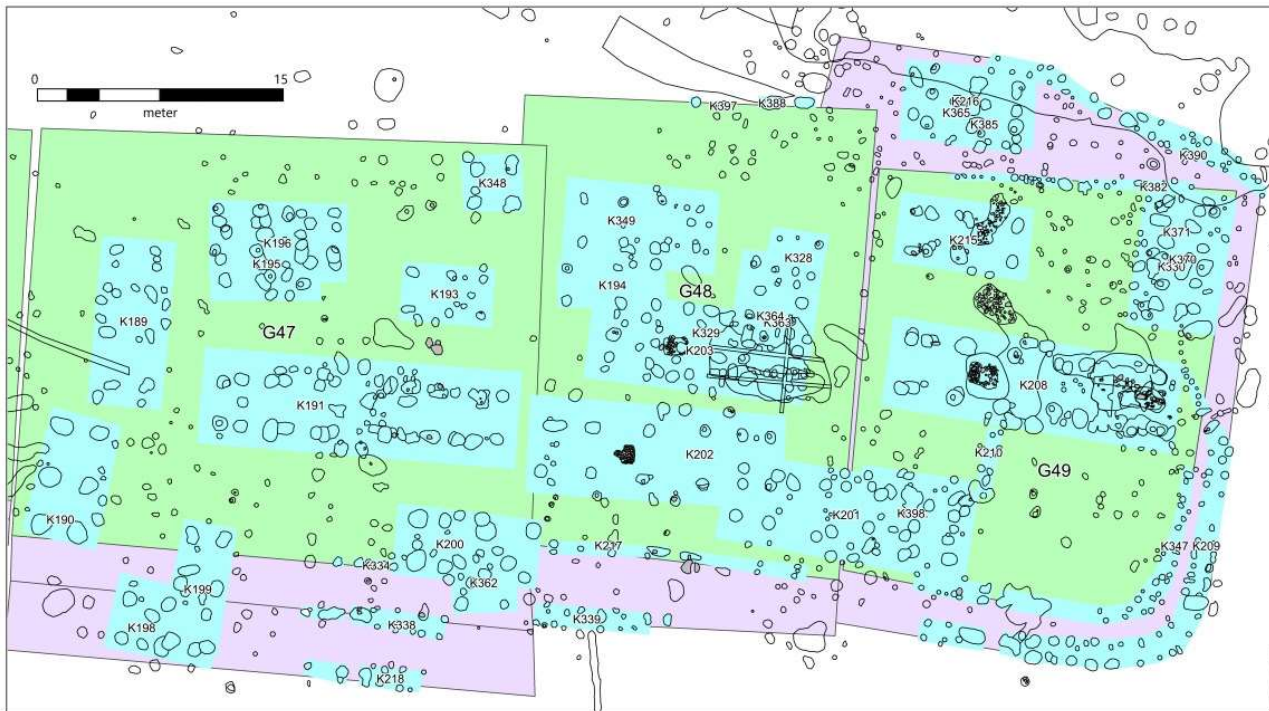
I dette afsnit beskrives de gårde som har deres rod i overgangen fra yngre førromersk jernalder, og med en levetid der går langt ind i ældre romersk jernalder. Modsat den tidligere jernalderperiode, hvor gårdene oftest lå i én fase/én generation, så ser det ud til at man nu bliver mere stedfæstet, og der ses op til fire faser ved hver gårdsenhed. Dvs. bebyggelsen kan have været på samme sted i op mod 150 år, før den igen bevæger sig en smule væk, og formentlig rykker sig mod vest/nordvest.

Der ses i alt 20 gårdenheder, hvoraf de fleste formodes at have rod omkring Kristi fødsel. Det drejer sig om gårdenhederne: G37-44, G46-49, G51, G58-63 (G63 er udgravet i etape I, ligesom halvdelen af G43). Langt hovedparten kan have eksisteret samtidigt, men enkelte gårdanlæg overlapper hinanden, og der må derfor være tale om gårdanlæg der erstatter hinanden. Det synes dog rimeligt at antage at landsbyens størrelse har været omkring 12-14 samtidige gårde, måske lidt færre i den første fase. Desuden er det tydeligt at landsbyen ikke er afsluttet mod øst, og vi skal derfor regne med at der kan ligge flere gårde den vej.

Gårdenes størrelse varierer mellem ca. 400 og 1000 m², heraf enkelte noget mindre, og kun fem af gårdene er i deres sidste fase over 900 m². Ved de gårde hvor man tydeligt kan se de forskellige faser udtrykt gennem etablering af nye hegn, ser det ud til, at der fra den tidligste fase og til den sidste fase skal lægges mellem 100 og 400 m² til den oprindelige gårdstørrelse. Gårdenes størrelse skal i de fleste tilfælde tillægges forsigtighed, da det kun er ved enkelte gårde der ses delvist bevaret hegn. Størrelserne angivet under gårds-beskrivelserne er baseret på, om bevaret, hegnsindgange samt fordeling af økonomibygningerne, og den antagelse, at gårdene har ligget side om side.

Gårdene er indrettet på omtrent samme måde, men dog alligevel ret forskellige. Ens for dem alle er, at hovedhuset ligger omtrent midt på gårdspladsen. Ved mange af gårdene ses hovedhusenes sydlige indgang ligge ud for hegnets personåbning mod syd. Inde på gårdspladsen, som i bredde som hovedregel svarer til hovedhusets længde, kan man som

regel lægge et "kryds" henover hovedhuset, hvor der ikke er andre bygninger, således at det er ryddede indgangsveje til de to døråbninger i hovedhuset. I hjørnerne mod NV, NØ, SØ, SV ligger økonomibygningerne. Det er kun ved de største gårde at alle fire hjørner er besatte af bygninger, og det er også her der kan være bygninger udenfor hovedhusets længde. Der er umiddelbart ingen system i hvilke typer bygninger der ligger hvor, dog virker det til at stakladerne primært befinder sig nord for hovedhuset.

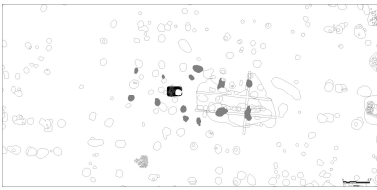
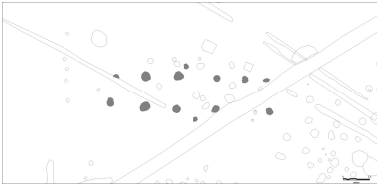
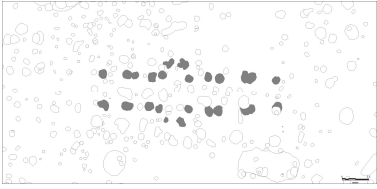
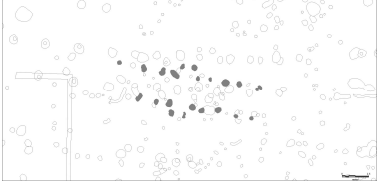

Figur 85: Tre eksempler på gårdanlæg (G47-G49).

Hovedhusene har alle, bortset fra en enkelt, bevarede modsatstillede indgangspartier omtrent midt i huset. Generelt ses der ikke bevarede vægstolper, selv ikke der hvor der er usædvanligt gode bevaringsforhold (eksempelvis K202 og K208). Ved et enkelt hovedhus, K286, er der dog rester efter et stolpebygget vægforløb på den nordlige side af huset. Her ses det at indgangspartiet er trukket en anelse ind i forhold til væggen. I tre hovedhuse er der bevaret et stensat ildsted i den vestlige del af bygningen. De tagbærende stolpesæt varierer i antal mellem 4 og 9, og i langt de fleste huse er der en hel del udskiftninger, hvilket kan forstyrre billedet af antal sæt. På bedste vis fordeler hovedhusenes størrelser sig således:

Type	Antal	Længde (m) Fra tagbærende til tagbærende	Bredde (m) fra indgangsstolpe til indgangsstolpe	Eksempel
Hovedhus/langhus med fire sæt tagbærende (K150, K177, K263, K322)	4	Ca. 8,6-9 m I gennemsnit: 8,7 m	Ca. 4,8-5 m I gennemsnit: 4,9 m	

Hovedhus/langhus med fem sæt tagbærende (tre vest for indgang, og to øst for indgang) (K203)	1	11 m	5 m	
Hovedhus/langhus med seks sæt tagbærende (K9, K16, K135, K138, K149, K152, K188, K191 – fase 1, K202, K208, K213, K257, K262, K281, K286)	15	12-19,5 m I gennemsnit: 15,1 m	4,6-5,6 m I gennemsnit: 5,1 m	
Hovedhus/langhus med syv sæt tagbærende (K175-fase 1, K279, K285, K309) Varierer i forhold til antal sæt vest og øst for indgang.	4	13,2-16,9 m I gennemsnit: 15,3 m	4,7-5,4 m I gennemsnit: 5 m	
Hovedhus/langhus med ni sæt tagbærende (K175 – fase 2, K308). Fire sæt vest for indgang og fem øst for.	2	13,2-20 m	4,5-5,2 m	

Stensatte ildsteder kunne registreres i tre hovedhuse (K202, K203 og K208) på gårdene G48 og G49 (fig. 85). Ved disse gårde var bevaringsgraden ekstra god. Gårdene lå ned til vådområdet A7091 og herover var der et meget tykt pløjelag, og det var tydeligt, at der også allerede i jernalderen var et forholdsvist tykt lag muld, idet de stensatte ildsteder lå ovenpå et 20-30 cm tykt muldlag, der tydeligt skilte sig ud fra det overliggende pløjelag. Ved hovedhuset K202 er der gået særligt grundigt til værks i forhold til afsøgning af evt. vægstolper og andre bygningsdetaljer i den bevarede oldtidsmuld. Det eneste der var yderligere bevaret i forhold til de øvrige hovedhuse, var ildstedet. Det var ikke muligt at påvise vægstolper i K202, og man må derfor antage at væggene må have haft en anden opbygning end stolpegravet. En mulighed er en fodremskonstruktion med risfletning (Ethelberg et al, 2003, s. 144). Ej heller blev der fundet spor efter båseinddeling, og der må sættes spørgsmålstegn ved, om nogle af de mange udhuse i stedet har huset dyrene, modsat den generelle opfattelse af jernalderhovedhuset, hvor stalden er placeret i østenden af hovedhuset.

Ildstederne var alle opbygget af omtrent runde, knytnævestore sten, som var placeret direkte på markoverfladen. Ingen af ildstederne fremstod helt intakte, men formen synes at være rektangulær – op til 165 cm lange, og ca. 110 cm brede. Der var kun meget få spor efter et

overliggende lerlag/arneplade, som vi må antage har været der, da stenene ikke var ildpåvirkede. Ved ildstedet i K203 blev der observeret en smule ler under og mellem stenene.

I K208 var der udover et stensat ildsted også bevaret kulturlag i den østlige ende af huset. Det kunne ikke observeres i felten, men laget må have været gravet ned i det gamle muldlag. I kulturlaget lå en hel del stenredskaber: 5 kværnsten, 2 knusesten, 1 slibesten og 1 mortarsten. Derudover var der særligt i den ene halvdel et lag med brændt materiale, hvorfra der blev taget mange prøver til makrofossilanalyse. Hovedparten af indholdet bestod af stærkt deformeret organisk materiale, og dertil forkullede frø fra pileurt, græsser, rødknæ og alm. spergel. Kulturlaget i østenden peger igen på, at der nærmere er tale om et arbejdsrum, og dermed ikke et staldrum. Det forkullede lag peger måske endda på, at man også har anvendt ild i østenden af huset, alternativt kan huset være brændt ned. Udover de mange fund i kulturlaget i øst, er der også fundet en hel del genstande i husets stolpehuller, bl.a. del af et fodbæger samt større bund af et oprindeligt helt nedsat forrådskar (mellem de tagbærende i østenden) (fig. 86).

Figur 86: K208 ses til venstre i afrenset tilstand med det stensatte ildsted længst væk og arbejdsområdet tættest på (set fra Ø). Til højre ses udgravningen af et større forrådskar som sad mellem to tagbærende stolper i K208.

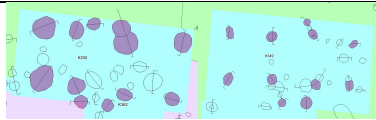
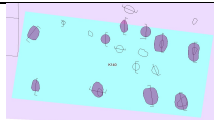
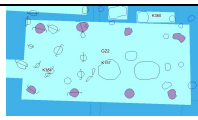

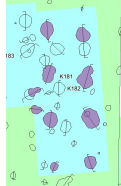

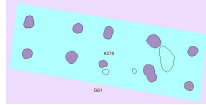

Økonomibygningerne findes i et væld af udformninger og størrelser. I alt 131 bygninger kan relateres til de 20 gårdanlæg fra ÆRJ, og selvom mange af K-numrene kan udgøre en fase af flere i et hus, så kan nogle af de største gårde have haft op mod 5-6 samtidige økonomibygninger (se eks. G47 og G62), mens det typiske antal ligger på 2-4 tilknyttede økonomibygninger. De 31 af husene er orienteret N-S, mens de øvrige er orienteret Ø-V. Ved de fleste af husene ses kun én indgang. En del af husene har ikke registreret nogen indgang, men den formodes dog at have været tilstede, og at der her må være tale om bevaringsforhold. Ved ti af husene ses to indgange, og der kan i nogle tilfælde være tvivl om disse huse i stedet skal betegnes som beboelseshuse. Dog ved flere af dem er indgangene noget tættere placeret på de tagbærende end ved de almindelige hovedhuse, hvilket alligevel taler for en anden funktion end beboelse. Husene varierer mellem 2-sæts, 3-sæts, 4-sæts, 5-sæts og 6-sæts tagbærende. Den altovervejende type er dog 3-sæts-husene, som tæller hele 58 stk. Derefter er stakladerne stærkest repræsenteret med 25 stk., og 2-sæts bygninger med 20 stk. 4-6-sæts husene er dermed sjældnere og findes typisk kun på de lidt større gårde, eller

i det såkaldte "lagerområde", som bliver præsenteret i næste afsnit. Der er registreret én 3-sæts bygning, K332, med bevaret stensat ildsted. Ildstedet var placeret mellem de to sæt tagbærende længst væk fra indgangen. Udover K332 er der ikke erkendt spor efter ildsteder.

Økonomibygningerne fra ÆRJ består af følgende typer:

Type	Antal	Længde (m) Fra tagbærende til tagbærende	Bredde (m) *fra indgangsstolpe til tagbærende **fra indgangsstolp til indgangsstolpe	Eksempel
Staklader (K136, K146, K148, K153, K156, K159, K173, K174, K219, K226, K239, K258, K270, K287, K288, K292, K293, K294, K299, K311, K342, K348, K366, K367, K368)	25	Ca. 2,1-3,4	Ca. 1,9-3,3	
To-sæts huse med én indgang (K137, K168, K235, K264, K265, K271, K302, K328, K341, K343, K362, K363, K365, K389)	14	Ca. 2,3-3,3	Ca. 2,5-4*	
To-sæts huse uden registreret indgang Diverse orienteringer (K161, K240, K313, K329, K345, K385)	6	Ca. 2,4-4,8	Ca. 2,3-2,6	
Tre-sæts-huse med én indgang. Nord-syd- orienterede (K143, K154, K182, K183, K190, K199, K212, K231, K236, K290, K316, K332, K346, K364, K370, K372)	16	Ca. 4,5-7,3 Gennemsnit: 6 m	Ca. 3-4,1* Gennemsnit: 3,4 m *	
Tre-sæts- huse uden registreret indgang. Nord- syd-orienterede (K224, K227, K259, K289, K312, K318, K330, K371)	8	Ca. 5,1-6,8 Gennemsnit: 5,7 m	Ca. 2,3-3,4 Gennemsnit: 2,6 m	
Tre-sæts-huse med én indgang. Øst-Vest- orienterede (K134, K158, K166, K167, K171, K176, K193, K195, K198, K215, K216, K280, K284, K307, K333, K361, K369, K378)	18	Ca. 4,3-8,1 Gennemsnit: 5,8 m	Ca. 2,9 - 4* Gennemsnit: 3,5 m*	
Tre-sæts- huse uden registreret indgang. Øst- vest-orienterede (K151, K160, K163, K172, K180, K194, K238, K256, K272, K283, K291, K295, K296, K300, K304, K324)	16	Ca. 4,2-7 Gennemsnit: 5,6 m	Ca. 2,2-3,5 Gennemsnit: 2,6 m	

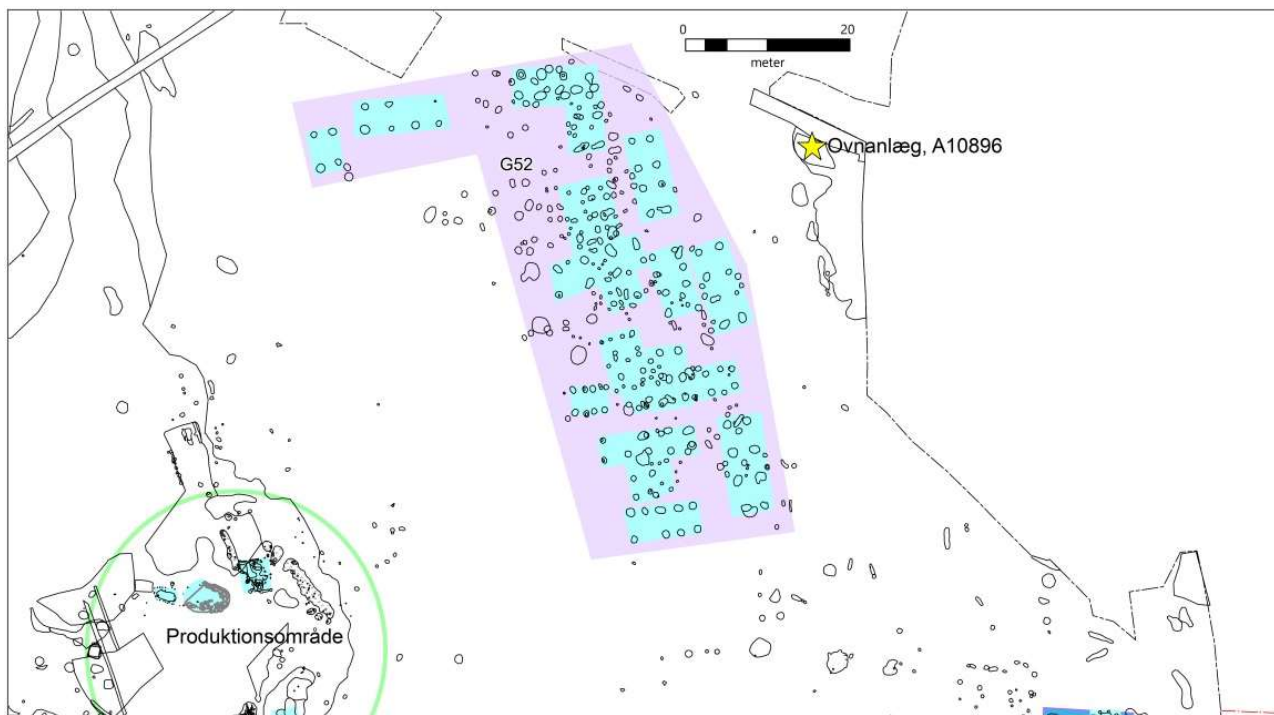

Fire-sæts-huse med to indgange. Øst-vest-orienterede: (K59, K200, K268, K269, K233, K349)	6	Ca. 7 – 8,4 Gennemsnit: 7,6 m	Ca. 4-4,7 Gennemsnit: 4,3 m**	
Fire-sæts-huse med én indgang. Øst-vest-orienterede: (K140, K162, K170, K196, K214, K223, K317)	7	Ca. 5,6 – 10,9 Gennemsnit: 8 m	Ca. 2,8-4,1 Gennemsnit: 3,4 m*	
Fire-sæts-huse uden registrerede indgange. Øst-vest-orienterede: (K139, K157, K220, K222, K232)	5	Ca. 7-11 Gennemsnit: 8,4 m	Ca. 2,8 – 3,3 Gennemsnit: 3 m	
Fire-sæts-huse med to indgange. Nord-syd-orienterede: (K189, K221, K230)	3	Ca. 8,2- 10,9 Gennemsnit: 9,5 m	Ca. 3,9-4,9 Gennemsnit: 4,5 m **	
Fire-sæts-huse med én indgang. Nord-Syd-orienterede: (K181, K234, K237)	3	Ca. 7,6-9,9 Gennemsnit: 8,8 m	Ca. 3,3-4,1 Gennemsnit: 3,8 m*	
Fire-sæts-huse uden registreret indgang. Nord-syd-orienterede: (K229)	1	8,2	2,8	
Fem-sæts-hus uden/med registreret indgang. Øst-vest-orienteret (K164, K278)	2	12-12,2 m	2,3 m 5,5 m**	
Seks-sæts-hus med registreret indgang. Øst-vest-orienteret (K201)	1	13,3 m	5,1 m**	

Område kun med økonomibygninger (G52)

Nord for de 20 gårdanlæg ligger en bemærkelsesværdig klynge af økonomibygninger, som for overskuelighedens skyld har fået et G-nummer: G52, selvom der tilsyneladende ikke er et hovedhus tilknyttet. Bygningerne ligger på et højereliggende, ret leret område der udgør ca. 1700 m² og der er registreret i alt 22 forskellige konstruktioner. Ikke alle kan have ligget der samtidigt, da der tydeligt er huse der overlapper hinanden, men det er muligt at der kan have lagt op mod 12 huse samtidigt. Området var præget af ret voldsom traktose og udtørring, og der er dermed mange stolper, særligt i den nordlige del, der ikke kunne snittes (fig. 88). Hovedparten af bygningerne var 3-4 sæts nord-syd orienterede huse med en eller to

indgange, derudover er der registreret fire staklader og seks øst-vest-orienterede 4-5 sæts huse, heraf flest uden registrerede indgange, eller én indgang og i ét tilfælde to forskudte indgange. Ingen af husene kan betegnes som klassiske hovedhuse.

Figur 87: Området, G52, med klyngen af økonomibygninger samt produktionsområdet med fiberplantebearbejdning og et ovnanlæg, A10896. De kan alle dateres til ÆRJ, hvor produktionspladsen dog hører til i den tidlige del af ÆRJ (med opstart formodentlig allerede i sen YFRJ).

De fleste huse er arkæologisk dateret, men to af husene er AMS-dateret som værende ældre romersk jernalder, og det ene af dem, K228, er dateret til den sene del af perioden. Området kan dog sagtens have været i brug gennem flere generationer, og er formodentlig anlagt samtidig med den sydlige bebyggelse.

Tæt på husene, kun få meter mod øst, er der udgravet det der kan tolkes som værende en lavbrændingsovn, A10896, med gentagne afbrændinger (se særskilt afsnit). Det antages som højst sandsynligt, at ovnanlægget har en tilknytning til de aktiviteter der er sket i husene på G52, eksempelvis med tørring af korn.

Figur 88: Her ses en tagbærende stolpe A10537 i K236, hvor man ser udtørringen og traktosen ganske tydeligt. Stolpen er forsøgt ridset ind.

Der er taget 22 jordprøver fra syv af husene. Fem (K223, K228, K231, K237 og K367) af dem rummede så mange makrofossiler, at der blev udført en uddybende analyse. I to af husene var der en høj dominans af enten markukrudtsfrø eller aksled/avnbasen. Begge dele kan ses som et led i kornrensingsprocessen og anses som affald derfra. Dog kan dette være lagret til nødkost, dyrefoder, golvstrøelse, brændsel m.m. I de andre bygninger ses delvist rensede afgrøder, eksempelvis rug, byg, havre, sæddodder og spergel, som må have været lagret inde i bygningerne. Af andre optalte sorter må nævnes enkelte fund af ganske få hørfrø – både af den dyrkede og vilde slags. Desuden blev der i mange af prøverne fundet forkullet muse-ekskrement.

Øvrige fund fra husene er for størsteparten enkelte skår, hvoraf mange kan dateres til ældre romersk jernalder. Derudover er der fundet syv kværnsten, hvoraf kun én (i K233) med sikkerhed kan have været brugt i husene, og de øvrige var højst sandsynligt anvendt som skoningssten. I K233 lå der en kværnsten i toppen af den ene indgangsstolpe, og en slibesten i toppen af den anden indgangsstolpe, og disse kan have haft en funktion i husene. En anden slibesten lå formodentlig også i toppen af en stolpe i K236. I K228 i en tagbærende ved indgangen lå en genbrugt kværnsten, som sekundært er anvendt som mortarsten. Denne lå i toppen af stolpehullet, og kan have været anvendt i huset. Derved er det kun ganske få

stenredskaber som kan have været anvendt i forbindelse med brug af husene, og bemærkelsesværdigt er det at der slet ingen knusesten er kommet frem, selvom dette redskab ofte ses i stolpehullerne på pladsen.

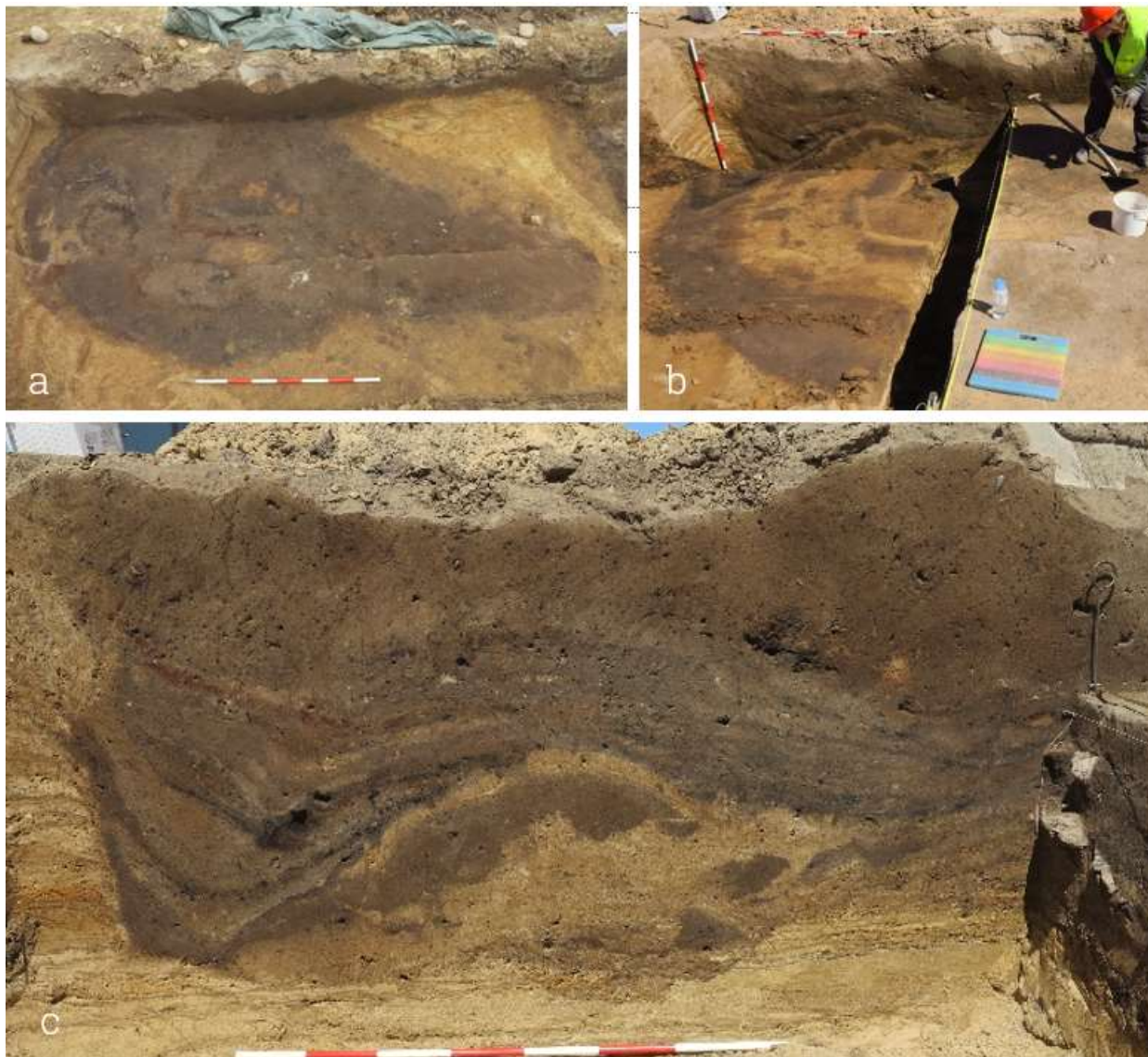
Der få gruber der ses i nærheden af husene er oftest rundovale i overfladen og typisk ned til 20 cm i dybde. Der er ikke fundet særlig meget i gruberne, dog lidt keramik dateret til ældre romersk jernalder samt en enkelt kværnsten er blandt fundene. Der er ikke noget i gruberne der kunne antyde en funktion.

Tolkning af G52: Manglen på hovedhuse og tilstedeværelse af de mange forskellige økonomibygninger gør, at der må være tale om en form for arbejds- og lager-område tilhørende bebyggelsen der ligger syd/sydvest for området. Genstande og AMS-dateringer peger på, at bygningerne har været i brug gennem nogle generationer i ældre romersk jernalder. De arkæobotaniske analyser er særligt interessante for tolkningen af funktionen i nogle af bygningerne, da meget tyder på, at de har været anvendt som lagerbygninger til korn og olieholdige planter, men også tærskningsaffald har været lagret, evt. til nødkost, dyrefoder, brændsel, eller også er det spor efter gulvstrøelse. Der er ingen tegn på, at der har boet mennesker i husene, men nogle af bygningerne kunne muligvis være stalde.

Lavbrændingsovn A10896

I et hjørne af udgravningen (fig. 87) er der på et tidspunkt efter del 1 blev nedgravet et strømkabel (godt nok ud i det der ikke var frigivet) langs med den nyetablerede Skibing Allé. Strømkablet gik desværre igennem den nordlige del af grubekomplekset, A10516, og berørte dermed den nordlige kant af en 6 m lang nedgravning, A10896, hvorfor den ikke kunne graves i sin helhed. Nedgravningen kunne ikke ses i overfladen, hvor der lå et sammenhængende brunt oldtidslag, som dækkede hele grubekomplekset. Da vi skulle snitte komplekset, valgte vi at bruge gravemaskine, da overfladen var ret trykket/traktoseramt i dette område. Den nyligt nedgravede ledning (noget som maskinfører, Jesper fra Danjord heller ikke var bekendt med) blev desværre beskadiget under udgravning af profilen. Vi valgte derfor at lægge snittet lidt længere inde, og vi har derfor ikke fået hele omfanget af anlægget med.

Anlægget var pæreformet i fladen, ca. 6 meter langt og min. 3 meter bredt. Længderetningen lå NV-SØ. Anlægget er ned til 143 cm dybt (fig. 89).

Figur 89: A10896: a) Anlægget afrenset i fladen. Set fra S. b) Anlægget efter yderligere fyld er gravet af mod vest. Set fra syd. c) Den vestlige del af det v-ø-gående profil. Set fra syd.

Der blev først gravet lidt ned i fladen med maskinen, og da der viste sig lag af brændt materiale, valgte vi at afrense fladen med graveske. Herefter blev der snittet videre med maskine, således at den østligste del havde både et v-ø-profil og et n-s-profil, som blev dokumenteret med profiltegning og foto. Herefter fortsatte vi v-ø-profilen helt ud mod øst.

Tolkning: Både i flade og profil, er det tydeligt, at anlægget består af mange forskellige nedgravninger benyttet til flere handlinger. At der har været ild involveret ses tydeligt på de store koncentrationer af trækul, men også af varmepåvirket og brændt ler, som der også fandtes en del horisonter af i anlægget. En hel del keramik blev ligeledes optaget fra grubekomplekset, primært fra lag 1, 2, 3 og 4 (opfyldslag), ligesom der ved snitningen blev observeret en del brændte knoglefragmenter. Det ser således ud til, at de åbne gruber også er blevet benyttet til affaldsdeponering.

Ved maskinafgravning i fladen var der flere større koncentrationer af trækul. Disse kunne umiddelbart godt se ud til at have tørvestruktur (de flagede på karakteristisk måde), men i profilet var de smalle bræmmer svære at få en struktureret fornemmelse for. Ud fra den ekstensive brug af ild i anlægget, skønnes det, at der er tale om en form for lavbrændingsovn/tørreovn, der har været brugt over længere tid og gentagne gange.

I midten ses massive lag af omløjret undergrund med tydelige skarpe klatter af muldjord. Muligvis har man fyldt noget af nedgravningen hurtigt op igen, for at skabe en smal, omløbende, dybere bræmme, hvori afbrændingen er foretaget. Det se nemlig ikke ud til at der er aflejet materiale på bunden under den omløjrede råjord før det blev kastet ned igen.

De makrofossile rester fra jordprøverne indeholdte følgende: Bleg ferskenpileurt, græsfamilien, Snerle-pileurt, Skræppe, Hvidmelet gåsefod, Vej-pileurt, Havre, Byg, ærteblomst-familien, Rødknæ, Amarant-familien, Almindelig spergel, mulig kløver, nellike-familien, Star, Strå, mulig halm, Brændte knoglefragmenter, Opvarmet deformeret organisk materiale.

Sammensætningen af makrofossilerne (kursorisk gennemgået) viser kun få kornkerner mod flere hundrede forkullede frø, og der er dermed formodentlig tale om afbrændt tærskaffald. Affaldet kan være brugt til brændsel i forbindelse med ovnen, men en uddybende analyse af materialet havde måske kunnet påvise sorterede ukrudtsfrø med henblik på fødeindsamling.

Fund og datering: Der er fundet keramik fra talrige kar, hvoraf nogle er ornamenteret med indstik, kam-ornamentik, furer og streger, som daterer grubens afslutning til ældre romersk jernalder

Nedgravet konstruktion, K314

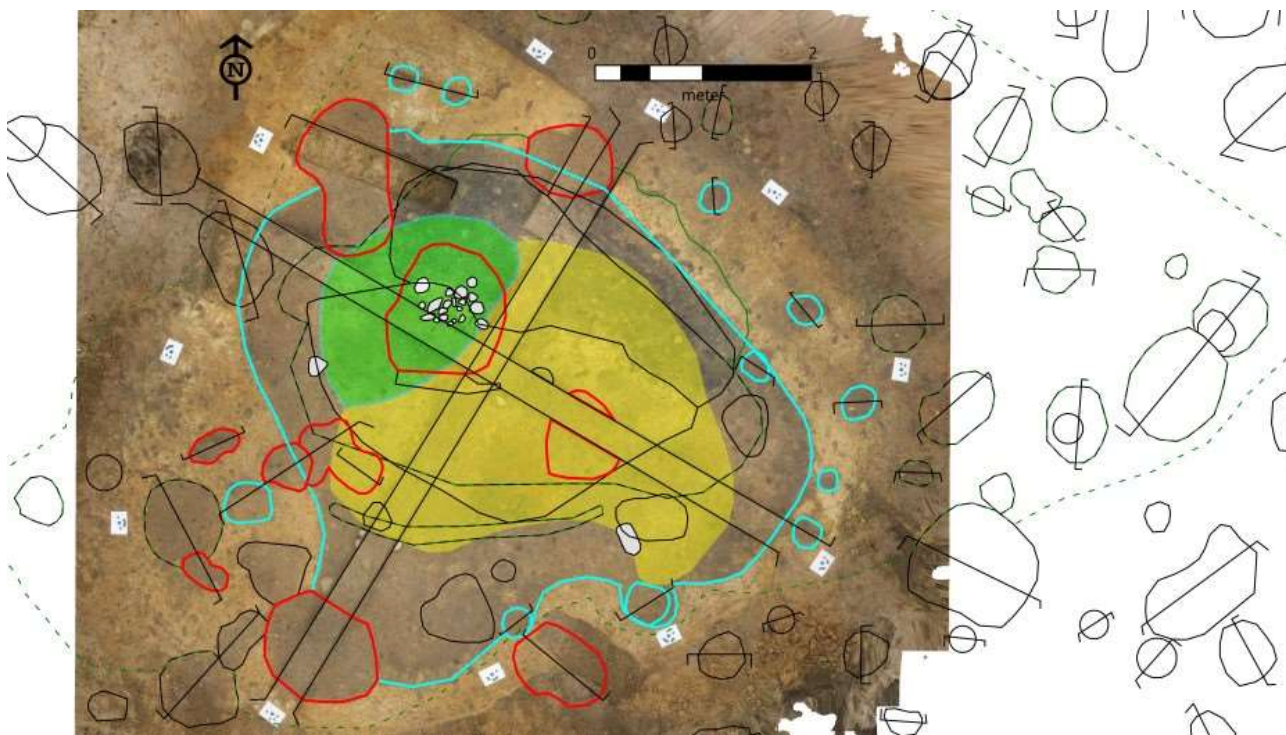
I området omkring gårdanlæggene G46 og G61 lå en nedgravet konstruktion, K314, som har tilhørt en af de to gårde. Konstruktionen tolkes som en funktionsgrube delvist omgivet af en væg eller læhegn.

Udgravningsmetode: Den store nedgravning lå i et område med bevaret oldtidsmuldlag, A14657, hvilket forvirrede omridset af nedgravningen i overfladen. Det var dog tydeligt at der skete noget andet i dette område, og arealet, samt markoverfladen, blev rensat af med ske. Enkelte stolper fremkom i markoverfladen, men også nogle af de øverste lag stod tydeligt frem. Enkelte karakteristiske fund blev målt ind og givet x-nummer, mens ukarakteristiske fund blev blot samlet sammen. Herefter udlagdes en krydsbalk SV-NØ og NV. Gruben blev 3D-dokumenteret i 4 niveauer samt alle profiler. Der blev fladegravet med skovl og fund blev opsamlet i de 4 kvadrater og nogle gange med lag nr., eller også en beskrivelse af niveau, da de lag der blev registreret i profilen ikke altid var lige gennemskuelig i fladen.

Gruben A14530 (fig. 90 og 91): Gruben består af flere nedgravninger, hvor den største grube rummer et areal på ca. 320 x 340 cm. Denne er næsten fladbundet og under nedgravningen ses et redoxlag/al-lignende lag. Gruben er gravet ca. 1 m ned i undergrunden. Kun et tyndt

gulligt lag med enkelte grå inklusioner (lag 19) kan stamme fra grubens brugstid, øvrigt fyld over bunden bærer mere præg af at være kastet hurtigt ned i gruben efter endt brug. Mod vest er der senere, efter endt brug af første nedgravning, samt opfyldning af den større grube mod øst, gravet en ny grube (lag 17), også fladbundet og med lige sider, men noget mindre. Slutteligt er nedgravningerne fyldt helt op, med bl.a. et lag med en del trækul og deformeret materiale (lag 1) samt en hel firkantet 43(bred) x 20 (høj) cm (i profil) ren, ubrændt lerblok. Lerblokken virker til at have haft en form for funktion (fig. 91), måske endda nede i selve gruben.

Figur 90: K314 (turkis) og K332 (rød) med ortofotobaggrund af niv. 2. Den gule udfyldte polygon er nedgravningens udbredelse på bunden, og den grønne udfyldning er en nyere grube, der er gravet efter at den gule nedgravning blev fyldt op.

På grubens bund blev der fundet en enkelt knusesten X3978 (på 1652g – nok en to-hånds), og de overliggende opfyldslag rummede næsten ingen keramik. De øvre opfyldslag rummede til gengæld en hel del fund i form af særligt keramik, men også lidt knusesten m.m.

Væg/hegnsstolpehuller: Særligt mod nord og øst ses en række mindre stolper, som formodes at stamme fra et hegn. Også mod syd og vest findes enkelte mindre stolper, som muligvis kan høre til konstruktionen. Det drejer sig om A14525, A14526, A14542-A14546, A14556, A14558, A14548, A14533. I fladen er stolpehullerne let ovale. I profil er stolpehullerne rundbandede. Fyldjorden er tydeligt afgrænset fra den omgivende undergrund og karakteriseres som mørkt brunt/gråbrunt sandet ler/leret sand. Bredde: 25-50 cm, Dybde: 9-26 cm.

Undergrund og terræn: Terrænet er jævnt og undergrunden er en blanding af sandet ler/leret sand.

Stratigrafi: Efter opfyldning af gruberne er der anlagt et treskibet nord-syd hus, K332, med ildsted. Ildstedet er i første gang registreret som en del af K314 (lag 6), men er ved nærmere øjekast mere en del af det senere hus.

Datering: Ud fra keramikken i gruben, dateres opfyldningen af anlægget til omkring Kristi fødsel/starten af ÆRJ, og dermed brugen af gruben til formodentlig slutningen af YFRJ.

Figur 91: Nedgravningens, A14530's SV-NØ-gående profil, hvor man bl.a. kan se den store, ubrændte lerblok på den nordøstlige side. Set fra SØ.

Brønde

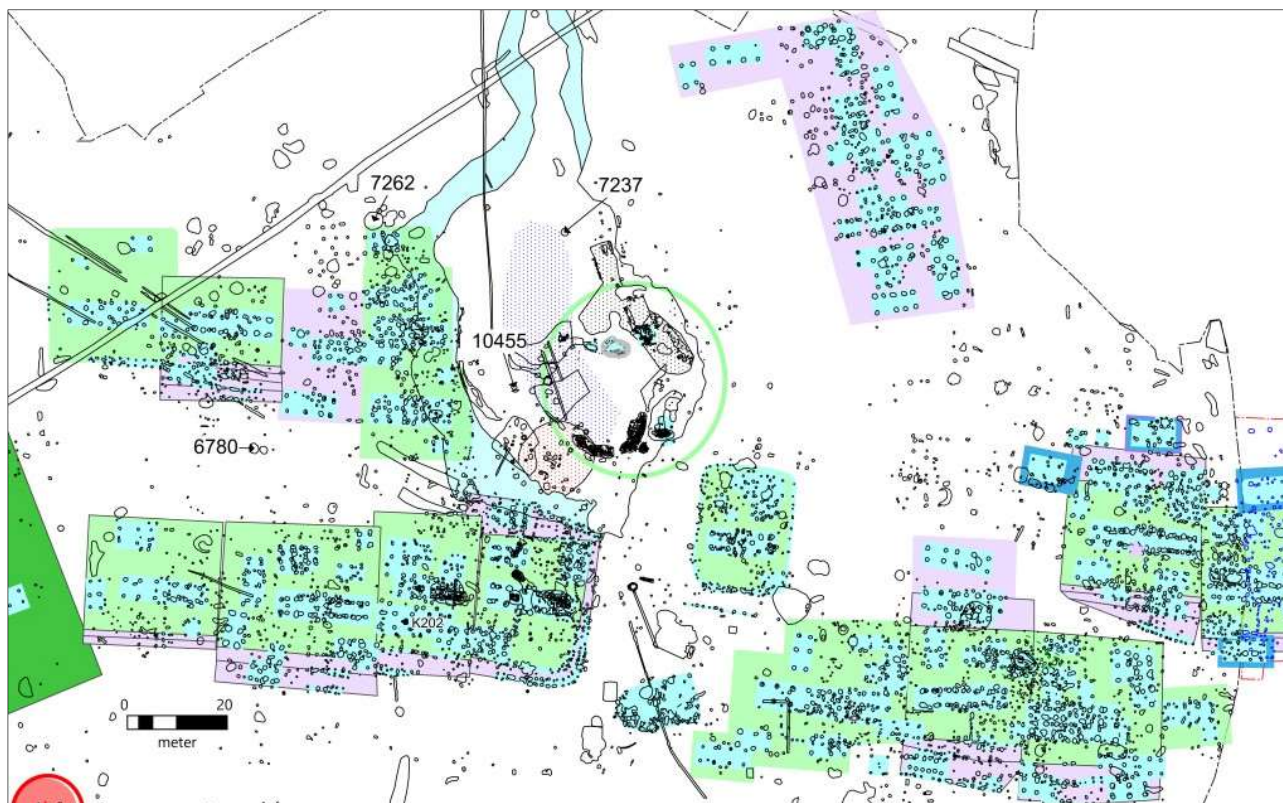
Udover de brønde der er fundet i forbindelse med hørrødningspladsen (beskrevet i særskilt afsnit), så er der yderligere fire mulige brønde (A6780, A7237, A7262 og A10455) (fig. 92), som kan have været anvendt som ferskvandskilde, hvoraf de to – A7237 og A10455 - er placeret i lavningsområdet, A7091. Det kan derfor ikke udelukkes at disse to har haft en forbindelse til rødningspladsen, men de er dog placeret et stykke væk derfra, og der er ikke fundet genstande der umiddelbart peger på at de også var anvendt som rødningsbrønde. Derfor behandles de i dette afsnit.

De mulige brønde, A6780 og A7262 er henholdsvis 176 og 340 cm brede og 78 og 156 cm dybe. Begge er cirkulære i fladen og med lige eller let indadskrånende sider. Bunden er ved den ene flade, mens den anden er afrundet. De to andre brønde, A7237 og A10455 (fig. 93), blev først opdaget efter at ca. 60-100 cm af lavningen A7091 var gravet af, og begge var tydeligvis oprindeligt noget bredere, end i det niveau hvor de endte med at blive snittet. A7237 blev i det tegnede niveau målt til at være 140 cm i bredden, rund i fladen, ret affladet bund og med en dybde på 56 cm – hertil skal lægges op mod 1 m. A14455 blev målt til 100 cm i bredden, rund i fladen, og med afrundet, og 25 cm dyb bund – hertil skal lægges mindst 60 cm. Begge er gravet ned i et gummiagtigt, gytje-lignende lag, og der kommer hurtigt vand ind fra siderne.

Alle brøndene ligger i den nordvestlige del af bopladsen, og tilsyneladende er der ingen brønde tilknyttet de øvrige gårdenheder mod øst. A6780 ligger på forten – det tomme fællesareal i midten, så brønden kan have været fælles eje.

Datering og fund: Brøndene er arkæologisk dateret til ældre romerske jernalder. Fundene udgør primært keramik, som er fundet i alle brøndene, dertil enkelte ildbuk-fragmenter i tre af brøndene, knusesten i to af brøndene, slibesten i en af brøndene og tandfragmenter i en af brøndene.

Figur 92: Oversigt over ÆRJ-bopladsen og de fire mulige drikkevandsbrønde (markeret med pil og A-nummer).

Figur 93: Her ses A10455 som den fremstod, da den blev erkendt under profilsnitning af A7091. Den venstre pil markerer der hvor brønden kunne ses i niveauet højere oppe, og den højre pil peger på brønden i det niveau den blev snittet og tegnet. Set fra øst.

Jernudvinding

Der er kun ganske få spor efter jernudvinding på pladsen i denne periode, men én slaggegrube - A2756, og enkelte løsfundne slaggerester vidner om, at det har fundet sted, om end nok i meget begrænset omfang. A2756 ligger mere end 100 m nord for bopladsens nordlige afgrænsning, på den anden side af højdedraget med to brandgrave. Anlægget er rundt i fladen (65cm i diameter), og rundbundet i snit (17 cm dybt). Fylden består øverst af sortbrunt, trækulsfyldt sandet ler med en masse slaggeklumper. Det nederste lag består af gråbrunt sandet ler med enkelte trækulsnister. Ingen steder er der rødbrændt undergrund, men alligevel tolkes det som de absolut sidste rester af en slaggegrubeovn, grundet slaggens formodede in situ placering.

Grubens indhold er AMS-dateret med to prøver:

X530A (havre): AAR 26095 (1873 ± 35). 66AD (95.4%) 232AD

X530B (rug): AAR 26096 (1923 ± 35). 1BC (93.5%) 170AD

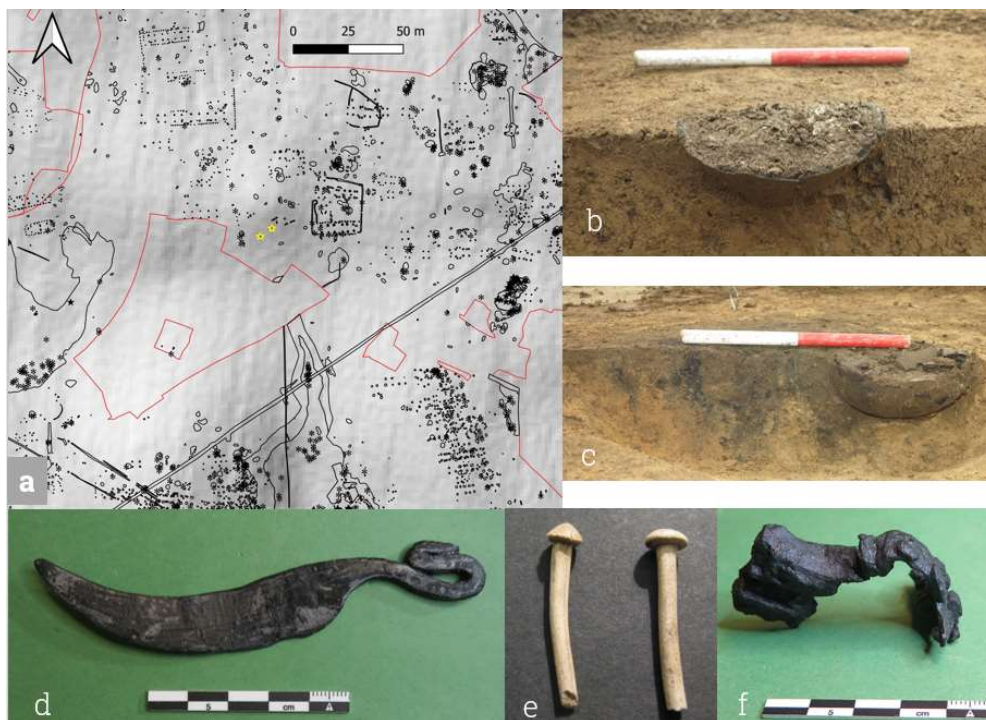
Grave

Der er fundet seks grave, som kan dateres til den ældre romerske jernalder. Det drejer sig om to urnegrave, en urnebrandgrube og tre jordfæstegrave. Lige syd (ca. 160 m syd for G49) for udgravningen, i den overpløjede gravhøj sb. 56 (SBM1212), blev der i 2010 yderligere fundet en enkelt jordfæstegrav, formodentlig en barnegrav, grundet dens beskedne størrelse, og med to gravkar. Ellers skal der kigges over 700 meter mod sydvest før der dukker flere grave op fra ældre romersk jernalder (sb. 215).

I det følgende beskrives gravene områdevis, da de seks grave lå fordelt i tre områder.

Det nordligste gravområde rummer en urnegrav, A1681, og en urnebrandgrube, A2422. Begge grave lå på kanten af en lille, leret forhøjning i landskabet ca. 100 meter fra den nordligste kant af den samtidige bebyggelse. De blev fundet og udgravet i forundersøgelsen, men gravgaverne fra A2422 (fig. 94) er ikke præsenteret før, grundet konserveringsprocessen. Urnerne var formodentlig både berørt af ploven og gravemaskinen, og dermed ikke intakte (se forundersøgelsesrapporten for detaljer om gravene). Der var ingen bevarede gravgaver i A1681, men omkring 230g hvidbrændte knogler fra et større barn eller voksen var tilstede. I A2422 lå der en jernfibel (Almgren gruppe II) i grubefyldet, to bennåle og fragment af en jernnål eller -syl indeni urnen, og en ragekniv, hvis placering ikke kendes med sikkerhed. Gravgaverne daterer A2422 til ÆRJ, og eftersom A1681 ligger tæt derpå, tolkes denne som værende samtidig.

I urnebrandgruben A2422 var der udover brændte knogler fra menneske (ung/voksen), også brændte knogler fra formodentlig får eller ged.

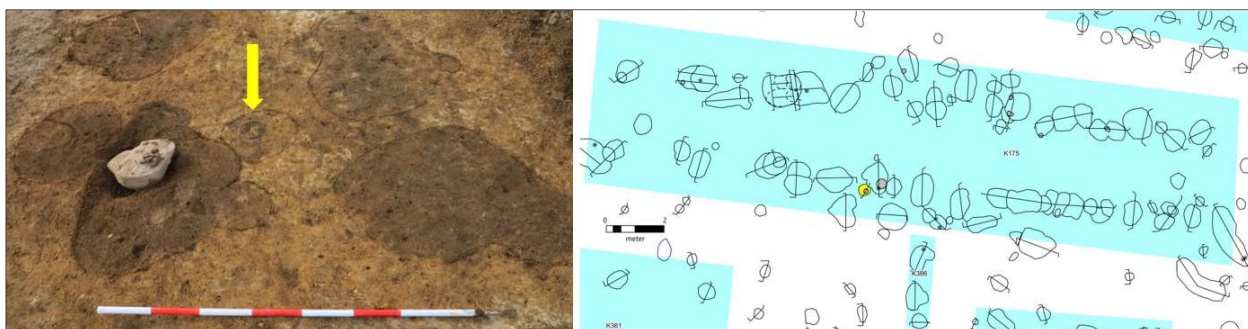

Figur 94: Det nordligste gravfelt bestående af A1681 og A2422. a) reliefkort med angivelse af de to grave (gule stjerner). b) A1681 set i profil. c) A2422 set i profil. d) Ragekniven, X136, fundet i A2422. e) To bennåle, X193 og X194, fundet i A2422. f) En jernfibel, X135, fundet i A2422).

Det andet gravområde er en enkeltbegravelse i forbindelse med gårdanlæg. I den vestlige del af bebyggelsen i gårdanlæg G44's hovedhus K175, var der sat en urne (A8051) på hovedet ved en af de tagbærende stolper (A7628) i beboelsesdelen (fig. 95). Den tagbærende stolpe tilhørte den ældste fase af huset, og det formodes at være i den ældste fase at urnen er gravet ned. Dette baseres udelukkende på, at havde det været i den yngste fase, ville den have stået midt i indgangen. Det anses som meget sandsynligt at graven er anlagt, mens huset var i brug.

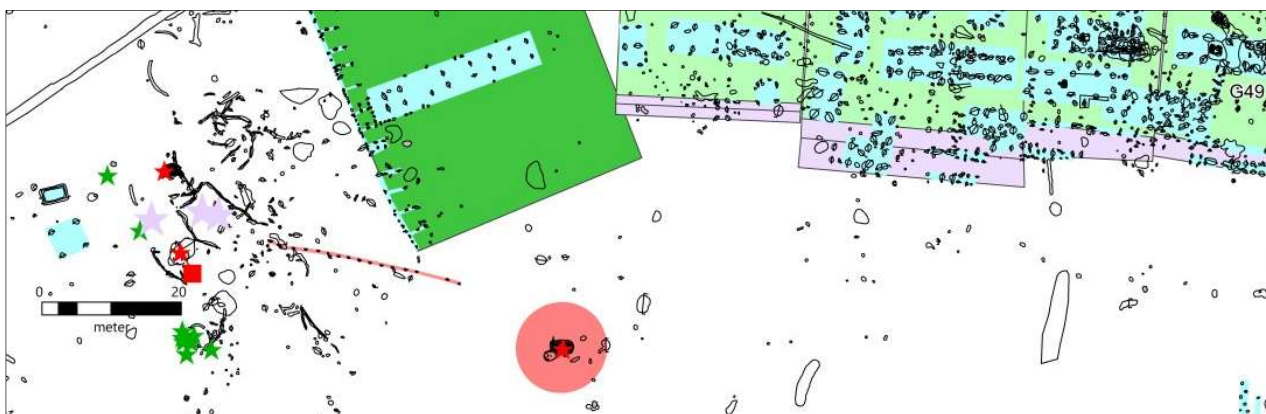
Urnens indhold bestod af en smule sideskår og en smule brændte ben, hvor den osteologiske rapport konkluderer at der er tale om menneskeknogler. Desuden lå der en smule meget små fragmenter af bronze. Selve urnen havde facetteret rand, hvilket daterer graven til enten sen førromersk eller ældre romersk jernalder.

Gravlæggelse indeni et langhus er kendte fra andre bopladser fra ældre jernalder. Bl.a. i Billum (v. Varde), hvor der ses en urnegrav på næsten nøjagtig samme placering i hovedhuset, som i K175 (Møller 2015). Også fra Sejlflod (v. Aalborg) kendes 24 urnegravlæggelser i langhusene samt fra flere lokaliteter i Nordtyskland. I de fleste tilfælde er det med stor sandsynlighed spædbørn der er gravlagt i beboelseshusene, og det er derfor også en mulighed i Firgårde. Desværre er der kun bevaret sparsomme mængder brændt knogle, så det er ikke muligt at aldersbedømme den afdøde. Uanset alder, må den afdøde have haft en tilknytning til huset.

Figur 95: Til venstre ses et foto af den afrensede flade. Ved pilen ses randen fra urnen, som var det eneste der var tilbage af karret, der var placeret på hovedet. I front ses to af de store tagbærende stolper i huset. Set fra N. Langhuset/beboelseshuset K175 ses på en digitaliseret plan til højre. Urnegraven er markeret med gul farve.

Det tredje gravområde rummer tre små jordfæstegrave, som er placeret ca. 60 m sydvest for det sydvestligste hjørne af den samtidige landsby (fig. 96). Gravene ligger i et neolitisk grav- og kultområde, men respekterer tilsyneladende de neolitiske anlæg, og det virker ikke tilfældigt, at de er anlagt netop her. Formodentlig har de neolitiske anlæg stadig været synlige på overfladen i jernalderen, så man har været klar over at dette sted hørte forfædrene til. Måske er de 'nye' grave anlagt sammen med de neolitiske for at berettiggelandsbyens tilhørsforhold, ære forfædrene og dermed markere sig i landskabet.

Figur 96: Placering af de tre små jordfæstegrave (lys lilla stjerner) i forhold til den samtidige bebyggelse (lys grøn med lyslilla udvidelser), hvis begyndelse ligger ca. 60 m mod nordøst. Øvrige gravlæggelser er markeret med rød stjerne (neolitisk) og grøn stjerne (yngre romersk jernalder).

De tre jordfæstegrave ligner i fladen ovale, små gruber, og i første omgang blev de heller ikke opfattet som gravanlæg. Den midterste, A8357 (fig. 98), var den første der blev undersøgt, og da der ikke var mistanke om en grav, blev anlægget snittet på langs. I snittet sås flere store sten og et kar der stak ud. Efter registrering af snittet, blev graven tømt, og herved fremkom en stenramme, og hele karret kom til syne. Yderligere lå der stærkt nedbrudt tandemalje i den vestlige del af graven. Den vestligste grav, A8266 (fig. 97), blev efterfølgende udgravet som en grav, og der viste sig også hurtigt et enkelt lerkar på bunden. Denne grav var uden stenramme.

Den østligste grav, A8930 (fig. 99), blev ikke registreret som en grav i felten, men da den enkelte genstand der blev fundet i graven kom tilbage fra konserveringen, måtte også den

bestemmes som en grav. Der var tale om en pincet af jern, og i beskrivelsen af graven står der, at den blev fundet på bunden af graven i den nordlige halvdel. Anlægget blev dog heldigvis tømt, og der var ikke yderligere gravgaver.

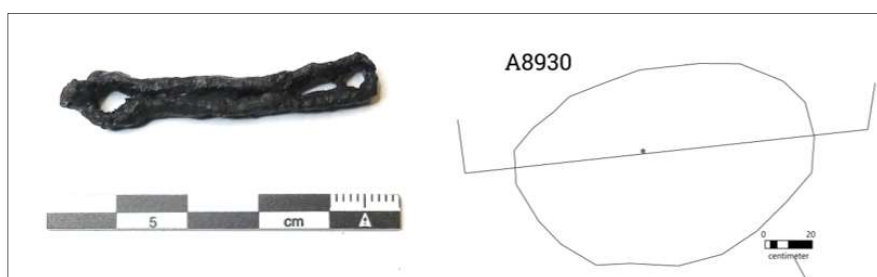
Gravene er mellem 107-131 cm lange og mellem 80 og 89 cm brede. De to af dem var orienteret VNV-ØSØ, mens den tredje var omtrent Ø-V-orienteret. Dybden ligger mellem 10 og 32 cm, og de har alle flad bund. Bortset fra A8930, er gravenes fyld mod bunden tørsoldet.

Figur 97: A8266. Den vestligste grav rummede et kar, X2733, og en enkelt sten, X2731, som muligvis også kan tolkes som en gravgave, da den lå på bunden i et ellers stenfrit fyld.

Figur 98: A8357. Den midterste grav rummede et enkelt kar, X2780, samt nedbrudt tandemalje, X887.

Figur 99: A8930. Den østligste grav rummede en jernpincet, X888. Pincet er lavet af et ombukket stykke jern med dølge-form i den lukkede ende, som formodentlig er til ophængning. Længde: 4,3 cm, bredde: ca. 0,5 cm.

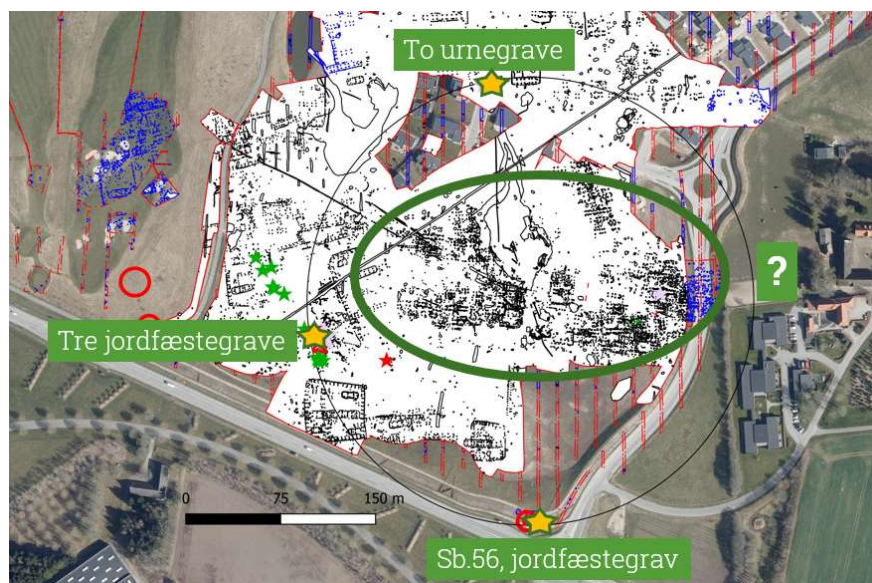
Gravenes størrelse taget i betragtning, må vi antage at der er tale om barnegrave. De er dateret ud fra gravkarrene, som er typiske ældre romersk jernalderkar – uornamenterede skåle med én x-formet hank. Det er ikke lykkedes at finde paralleller til jernpincetten, og det virker som om at de først rigtig kommer igen i materialet fra yngre romersk jernalder, så måske har vi en af de tidligste pincetter, eller også skal graven rykkes lidt op i tid. Det synes dog mest naturligt at datere graven A8930, som værende omtrent samtidig med de to øvrige barnegrave.

Sammenfatning om gravene fra ældre romersk jernalder og deres placering i forhold til samtidig bebyggelse:

De seks grave udgravet på SBM1383 sammenholdt med den ene grav fra sb. 56 (udgravet under SBM1212) er alle, bortset fra enkeltbegravelsen i langhuset, placeret et godt stykke udenfor bebyggelse og fordelt på tre af verdenshjørnerne – Syd, vest og nord. Mellem de nordlige grave og den sydlige grav er der ca. 350 m, og midt imellem gravpladserne ligger den store gård G49, som er placeret centralt i landsbyen. Faktisk er midterpunktet nøjagtigt placeret i langhuset, K208. Gravpladsen mod vest, som ligger sammen med neolitiske grave og offergrube, ligger ca. 160 m vest for langhuset i G49. Det er fristende at antage, at der også kunne være en potentiel gravplads øst for landsbyen, hvilket i dag ligger under bar mark. En forundersøgelse under det nuværende aktivitetscenter i den sydvestlige udkant af Firgårde (SBM984 Firgårde I, sb. 308) i 2004, gav ingen arkæologisk aktivitet.

Den nordlige gravplads er placeret op af et naturligt rundet højdepunkt, som dengang nok kunne have mindet om en lav gravhøj. Den sydlige gravplads er netop placeret op ad en enkeltgravshøj. Den vestlige gravplads ligger sammen med flere ældre grav- og kult anlæg, som vi må antage har været synlige på overfladen stadig i jernalderen. Deres placering til sammen danner rammen om den ældre romerske jernalderlandsby, og midtpunktet, K208 – det store beboelseshus på en af de største gårde på pladsen, G49, kunne muligvis på denne baggrund opfattes som værende grundlæggergården (fig. 100).

Det er desuden bemærkelsesværdigt, at hovedparten af gravene (alle jordfæstegravene) kan henføres som grave til børn. Der må desuden mangle en hel del grave (kunne de ligge mod øst?), eller også er det et spørgsmål om variationer i gravlæggelsesritualer, som gør at vi ikke finder dem i dag.

Figur 100: Oversigt over landsbyen fra ældre romersk jernalder (grøn, oval markering) og dens samtidige gravpladser (orange stjerner). Slår man en cirkel, hvor alle tre gravpladser flugter, ses K208 at danne et muligvis samlende punkt – kunne dette være grundlæggergården? Ved spørgsmålstegnet kan man kun gisne om der kunne ligge endnu en gravplads, som slutter ringen. Syd for spørgsmålstegnet ses det nuværende aktivitetscenter, hvor der i 2004 blev trukket fire grøfter forud anlægsarbejdet. Her blev ikke fundet arkæologisk aktivitet.

Genstande fra ÆRJ

Genstande som kan dateres enten smalt til ældre romersk jernalder, eller lidt bredere til slutningen af førromersk jernalder og ind i ældre romersk jernalder, udgør 1536 x-numre. Dermed er det den oldtidsperiode der optræder mest i fundmaterialet. Genstandene består primært af keramik, hvoraf en stor del er ornamenteret, og der findes et stort antal af delvist hele kar eller karprofiler. Desuden ses et større antal, primært små fragmenter, af hule ildbukke fremstillet af ler. Ved nogle af ildbukkene ses, at de også havde horn, og hul i midten. Der er også få rester efter lerblokke, mens brændte lerklumper er jævnlgt fundet, dog er kun enkelte samlet ind. Rundhuggede skår med og uden gennemboring samt rundhuggede skår der er slidte i skærven kendes også fra pladsen. Ligeså bundskår med hul/huller i, formodentlig anvendt som ostekar/sikar.

Keramikkens ornamentik er i store træk beskrevet i forbindelse med gennemgangen af vådområdet A7091. Keramikken derfra afspejler meget godt pladsen øvrige keramik, men herunder ses alligevel nogle eksempler på kar og ornamentikker fundet i huse og gruber (fig. 101 og 102).

Figur 101: Eksempler på ornamentikker og kar fundet på bopladsen i husenes stolpehuller og opfyldt i gruberne.

Figur 102: Eksempler på kartyper fundet i landsbyens stolpehuller og nedgravninger. X3093, bunden af et fodbæger, er fundet i K208, som muligvis kan opfattes som grundlæggergården. Det er kun her, og så på vådområdets, A7091's bund, at der er fundet spor efter fodbægre.

Knusesten er den hyppigst fundne stengenstand. I alt 97 knusesten (fig. 103) er det blevet til, og hertil tre knusesten hvor der ses en plan overflade på den ene side med en lille knust fordybning. Knusestenene er fundet både i stolpehullerne til husene og i gruberne. De fleste er fremstillet af granit eller sandsten. Der er et stort spænd i forhold til knusestenenes vægt. Den mindste vejer 166 g, mens den største vejer over 5000 g (vægten gik ikke længere...). Gennemsnitligt vejer de hele knusesten omkring 1226 g. Ved de største er det oplagt at opfatte dem som et to-hånds-redskab, mens dem der passer ind i en hånd (vægt under 1 kg) vil være et et-hånds-redskab. De har sikkert haft mange anvendelsesmuligheder, men at grutte frø og korn, samt opskærpning af kværnsten og anvendelse som hammer er blandt de oplagte muligheder.

Figur 103: Her ses et bredt udvalg af knusesten i alle størrelser. Knusestenen til venstre, X3929, er den absolut største og vejer over 5kg. Blandt knusestenene til højre ses den næstmindste knusesten på pladsen, X4265 som vejer 223 g.

Knusestenene med fordybning på en flad, afglattet side, ses som nævnt kun i tre tilfælde (fig. 104). Der er endnu ikke helt afklaret hvad denne type har været anvendt til, men opfattes som en form for multiredskab, hvor man måske har anvendt den lille fordybning til at knuse frø i, andre tolker det som et redskab der kan være brugt som en del af smedeprocessen.

Figur 104: Her ses to af knusestenene med fordybning på den flade side. X4301 og X4302.

Kværnsten, der med sine 92 stk. topper som den anden mest hyppige stengenstand i landsbyen, er fundet i både stolpehuller til husene og i gruber. Hvis de er fundet i husene, er det oftest som skoningssten (fig. 105), men enkelte formodes at være knyttet mere direkte til husenes funktioner, da de er fundet i toppen af stolperne eller i bevarede gulvlag (eks. K208). Størsteparten af kværnstenene er tolket som liggere, mens kun en lille del tolkes som løbere tilhørende skubbekværne. Mange af kværnene er fragmenterede.

Figur 105: Eksempel på kværnsten, der er anvendt som skoning på bunden af et stolpehul, A6520, K135. Til højres ses et eksempel på en typisk skubbekværnsligger, X1150.

Af andre stenredskaber er der fundet 4 mortersten, 34 slibesten, 2 hvæssesten, 1 netsynk og 5 glittesten/sømglattere (fig. 106). Det er ikke ofte at der findes netsynk-sten i museets ansvarsområde (sikkert fordi det ligger et pænt stykke fra kysten), men måske det vidner om at man har fisket ferskvandsfisk i Knudsø, som ligger ca. 1,5 km nordvest for bopladsen.

Figur 106: Forskellige stenredskaber. Fra venstre mod højre: Mortersten, X1888; Glittesten, X935; Slibesten, X4258; Netsynk, X3546; Hvæssesten, X4585.

Stenredskaberne fra hele jernalderpladsen har været en del af et forskningsprojekt udført af Louise Søndergaard, som er arkæolog ved Museet i Skanderborg (Søndergaard 2021a og 2021b), med midler fra Kulturministeriets Forskningspulje. Hun har kigget på konteksten af kværnstenene og fundet ud af, at de ikke er placeret helt tilfældigt på pladsen. Hendes to udgivelser står i litteraturlisten, og der henvises til videre spændende læsning her.

Der er ganske få spor efter jernudvinding fra den ældre romerske jernalder, men der er dog 11 fund med slagge, som tyder på at det har fundet sted – se endvidere afsnittet om den mulige slaggegrubeovn, A2756. Et helt særligt stykke slagge, X2532 (fig. 107, venstre), fremkom i en af de tagbærende i K9's vestende. Det er for det første helt usædvanligt at finde slagge inde i selve husene og for det andet så har slaggeklumpen en umiddelbar lighed med et firbenet dyr. Den er 5 cm høj og vejer 53g. Det er bestemt en mulighed at et barn har anvendt klumpen som legetøj, men den kan selvfølgelig også være havnet der ved et tilfælde.

Et lille husoffer i form af et stenaldervåben – en fladehugget spydspids (fig. 107, højre) - lå i en tagbærende stolpe i en tre-sæts-bygning, K284, på gårdanlægget G46. Stykket har formodentlig været anset som et kuriosum, et levn fra forfædrene, der kunne give beskyttelse til huset og formilde husguderne.

Figur 107: Muligt legetøj (X2532) - en slaggeklump formet som et firbenet dyr med hals og hoved - lå i en tagbærende stolpe i langhuset K9. Til højre ses en fladehugget spydspids (X3885), som blev fundet i en tagbærende stolpe i økonomibygningen K284. Spydspidsen skal formodentlig opfattes som et lille husoffer.

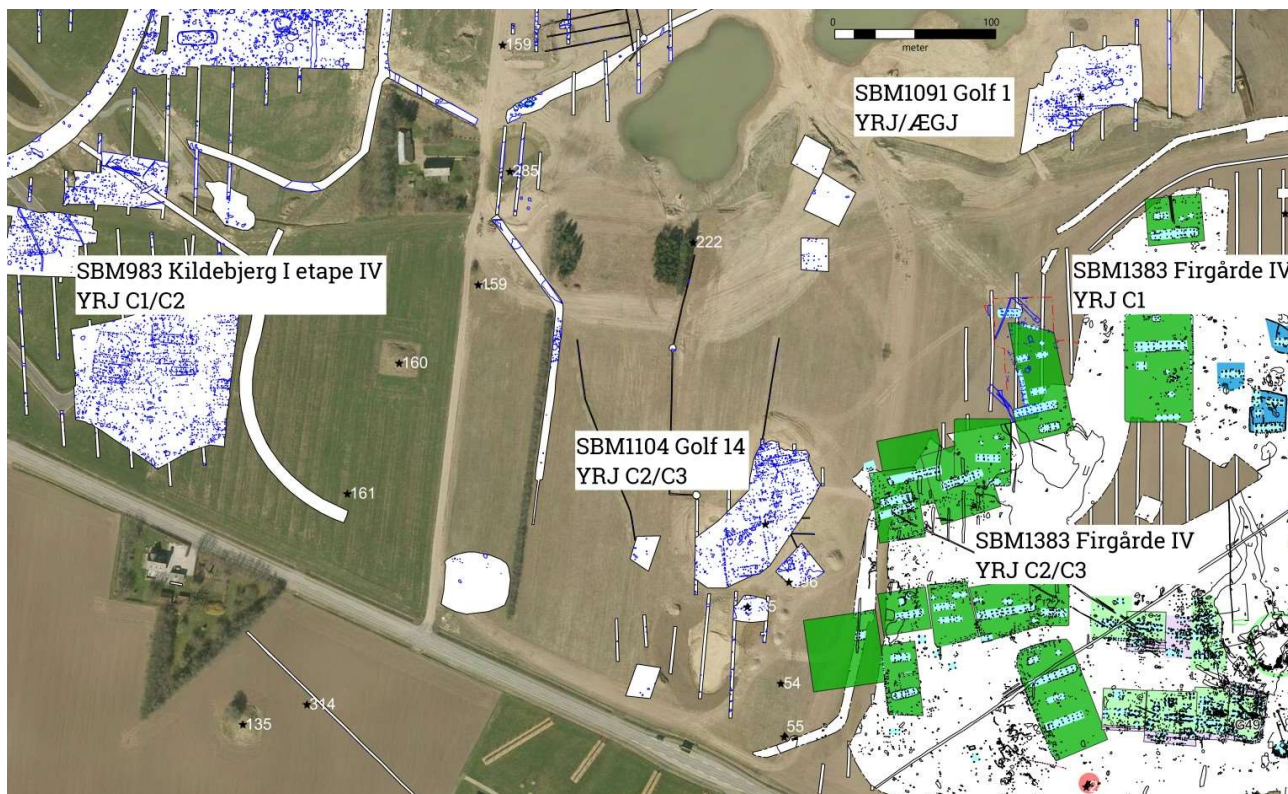
Yngre romersk jernalder (175-375 e.Kr.)

Bebyggelse

Bebyggelsen fra yngre romersk jernalder befinder sig i den vestlige og nordvestlige del af udgravningen, men det er tydeligt at den ikke er afgrænset. Flere af gårdene er ikke helt afdækket grundet tracégrænsen, og ved et kig på de øvrige udgravninger der er foretaget i forbindelse med anlæggelsen af golfbanen (SBM1091, SBM1104) er det tydeligt, at bebyggelsen fortsætter ca. 100 meter mod både vest og nord. Desuden er der 400 m vest (SBM983 Kildebjerg I etape IV) for Firgårde-bebyggelsen ligeledes fundet gårde og gravplads fra formodentlig starten af yngre romersk jernalder. Ud fra mindre undersøgelser imellem Firgårde og Kildebjerg-udgravningerne ser det dog ud til, at der er et slip mellem de to bebyggelser, hvor der bl.a. ligger to gravhøje – sb. 160 og sb. 161. Formodentlig vil der her være et finde et større område med grave beliggende omkring de to gravhøje – som i øvrigt er en del af tre gravhøje på række, hvor den tredje, sb. 135, ligger syd for Skanderborgvej (fig. 108).

Bebyggelsen på Firgårde IV består af 14-15 gårde, hvoraf de tre af ikke kan have ligget der samtidigt med de andre, da de overlejrer ældre gårdanlæg. Der kan dermed sagtens have ligget over 10 samtidige gårde, og hvis man inddrager de tidligere udgravningskampagner i en radius af 100 meter fra udgravningsgrænsen, kan vi lægge mindst yderligere fem gårde til.

Gårdanlæggene divergerer noget i størrelse og opbygning, og ved flere er det ikke muligt klart at definere gårdens størrelse, da der kun sporadisk, eller slet ikke, er bevaret hegn. Ved de gårde hvor der er bevaret hegn er det i seks tilfælde fundet mod vest, mens der ikke er fundet hegn mod øst. Ved fire af gårdene er der bevaret hegn mod syd, og ved seks af gårdene er der mere eller mindre sporadisk bevaret hegn mod nord.

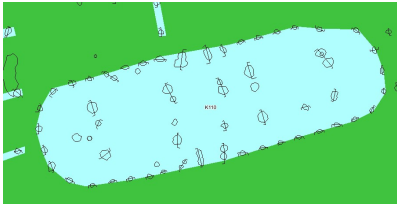
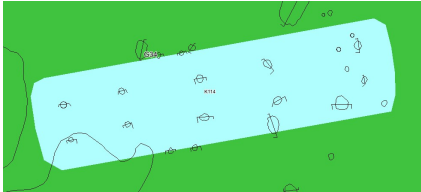

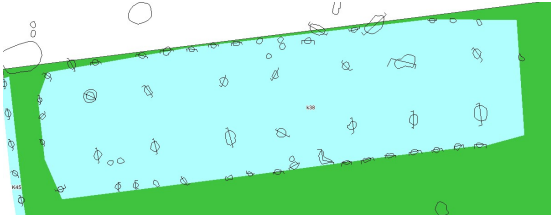
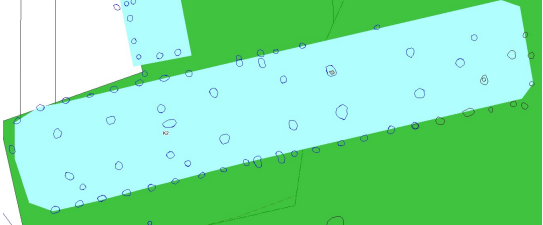
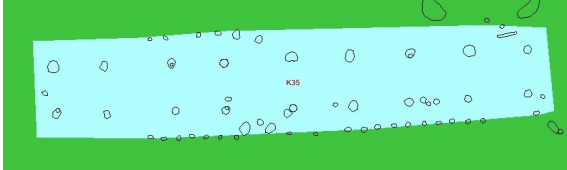
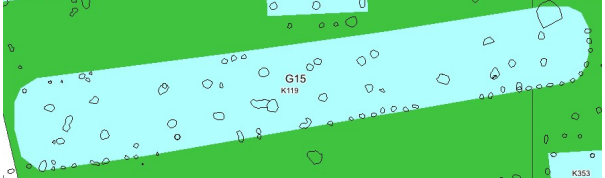

Figur 108: Oversigt over bebyggelse fra yngre romersk jernalder på Firgårde samt nærliggende udgravningskampagner. Den vestligste, SBM983 Kildebjerg I etape IV, består af flere gårdanlæg, men er primært dateret ud fra genstandsmaterialet på en gravplads, der anses som tilhørende bebyggelsen. Gravpladsen sættes til C1b. Gårdanlæggene er umiddelbart også en smule mindre end gårdene mod øst, så en tidlig datering i yngre romersk jernalder opfattes som passende. SBM1104 Golf 14 samt SBM1091 Golf 1 er dateret ud fra hustypologi, mens Firgårde IV (alle de mørkegrønne gårde) er dateret ud fra både hustypologi samt flere 14C-dateringer.

Ved ni af gårdene er der forsøgt at estimere et minimum i forhold til arealstørrelse. Her ligger arealet mellem 530 og 2800 m², med et gennemsnit på 1457 m². Den største gård, G2, er AMS-dateret til periode C1, mens den næststørste gård, G36, er AMS-dateret til periode C3. Generelt antages det dog, at de fleste gårde er fra den sidste del af yngre romersk jernalder, men at gårdene mod nord er ældst, og den sydlige klynge yngst. Desværre er der meget begrænset forkullet materiale fra disse gårde til at foretage AMS-dateringer på, og de fleste er dateret ud fra hustypologi og enkelte karakteristiske fund. Desuden virker det til at orienteringen af langhusene skifter i slutningen af yngre romersk jernalder, hvor de fleste ligger VSV-ØNØ, mens husene mod nord ligger helt øst-vest-orienteret.

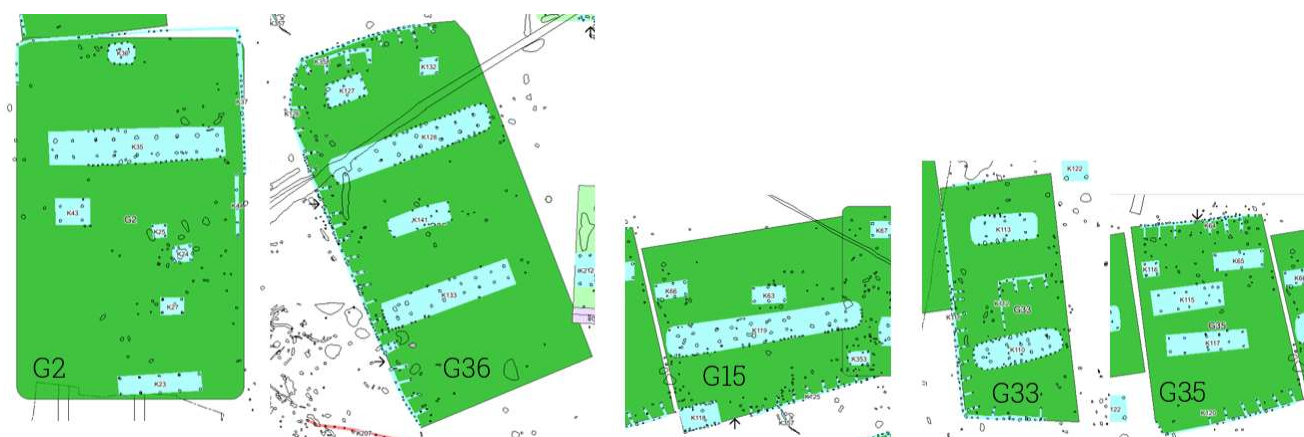
På alle gårdene findes et langhus (4-10 sæt tagbærende), mens kun 10 af gårdene har økonomibygninger tilknyttet, og 8 af gårdene rummer også staklade(r). Det ser ud til at stakladerne kun findes på de gårde, der også har en økonomibygning tilknyttet. Langhusene ses i tre tilfælde (G6, G35 og G11) at blive erstattet af et nyt langhus, men generelt ser det ud til at gårdene kun ligger der i en enkelt generation, hvorefter hele gården flytter.

I skemaet nedenfor er en skematisk opstilling af langhusene. Fem huse (K52-K54, K69, K320) er ej medtaget, da deres fulde omfang ikke kendes, grundet tracégrænse og andre begrænsninger i form af en cykelsti.

Type	Antal	Længde (m)	Bredde (m)	Eksempel
Hovedhus/langhus med fire sæt tagbærende (K110)	1	17 m	5,4 m	
Hovedhus/langhus med fem sæt tagbærende (K21, K114, K115, K117)	4	>11-14,9 m	>2,7-3,1 4,9 m 4,95 m	
Hovedhus/langhus med seks sæt tagbærende (K131)	1	>13,3 m	5,4 m	
Hovedhus/langhus med syv sæt tagbærende (K38)	1	22,75 m	6,15 m	
Hovedhus/langhus med otte sæt tagbærende (K2 og K128).	2	27,5 – 31 m	5,3 - 5,4 m	
Hovedhus/langhus med ni sæt tagbærende (K35, K39, K55)	3	>22-30 m 29,85 m	5,9-6,6 m	
Hovedhus/langhus med ti sæt tagbærende (K119)	1	>35 m	5,6 m	

Gårdenes opbygning varierer noget. Hyppigst ses dog hovedhuset at være omtrent midt i, eller trukket let mod nord eller syd. Ved mange af gårdene kan man godt blive i tvivl om der overhovedet er et hovedhus, da det længste hus enten kun har 4 eller 5 sæt tagbærende, og dermed mere tangerer til at være en økonomibygning. Herunder ses nogle eksempler på gårde, hvor G33 og G35 er med markant mindre hovedbygninger end de øvrige:

Figur 109: Eksempler på gårde fra YRJ. G2 er ældst (C1), mens de øvrige formodentlig er forholdsvis samtidige i den sene del af YRJ. Størrelsesforhold stemmer indbyrdes. G2 og G36 er de største gårde fra denne periode

Ved de fleste hovedhuse/langhuse er der sporadisk eller intakt bevaret vægforløb, og indgangene kan i de fleste tilfælde identificeres. Indgangene ses, i de tilfælde hvor de er bevaret, at ligge overfor hinanden, og i de længste huse er der ofte mere end en indgang på hver langside. Typisk ligger indgangen omtrent i/let forskudt for husets midterakse, i de tilfælde hvor der kun er registreret én indgang.

Generelt er der kun fundet en begrænset mængde genstande i stolpehullerne i langhusene. Hovedparten af fundene består af små stykker keramik, men en knusesten blev fundet i K114; 1-2 drejekværnsfragmenter lå i to forskellige tagbærende stolpehuller i K117; en ornamenteret karside blev fundet i en tagbærende i K38; en ildslagningssten lå i en tagbærende i K131; en løber og et lille næsten helt kar – formodentlig offerkar – blev fundet i K35 og i K119 lå der i flere stolper små fragmenter af ornamenterede kar samt en knusesten med fordybning og hvidbrændte knogler (se fig. 110 for et udvalg af fundene).

Figur 110: Fund fra langhusene fra yngre romersk jernalder. X1365 – fure-ornementeret rand-bug-skår. X1571 – sortbrændt kardel/bugknæk med cirkulære gruber. X205 – ildslagningssten. X644 – Næsten helt kar sat på bunden af stolpehullet. Karret var så fragmenteret, at det ikke er limet sammen igen. X2159 – knusesten med fordybning. X347 – drejekværnsfragment.

Et hus skilte sig dog ud, rent fundmæssigt. Der er tale om K128 (fig. 111), der med sine ca. 170 m² under tag, er blandt de største langhuse på pladsen. I de tagbærende stolper, særligt i stolpesporene, blev der fundet syv knusesten, syv drejektiværnsfragmenter, en kværnstensligger, et muligt ildbukfragment samt flere mindre fragmenter af lerkar og et større ornamenteret rand-bug-stykke. Placeringen af de mange fund ses på figuren herunder. Den store fundmængde, og i særdeleshed deponeringen af de mange stenredskaber, træder ud af det gængse fundbillede, og man må formode, at dette hus eller aktiviteterne omkring dette hus, måske er lidt anderledes end ved de øvrige. Louise Søndergaard behandler netop dette hus i sin SKALK-artikel, som man kan finde i litteraturlisten.

Der blev udtaget prøver til flotering og den kursoriske gennemgang viste, at der var moderate mængder af græsser, avnklædt byg, byg, opvarmet deformeret organisk materiale, havre, hør, pileurt, hvidmelet gåsefod at finde i fire af de tagbærendes stolpespor. Huset er endvidere AMS-dateret til YRJ C2/C3, hvilket stemmer fint overens med det ornamenterede stykke keramik, X2199:

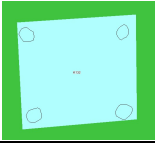
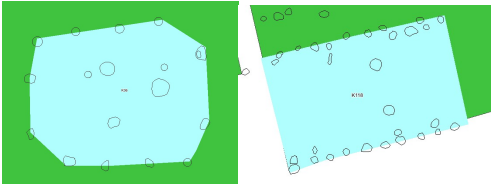
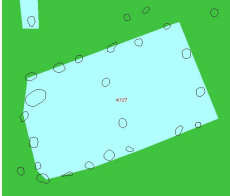
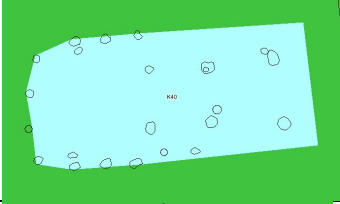
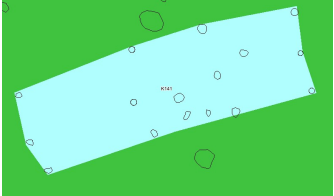
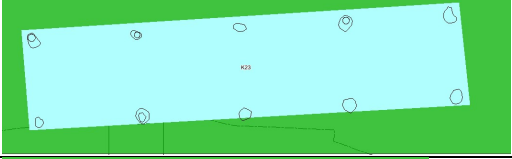
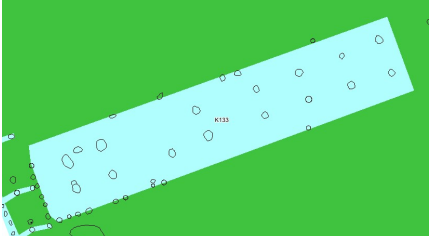
X758 (avnklædt byg): AAR28234 (1751 ± 27), 230AD (95.4%) 381AD.

X767 (byg): AAR 28242 (1788 ± 25), 136AD (67.1%) 262AD.

Figur 111: Langhuset K128 med markering af hvor der blev fundet genstande i huset. Billedet øverst viser en tagbærende stolpe i profil, hvor man kan se flere af de fire drejektiværnsfragmenter stikke ud af det lidt mørkere stolpespors-fyld.

Økonomibygningerne varierer kraftigt og der er nærmest ikke to identiske husformer, hvis man ser bort fra stakladerne. De tagbærende sæt svinger mellem 1 og 5 stk., og tager derfra et spring op til hele 8 sæt for en enkelt bygning. De fordeler sig således:

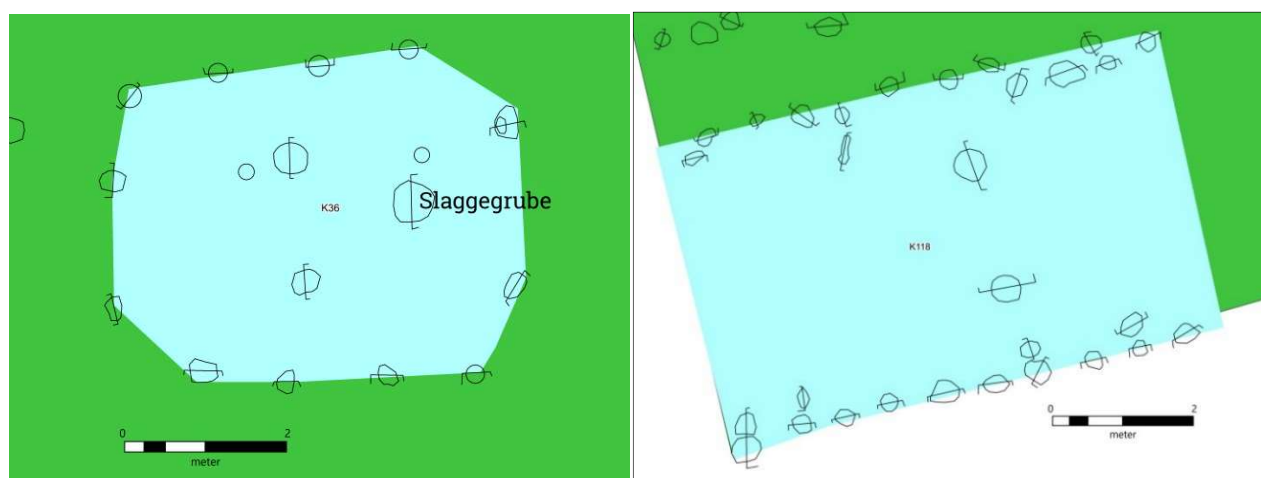
Type	Antal	Længde (m)	Bredde (m)	Eksempel
C-hus? (K130)	1	>4 m	4,9 m	
Staklader (K20, K22, K24, K25, K42, K57, K67, K116, K129, K132, K376)	11	2 – 3,3 m Gennemsnit på 2,6 m	1,4 – 2,9 m Gennemsnit på 2,2 m	
Økonomibygninger med ét sæt tagbærende (K36 og K118)	2	4,9 m 6,4 m	3,9 m 4,3 m	
Økonomibygninger med to sæt tagbærende (K27, K41, K43, K127 og K353)	5	>2,4 – 4,9 m 7,4 m	>2,3 – 2,5 m 4,2-4,9 m	
Økonomibygninger med tre sæt tagbærende (K40, K56, K113 og K186)	4	>5,9-11 m 12,9 m	>2,7 – 2,8 m 4,4 og 5,1 m	
Økonomibygninger med fire sæt tagbærende (K141)	1	>11,6 m	>3,5 m	
Økonomibygning med fem sæt tagbærende (K23)	1	>14,8 m	3 m	
Økonomibygning med otte sæt tagbærende (K133)	1	>11,6 m	>3,5 m	

De tre største bygninger med 4, 5 og 8 sæt er alle beliggende på de to største gårdsenheder fra perioden, mens de øvrige mindre bygninger også findes på de mindre gårdsenheder.

De to huse (fig. 112) med kun ét sæt tagbærende har formodentlig nogle helt andre funktioner end de øvrige. K36 ligger på i den nordlige ende af G2, og i huset ligger en slaggegrube.

Udover det ene sæt tagbærende ses omsluttende vægstolper, og huset rummer et areal på 19,5 m². I enkelte vægstolper og i en tagbærende er der fundet lidt slagge rester og brændt ler. I selve slaggegruben (A2841) lå 11 kg slagge. Der er muligvis tale om en smedje (der er dog ikke fundet smedjeskæl) eller en jernudvindingshytte. Der er tre AMS-dateringer fra huset, hvis resultater matcher fint AMS-resultaterne fra hovedbygningen K35, og vi må derfor antage, at de to bygninger har potentiale for at være samtidige.

Figur 112: De to bygninger med kun ét sæt tagbærende. Til venstre; K36. Til højre; K118.

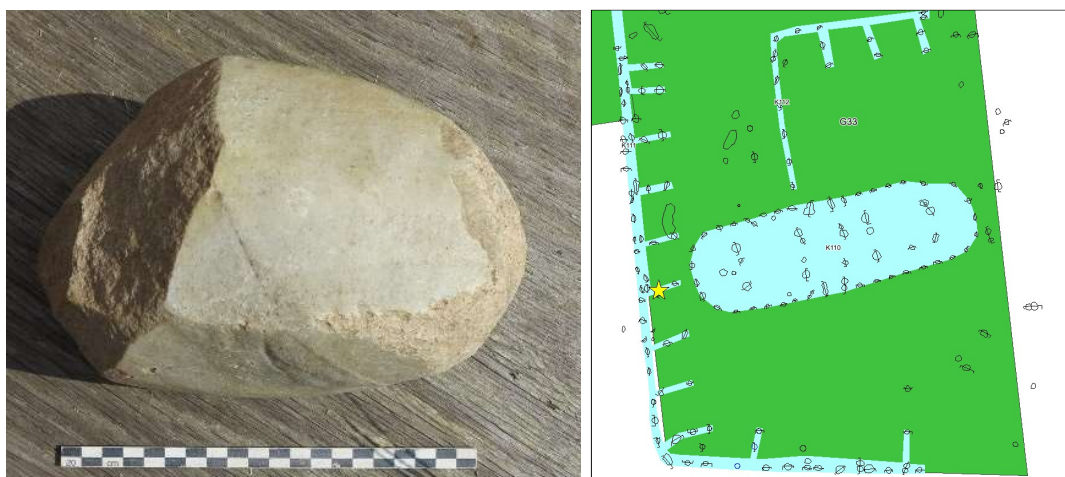
Den anden bygning med kun ét sæt tagbærende er K118. Denne er placeret i G15's sydvestlige hjørne, og dens sydlige væg flugter sadeltagshegnet, men der er et slip på ca. 5,5 m imellem bygningen og hegnet. Det er foreslået, at der kan være tale om en form for vogn-opbevaring, hvor man har kunnet køre gennem bygningens to åbne gavle.

Et muligt C-hus (K130), grøftbygget uden tagbærende, er at finde på gårdanlægget G34. Dateringen af huset er dog noget tvivlsom, og er kun baseret på dens mulige forbindelse til G34. Muligvis kan der også blot være tale om en lille halvcirkulær indhegning.

Hvad angår funktionen af økonomibygningerne med mere end ét sæt tagbærende, så er der hverken fundet genstande eller makrofossiler fra husenes stolpespor, som kan opklare spørgsmålet, og der er derfor kun generelle antagelser som oplagring af fødevarer, redskabsplads, stalde og værksteder vi kan gøre gældende her. Kun i en enkelt bygning er der fundet en slibesten, ellers er der tale om få sideskår. Dog i stakladen, K67, som godt nok er stor i størrelse (3,3 x 2,5 m → muligvis resterne af et hus), er der fundet skår fra et smukt ornamenteret, sortbrændt kar.

Derudover er der kun taget jordprøver fra K133, da det var det eneste sted med stolpespor. Her blev der kun fundet ganske lidt trækul samt fragmenteret korn og frø fra lancetformet vejbred.

Hegnene omkring gårdene bestod af en blanding af enkeltradede hegn (fletværkshegn), halvtagshegn og sadeltagshegn. På de ældste gårde (G1-G3, G6) ses kun enkeltradede hegn, mens der på yngre gårde (G11-G13, G15-G17, G33-G36) primært findes halvtagshegn eller sadeltagshegn, og enkeltradede hegn ses her kun i få tilfælde. Der er fundet ganske få genstande i stolpehullerne, og de få der er, er primært sideskår. Dog ses en kæmpe knusesten, X2142 (fig. 113), i en tagbærendes stolpespor i sadeltagshegnet K111. Stenen vejer ca. 5,1 kg, og må, eftersom den lå i stolpesporet, have været anvendt eller oplagret her under sadeltaget.

Figur 113: Knusestenen, X2142, som lå i stolpesporet på en tagbærende stolpe i sadeltagshegnet K111. Placeringen er markeret med en gul stjerne på kortet til højre.

Jernudvinding

To steder er der bevaret levn fra jernudvindingsprocessen i yngre romersk jernalder. Det ene sted er allerede omtalt under konstruktionsbeskrivelsen af økonomibygningerne, hvor en slaggegrube befandt sig i en bygning på gård G2. Det andet område består af en klynge på syv slaggegruber: A6187, A6189, A6190, A6193, A6267, A6269, A6270, som ligger i et strøg lige udenfor og lige indenfor i G36 (fig. 114). Nærheden til gården, og særligt nærheden til hovedbygningen på gården gør, at der formodentlig ikke er tale om samtidighed mellem gård og jernudvinding, selvom AMS-datering af tre af slaggegruberne og langhuset ligger forholdsvis tæt. Det mest sandsynlige scenarie er, at slaggegruberne er ældst, og gården er opført ret kort efter endt jernudvinding. Alle anlæggene stammer fra slaggegrubeovne, også kaldet Drengsted-type. Det er således kun de dybeste levn fra ovnene som er bevaret på pladsen, og de er mellem 49 og 72 cm i diameter, dog er en enkelt 180 cm lang, men denne består formodentlig af to skakter. Slaggegruberesterne er bevaret i 13 til 28 cm's dybde.

Figur 114: Med gule stjerner ses placeringen af slaggegruberne fra yngre romersk jernalder.

I alle slaggegruberne ses en større eller mindre mængde af den tilbageblevne slagge – restproduktet fra jernudvindingen. I tre tilfælde (A6189, A6193 (fig. 115), A6267) er der foretaget en makrofossilanalyse af det forkullede materiale der lå sammen med slaggen. Prøvemængden varierer noget, men der synes at være tale om lidt forskellige materialer anvendt i de forskellige ovne. Der ses både anvendelse af optrukket byg, tærskaffald og finrensningsaffald. Finrensningsaffald ses meget sjældent og makrofossilanalytiker Peter Mose Jensen mener at der derfor kan være tale om optændingsmateriale mere end en halmprop, som de øvrige to ovnes rester antyder. Der er foretaget én vedanalyse på slaggegruben A6193. Analysen viste at der sandsynligvis kun er anvendt eg som brandmateriale.

Figur 115: Profilmfoto af A6193.

AMS-dateringer fra slaggegrubeovnene:

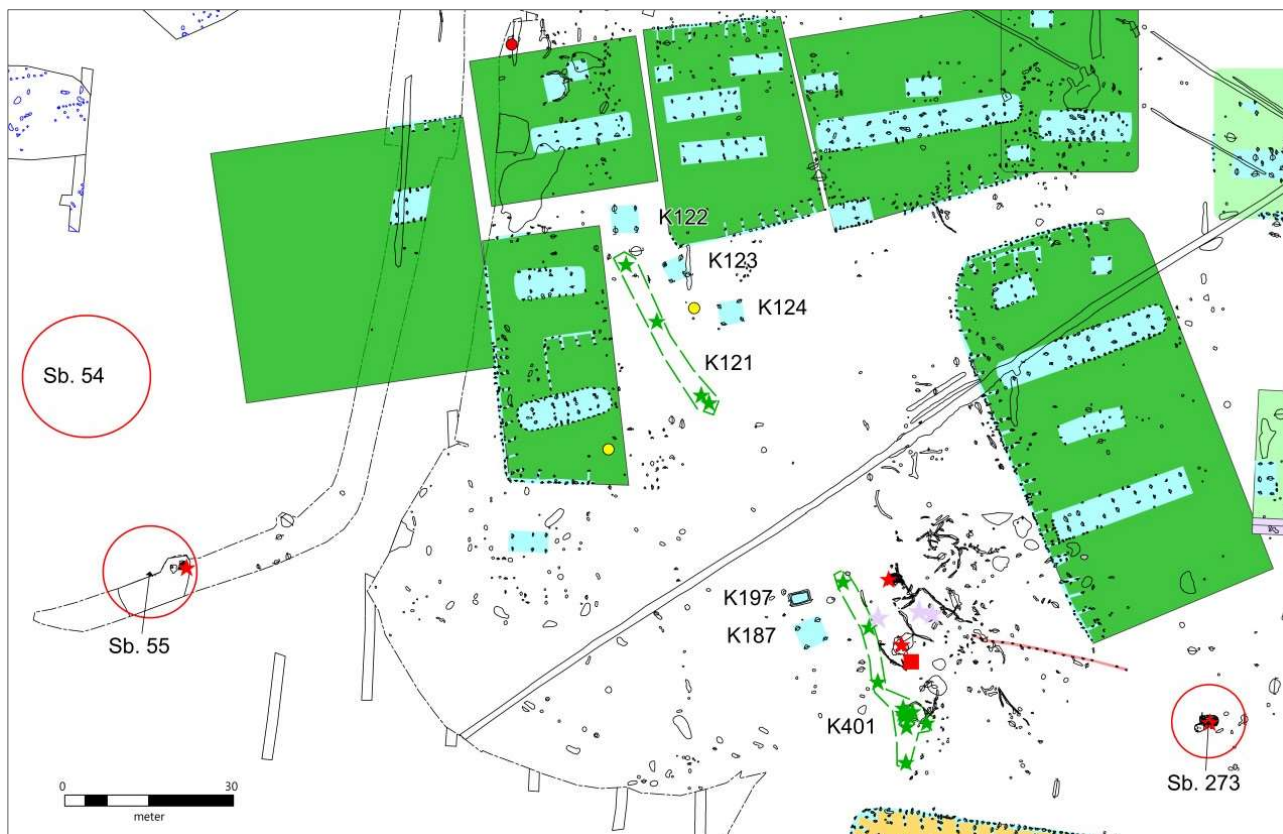

- A6189: X759A (byg): AAR28235 (212 ± 21) – forurennet
X759B (rug): AAR28236 (1781 ± 27), 206AD (79.4%) 333AD.
X759C (rug): AAR28237 (1755 ± 26), 223AD (93.1%) 358AD.
- A6193: X770A (rug): AAR28243 (1710 ± 25), 313AD (66.0%) 395AD
X770B (rug): AAR28244 (1778 ± 28), 206AD (81.5%) 335AD.
X770C (rug): AAR28245 (1748 ± 27), 234AD (95.4%) 381AD.
- A6267: X777A (havre): AAR28247 (1769 ± 28), 208AD (87.9%) 344AD.
X777B (avnklædt byg): AAR28248 (1811 ± 29), 127AD (87.7%) 258AD.
X777C (avnklædt byg): AAR28249 (1763 ± 26), 212AD (92.7%) 355AD.

Gravpladser med brandgrave og mulige ligbålsstativer

I alt 17 brandgrave, heraf to brandpletgrave, en urnebrandgrube og 14 urnegrave fremkom på de to gravpladser/gravklynger – K121 (nordlig klynge: A1014, A1015, A5519, A5521) og K401 (sydlig klynge: A2440, A8257, A8265, A8327, A8328, A8329, A8330, A8331, A8332, A8686, A8687, A8901), som ligger med 40 meters mellemrum i et ellers bebyggelsestomt område, hvor K401 ligger helt op ad de tre små jordfæstegrave fra ældre romersk jernalder, samt de endnu ældre grave og rituelle aktiviteter fra yngre stenalder.

Arealet, hvorpå gravene ligger, er fladt og undergrunden varierer med let gruset sand i nord til rent sand mod syd. Ca. 100 m mod vest ligger to overpløjede gravhøje, Sb. 54 og 55, og lidt kortere mod øst, ligger en overpløjet enkeltgravshøj, Sb. 273 (Sb. 55 og Sb. 273 er beskrevet længere oppe i beretningen). Sammenholder man begge klynger ligger de på en næsten lige strækning på ca. 105 m som orienterer sig NNV/SSØ (fig. 116).

Figur 116: Oversigt over de to gravpladser/gravklynger, K121 og K401, set i sammenhæng med de overpløjede gravhøje, sb. 54, 55 og 273. Samtidig ses også de mulige ligbålsstiver/bygninger (K122-124, K187 og K197) som tilknyttes gravpladserne. De grønne stjerner markerer brandgravene og gravklyngernes omfang er markeret med stiplede grønne linjer. De to gule prikker er knogledeponeringer. De mørkegrønne gårde omkring daterer sig ligeledes til YRJ, mens den gule gård mod syd er lidt yngre og tilhører den ældre germanske jernalderfase.

Brandgravene ses i fladen som runde eller ovale i de tilfælde hvor nedgravningen er synlig. Den største diameter er målt til 96 cm, mens den mindste er målt til 13 cm, hvilket her svarer til urnens størst bevarede bredde. Gennemsnitligt måler gravene 41 cm i diameter. Særligt i K401, hvor der ses en klynge beliggende i gammel muldjord, er det ikke muligt at se nedgravningen. Dels fordi der er sket en del bioturbation, men formodentlig også fordi, at man ikke har haft behov for at grave et større hul end at urnen netop kunne passe deri. Kun i ét tilfælde, A8265, ses en stensætning omkring urnen.

Udgravningsmetode:

Allerede i forundersøgelsen blev vi klar over at der gemte sig urnegrave på den sydvestlige del af pladsen. Her blev der nemlig fundet tre ret spredte urner. I den systematiske udgravning var vi derfor opmærksomme på tilstedeværelsen af brandgrave, men da hovedparten af gravene kun var gravet en smule ned i undergrunden, skete det for alle de enkeltliggende urner, at de blev ramt af maskinen, og dermed beskadiget. Det gælder dog for alle de enkeltliggende urner, at de allerede var beskadiget ved forudgående pløjning. Kun i forbindelse med en mindre klynge i K401, hvor der var bevaret oldtidsmuld, og gravene lå tæt, blev der fundet uforstyrrede grave.

Hvis brandgraven blev fundet med maskinens store skovl, blev skovlens indhold lagt til side ved siden af urnegraven, således at det afgravede jord fra ovenover graven senere kunne tørsoldes på stedet. Graven blev efterfølgende afrenset i fladen, fotograferet, oftest håndtegnet i 1:10 (enkelte er kun GPS-indmålt), nivelleret og georefereret. Herefter blev der lagt et snit igennem urnegraven. Snittet blev fotograferet og tegnet i 1:10. I mange tilfælde var nedgravningen til urnen næsten ikke observerbar, og den må stort set have passet til urnens form. I det tilfælde hvor der var en synlig nedgravning, evt. med knoglerester, blev jorden samlet ind til flotering. Ved de fleste urner var der kun ca. 5 cm tilbage af urnen, og her blev urnefylden taget op i en pose til senere undersøgelse/vask af knogler på museet. Urner, som var fuldt bevarede/eller næsten fuldt bevarede, blev taget op i præparat af konservatorer fra Moesgård Museum. Disse blev desuden røntgenfotograferet og CT-scannet efter optag. Da der ikke blev observeret metalgenstande på optagelserne, foregik udgravningen af urnerne på museet ved museets egne medarbejdere.

Tørsoldning af mulden der lå over urnen foregik på stedet med en 5 mm sold. Her fremkom primært brændte knogler og skår fra urnen, men også enkelte sintrede, mulige glasperler og andre forslagede genstande dukkede op. Genstande og knogler fundet ved tørsoldning er i fundregistreringen adskilt fra de sikre relaterede genstande, men her i beretningen er de behandlet samlet, hvis relationen til én bestemt grav antages som forholdsvis sikker.

Bevaringsgraden af urner og brandpletgrave fordeler sig således (baseret på Henriksen 2009, s. 42, hvor kategori 1 er fuldt bevaret, kategori 2 er delvist bevaret og kategori 3 er dårligt bevaret): Tre grave er bevaret i kategori 1, seks grave er bevaret i kategori 2 og otte grave er bevaret i kategori 3. I K401 ses en klynge bestående af otte brandgrave som lå beskyttet under et tykkere muldlag, og hvor der var bevaret ca. 10 cm af det gamle jernaldermuldlag. Det er her de bedst bevarede urnegrave lå, mens de spredte urner generelt er ringe bevaret. De 17 grave er gravet mellem 5 og 24 cm ned i undergrunden, med en gennemsnitlig dybde på 12 cm.

Gravenes indhold er af beskeden karakter, og de må antages at afspejle en jævn befolkning uden de store forskelle på rig og fattig. I de følgende gennemgås genstandsgrupperne og fra figur 119-133 vises de fleste grave i udgravningssituationen, samt hovedparten af gravgaverne/personlige genstande.

Benkamme og -nåle

I ni grave er der fundet fragmenterede, hvidbrændte stykker af trelags-benkamme (ved enkelte kan det ikke afgøres om der er tale om et- to – eller trelagskamme), som var sat sammen med små jernnitter. Kammene har ornamenterede dækplader og ornamentikken består af trekantsmønster, koncentriske cirkler, enkeltcirkel, svastika og streger. Da kammene er meget fragmenterede er det ikke muligt at komme nærmere form og størrelse, men det er tydeligt at mønstrene kan genfindes på de meget velbevarede kamme fra Illerup Ådal, som er dateret indenfor samme periode som kammene fra Firgårde.

I to grave er der fundet bennåle, alle fragmenterede og hvidbrændte. Nålene har et rundt tværsnit på ca. 0,3-0,4 cm i diameter, og har en bevaret længde på mellem 2,4 og 4,2 cm. I den ene grav er der muligvis to bennåle, men det kan ikke udelukkes at fragmenterne er sammenhørende.

Perler af glas og ben

I 3-5 grave er der fundet en enkelt mulig benperle, X3500, samt 3-4 glasperler. Alle glasperler er fremkommet ved soldning af dyngen af den afgravede jord. En enkelt af dem er meget tvivlsom, to af dem er stærkt sintrede, og en enkelt brun glasperle, X889, er ubrændt.

Bronzeblik og -fibel

I fire grave er der fundet bronze, hvor det drejer sig om fragmenter af bronzeblik. I A1015 blev der fundet et enkelt lille, bøjet stykke, X210, som måler 2,1 x 1 cm, og i den ene ende ses små, tætliggende huller på række, og det ser ud til at der har været en lignende hul-række ovenover. Om stykket har været en del af en drevet bronzekedel (import) må stå hen i det uvisse, men er en oplagt mulighed. En metalanalyse af stykket kunne muligvis afklare dette. Det samme gælder for de fire små stykker bronzeblik, X885, fundet i A5521. Det største stykke måler her 2,8 x 0,7 cm, og stykkerne er alle bøjede – formodentlig intentionelt. I A5519 blev der fundet et bronzeblik-fragment, som tydeligt havde været med på ligbålet. Stykket måler 1,8 x 1,7 cm. Slutteligt er der fundet et bøjet, mindre fragment (0,9 x 1 cm) af bronzeblik, X833, i A8257.

Der er fundet en enkelt bøjlefibel, X835, i bronze i forbindelse med brandpletgraven A8328. Både nålen og fjederen mangler. Fiblen er 4 cm lang og har omslået fod. Dateres bredt til YRJ.

Jernspænde, -nål og -nitter

Der er fundet et rektangulært jernspænde, X834, i brandpletgraven A8328. Spændet måler 6,5 x 2,5 cm, og remmen har således været omkring 5 cm bred. Dornen er bevaret, og både dorn og ramme er ombukket stangen. Spændets størrelse taget i betragtning, samt sammenligninger med seletøjsspænder fra Illerup (Ilkjær 1993. 4. Tafel 76), gør at spændet må regnes som en del af noget hesteudstyr, snarere end en del af et personbæltspænde.

I A5519 er der fundet et lille fragment af en jernnål/stang, X3515. Stykket måler 2 cm i længde og er 0,3 cm i diameter.

Derudover er der fundet små jernnitter tilhørende benkammene. Nitten, X2413, i A8329 måler 1,3 cm (hovedet kun bevaret i den ene ende, så naglen er formodentlig en kende længere), diameteren er 0,3 cm og selve hovedet er 0,5 cm i diameter. Nitten, X1016, i A8330 måler 1,1 cm i længden, og der er spor efter begge hoveder. Selve stilken er ca. 0,2 cm i diameter. I samme grav blev også nitten X1017 fundet. Denne måler 0,8 cm, med to intakte hoveder, og et par mm tyk. Yderligere en nitte fra samme grav blev fundet siddende *in situ* i et stykke ben fra kammen (X3502). I A8331 ses en enkelt jernnitte også siddende *in situ* i et stykke ben. Nitten er fladbanket i begge ender. I A8332 blev der fundet en mindre jernnitte på 0,9 cm's længde, på ca. 0,4 cm i diameter og lidt bredere ved det bankede hoved.

Gravkar

I tre grave, A8328, A8330 og A8333, ses der rester af gravkar. I A8328, som er en brandpletgrav, blev der fundet to forskellige kar, en lille skål med hank og et større, formodentlig treleddet kar. Skålen, X838, er uornamenteret, rødbrændt og med slidte eller sekundært brændte kanter. Der mangler omtrent halvdelen af skålen i at være intakt. Karret, X839 (og X2757), er stærkt sekundært brændt, ligger i 75 skår og ornamenteret. Ornamentikken består øverst af en horisontal række af trekantede små indstik. Herunder to til tre bånd af to parallelle smalle horisontale furer. Herunder ses to rækker vinkelbånd. Der er formodentlig tale om et treleddet kar men skårene er så deformerede at dette ikke kan videre udredes, og det synes tydeligt at karret har været med på ligbålet og siden deponeret her i brandpletgraven.

I A8330, som er en urnegrav, blev der fundet et sekundært brændt ornamenteret sideskår, X1015, som ikke kan stamme fra selve urne, grundet dens anderledes ornamentik. Det samme gælder et andet ornamenteret sideskår, X2766. Dette er ikke sekundært brændt. Skåret lå sammen med urnen, men der er lidt tvivl om hvorvidt den kan ses som en del af indholdet i urnen, eller den blot lå i overfladen sammen med den meget fragmenterede urne, det fremgår nemlig ikke tydeligt af det vedlagte manillamærke. Så umiddelbart er det kun X1015, som kan anses som sikker i dens sammenhæng med urnen, og må opfattes som en *pars pro toto* gave, hvor en lille del af et kar repræsenterer hele karret. Skåret er formodentlig udvalgt og placeret i urnen, som en symbolsk gravgave.

I det sidste tilfælde, A8333, er der tale om en ret dårlig bevaret, og stærkt forstyrret af bioturbation brandplet, med kun ganske lidt brændt knoglemateriale, som dog kan bestemmes til at være human. I pletten ligger 18 sekundært brændte skår fra et ornamenteret, treleddet kar. Ornamentikken er zoneopdelt og består af lodrette, skrå og vandrette brede furer. Situationen minder om den ved A8328, og vi må formode, at der også her er sket en deponering af et gravkar som har været med på ligbålet.

Urner

I alt 15 urner er fremkommet på gravpladsen, heraf er mange stærkt fragmenterede, eller kun bunden er tilbage. I det følgende vil udelukkende de forholdsvis velbevarede samt ornamentikken på de knap så velbevarede urner blive beskrevet.

Bortset fra A8687, hvor urnen er en åben skål med to ører, formodes øvrige urner at være treleddede kar, hvoraf hovedparten er ornamenteret. Umiddelbart er der kun én urne fra A8329, som er uornamenteret, men tallet kan dog være højere om flere urner havde været bedre bevarede.

X850 fra A8901 er en af de bedst bevarede urner, men da det ser ud til at randen bevidst er slået af i oldtiden, kendes den oprindelig karhøjde ikke, men den er minimum 14,5 cm. Randdiameteren er ligeledes minimum 19,5 cm. Bugdiameter er på 25 cm og standdiameteren er 9,8 cm. Der formodes at der er tale om en type G 1a1 (Ringtved 1986). Hanken er 3,5 cm bred og 5,5 cm høj; båndformet og med tre dybe furer vertikalt/på langs med hanken. Den er en smule skævt sat på. Bunden er meget slidt. Ornamentikken ses på

den øverste halvdel samt henover bugknækket. Øverst er der fire omløbende furer, kun opholdt af hanken. På begge sider af hanken ses 2-3 vertikale furer samt en større grube ud for furerne. Under de omløbende furer er der meget sirligt dekoreret med en zig-zag bred fure, som i de heraf dannede trekanter er udfyldt med skrå streger. På bugknækket ses tætstillede, smalle, vertikale furer. Karret er desuden et mørkt brunt kar og fint magret. Et særtræk ved dette kar er, at der er banket et stykke af karrets underdel, og det ser desuden ud til, at hullet efterfølgende er tildannet, så det fremstår som en jævn kant (fig. 117 og 133). Dette kan ingenlunde være tilfældigt, og det må være sket i forbindelse med valget af krukken som urne. Hullet må således repræsentere et led i den rituelle handling omkring gravlæggelsen.

Figur 117: Urnen, X850, med dens intentionelt tildannede hul. Til højre ses urnen X846, hvor større dele af karrets underdel mangler, men da den stod in situ må kardelene have manglet allerede da karret blev gravet ned.

En anden næsten hel urne er X846 (fig. 117 og 131). Urnen var ligesom X850 gravet ned i oldtidsmuld, og stod derfor godt beskyttet mod moderne pløjning. Urnen må derfor anses som intakt. Alligevel mangler der en stor del af den ene karside, hvilket må antages at have været tilfældet allerede i oldtiden, da karret blev sat ned. Urnen er taget op i præparat og udgravet på Moesgårds konserveringsafdeling, og ligeledes limet sammen her. X846 er et treleddet kar med en karhøjde på 19 cm, en randdiameter på 13,5 cm, en bugdiameter på 22 cm samt en standdiameter på 10,5 cm. Randen er udadbøjet, tynd og med afrundet munding. Det karakteristiske knæk (YRJ) ses på indersiden af karret ved overgang til bug. Karret er brunt/gråbrunt i farven, mellemgroft magret og porøs. Ornamentikken ses kun på den øverste del af bugen og består af parallelle, korte furer, som er zoneopdelt og findes både vertikalt og horisontalt. Fem steder er der to vertikale rækker af cirkulære grubeindtryk. Det er ikke særligt sirligt udført og har karakter af at være lidt tilfældigt hvor man har placeret rækkerne med gruber.

Generelt omkring ornamentikken på urnerne er, at det ofte er anvendt brede og smalle furer, i lige, omløbende eller vertikale linjer eller som trekanter, og gerne zoneopdelt. Derudover er der ved et par stykker ornamenteret med cirkulære gruber på række, og ved nogle ses også helt tynde, omløbende linjer, gerne i parallelle forløb.

Knogler fra de afdøde

Følgende er klippet fra den osteologiske rapport (gælder kun fra gravene fra SYS) udført af Jacob Kveiborg:

"De analyserede knogler stammer fra 15 brandgrave (primært urnebegravelser). Der er med enkelte undtagelser tale om knogler fra mennesker. En enkelt grav (A8331) indeholder dog også knogler fra får eller ged, mens arten af de identificerede knogler fra dyr i en anden grav (A5519) ikke umiddelbart har kunnet bestemmes. Der er ikke noget som tyder på, at der er knogler fra mere end ét individ i hver grav. Det er også værd at bemærke, at der er fundet rester af gravgaver i 8 af de 15 grave. De grave som ikke indeholder rester af gravgaver er primært de dårligst bevarede grave i undersøgelsen. I tabel 1 ses en sammenfatning af analysens resultater, som er beskrevet mere udførligt nedenfor.

Med udgangspunkt i knoglernes farve, form og fragmentering kan det konkluderes, at der generelt har været tale om velnærede ligbål, hvor stort set samtlige knogler er blevet gennembrændt, så de fremstår mere eller mindre gråhvide på både overflade og i tværsnit. De høje temperaturer i bålet har betydet, at tandkronerne er bortsprængte på de bevarede tænder, ligesom den hårde indre del af øret (pars petrosa ossis temporalis) i flere tilfælde er sprængt i stumper og stykker. Den komplette afbrænding betyder, at det ikke har kunnet afgøres hvordan liget har ligene har ligget, da de blev brændt".

Ud fra nedenstående figur (klippet fra den osteologiske rapport), kan man se at det kun i ganske få tilfælde er muligt at kønsbestemme, eller sandsynliggøre et køn, ud fra knoglerne. Samtidig har det heller ikke været muligt at aldersbestemme særligt præcist, dog i enkelte tilfælde er der sat alder på individerne: A8257: 10-15 år; A8265: 15-20 år; A8332: 5-12 år; og A8687: spædbarn.

FundID	vægt	køn	Infans I	Infans II	Juvenis	Adult +	gaver	dyr
A5519	1250 g	(M)					+	(+)
A5521	500 g	-					-	-
A8051	50 g	-					-	-
A8257	600 g	-					+	-
A8265	1275 g	(F)					+	-
A8327	70 g	-					-	-
A8328	25 g	-					-	-
A8329	1000 g	-					+	-
A8330	1500 g	-					+	-
A8331	900 g	(F)					+	+
A8332	375 g	-					+	-
A8333	2 g	-					-	-
A8686	1125 g	-					+	-
A8688	55 g	-					-	-
A8901	900 g	-					-	-

Tabel 1. Oversigt over analysens resultater (Aldersgrupper: Infans I (0-7 år), Infans II (5-14 år), Juvenis (12-24 år), Adult+ (+18 år)).

Figur 118: Tabel fra den osteologiske rapport fra urnegravene. Bemærk A8051 daterer sig til YFRJ/AERJ.

Dyreknogler i urnerne

I fem af brandgravene er der brændte knogler fra dyr. A1014 indeholder tåknogle fra får eller ged samt rørbensfragmenter af et andet uidentificeret dyr. Fra A1015 er der ligeledes fundet fragmenter fra får eller ged. I A2440 er der registreret et ribben fra et mellemstort pattedyr. I A5519, indeholder knogler der formodentlig stammer fra et dyr, men der kan ikke artsbestemmes. I A8331 er der knogler der med sikkerhed kan bestemmes til enten får eller ged. Dyret er repræsenteret ved knogler fra de nedre dele af lemmerne (hånd, fod, skinneben) samt muligvis et enkelt ribben. Hænder og fødder er repræsenteret i form af både mellemhånd-/fod samt tåknogler.

Datering af brandgravene

Kartyper, ornamenter, kamfragmenter og fibel sætter entydigt gravpladsen til yngre romersk jernalder. I et forsøg på at komme det nærmere blev der udtaget trækulsprøver fra nogle af urnerne, men kun ganske få af dem bidrager med brugbare resultater (fed skrift):

X993, A8687 (nøgen byg): AAR 32725 (328 ± 28). Forurennet prøve.

X1014,1 A8330 (rug): AAR 32729 (163 ± 26). Forurennet prøve.

X1014,2, A8330 (løvtræ): AAR 32730 (954 ± 29). Forurennet prøve.

X1020,1, A8329 (hassel): AAR 32731 (1783 ± 31). 211AD (95,4%) 362.3AD

X1020,2, A8329 (eg): AAR 32732 (1021 ± 29). Forurennet prøve.

X1024,1, A8331 (birk): AAR 32733 (1898 ± 29). 65.4AD (95.4%) 222.3AD

X1024,2, A8331 (hassel): AAR 32734 (1904 ± 28). 61.5AD (95.0%) 218.2AD

Sammenholdt viser de tre brugbare prøver – alle dateret på træ, at urnerne er sat ned i yngre romersk jernalder. Nogle af dateringerne lægger endda et pænt stykke nede i ældre romersk jernalder, men da der skal lægges x antal år til grundet træets egenalder kombineret med genstandsmaterialet, forventes de ikke at stamme fra ældre romertid. Det er således ikke muligt at snævre det yderligere ind med AMS-dateringer, i forhold til den typologiske bestemmelse af gravgaver og urner.

I det følgende figurer ses de fleste af urnerne i udgravningssituationen samt deres indhold:

Figur 119: A1015 - urnegrav. Bronzeblikket X210 måler 2,1 x 1 cm. Ikke vist på foto: X4669 (kamfrag.) og en jernnitte fra kam (X4670)

Figur 120: A5519 – urnegrav. Udover kamfragmenter, blev der også fundet et stykke af en jernnål/stang og et mindre bronzefragment.

Figur 121: A5521 – Urnegrav. Udover bronzeblik og kamfragmenter blev der også fundet en mulig sintret glasperle.

Figur 122: A8257 – urnegrav. Udover kamfragmenter og perle, blev der også fundet fragmenter af bronzeblik.

Figur 123: A8265 - stensat urnebrandgrube. Udover 1-2 bennåle blev der også fundet en mulig sintret glasperle.

Figur 124. A8327 - urnegrav.

Figur 125: A8328 - brandpletgrav med to bikar, hvoraf den ene har været med på ligbålet. En bøjlefibel og et rektangulært jernspænde formodentlig fra hestestyr.

Figur 126: A8329 - urnegrav.

Figur 127: A8330 - urnegrav. Udover en kam med jernnitter lå der to sideskår i urnen, som må anses som pars pro toto.

Figur 128: A8331 - urnegrav.

Figur 129: A8332 - urnegrav.

Figur 130: A8333 - brandpletgrav.

Figur 131: A8686 - urnegrav. Urnen var godt beskyttet under det gamle muldlag, alligevel så det ud til at urnen langt fra var hel.

Figur 132: A8687 - urnegrav.

Figur 133: A8901 - urnegrav.

Ligbålsstativer

Fire konstruktioner, K122-K124 og K187 antages at kunne repræsentere ligbålsstativer. Konstruktionerne ligner til en forveksling staklader, men da de ligger i tilknytning til gravpladsen og ikke umiddelbart kan knyttes til gårdanlæg, samt det faktum at deres størrelse er noget større end gennemsnittet for de 'almindelige' staklader, så virker det sandsynligt at konstruktionerne kan knyttes til ligbrændingen for fire af brandgravene. Den gennemsnitlige størrelse på ligbålsstativerne ligger i runde tal på 3,5 x 3,5 m, mens den gennemsnitlige størrelse på de almindelige staklader ligger på 2,6 x 2,2 m i yngre romersk jernalder. Yderligere ligger de tre nordlige stativer øst og nord for brandgravene med op til knap 11 meters afstand, mens den sydlige, K187 ligger 7,5 m vest for en af urnegravene i den sydlige klynge. Den tætte relation synes tydelig, og det faktum at de ligger i et ellers konstruktionsfrit miljø taler yderligere for en tilknytning stativer og grave imellem (fig. 134).

Stolperne minder om helt almindelige stolpehuller, runde/ovale i fladen og ses i en dybde mellem 7 og 36 cm. Der er ikke spor efter stolpen, og de fleste af dem fremstår med ret lyst fyld og ganske få trækulsnister. Der er i et enkelt stolpehul fundet et mindre sideskår, og i en anden lå en lille, oval knusesten. Fylden i stolperne bærer derfor ikke præg af at have været anvendt som de yderste støtter til et opstablet ligbål, men eksperimentelle forsøg har da også vist, at der ikke nødvendigvis vil være spor af ligbålet i stativ-stolpehullerne (Henriksen 2009).

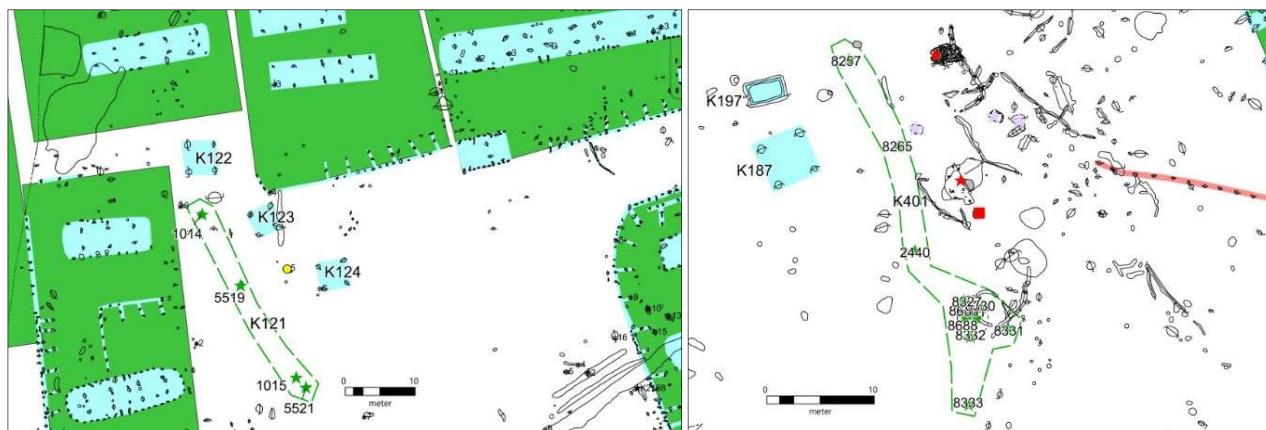
Datering af konstruktionerne baseres udelukkende på tre AMS-dateringer udført på K187. Der blev slet ikke taget jordprøver fra de tre stativer mod nord, da der her ikke var en tydelig opfattelse af deres sammenhæng med gravpladsen. Men K187 har følgende dateringer:

X974 (birk): AAR 32715 (1794 ± 25). 212.4AD (95,4%) 337.3AD

X976 (ask): AAR 32716 (4112 ± 31). 2867.4BC (95,4%) 2573.5BC

X977 (hassel): AAR 32717 (1692 ± 23). 259.7AD (95,4%) 416.8AD

X976 anses som en forurenede prøve, hvor materiale fra enkeltgravskulturen, som jo også kendes i området, har sneget sig en i jordfylden fra stolperne. De to andre prøver er rimelig enige om en datering i C2/C3, hvilket stemmer meget fint overens med gravpladsens overordnede datering.

Figur 134: Til venstre ses den nordlige gravklynge k121 og dets ligbålsstativer. Til højre ses den sydlige gravklynge K401 og dens tilhørende ligbålsstativ og gravhus (?)

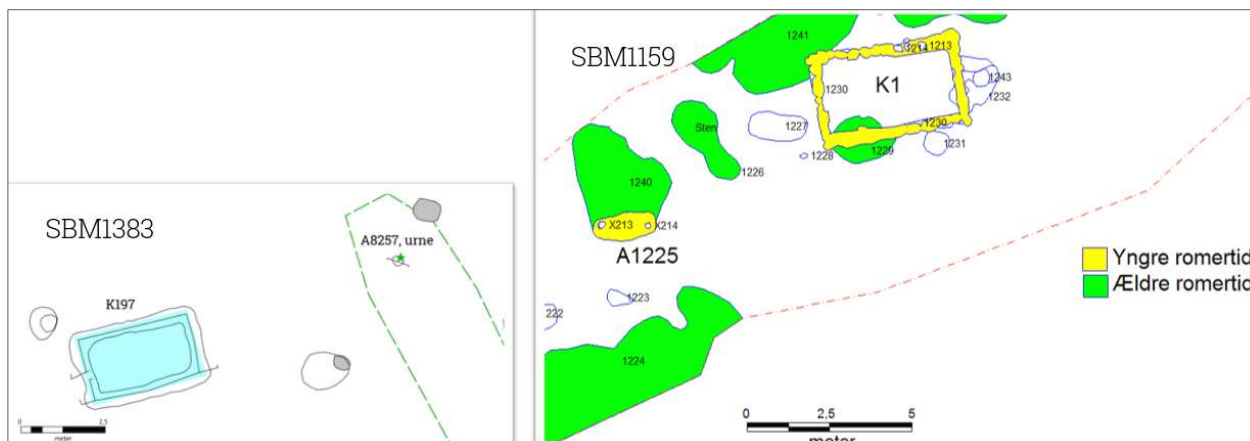
Dødehus/hegn (?), K197

Lige nord for ligbålsstativet K187 og lige vest for gravklyngen K401, lå en rektangulær grøftbygget konstruktion, K197 (fig. 135, venstre). Konstruktionen var NV-SØ-orienteret og målte ca. 3,4 x 2 m. Bygningen bestod af en lav grøft, 10-24 cm dyb, som var kontinuerligt hele vejen rundt, uden tegn på indgange. Dens bølgede bund afslørede, at der formodentlig har stået stolper i grøften, men der var ingen tydelige stolpespor. Fylden var gråbrunt leret sand og der blev ikke fundet genstande i anlægget. Der blev udtaget to jordprøver fra fylden, og heraf er der udtaget tre prøver til AMS-datering, hvoraf kun én af prøverne viste en gyldig datering:

X991,2 (birk): AAR 32723 (1838 ± 24). 127AD (94.2%) 247.7AD

Sammenholdt med K197's placering og dens ene datering, der er baseret på et stykke forkullet birketræ (de to øvrige stykker var fra bøg og el), hvor man må regne med en mulig høj egenalder, virker det sandsynligt at konstruktionen skal dateres som værende samtidig med gravpladsen fra yngre romersk jernalder, og den kan dermed formodentlig også relateres i dens funktion til gravpladsen.

500 m nordvest for bygningen er der i en anden udgravningskampagne, SBM1159 Kildebjerg Ry Spildevand, fundet en lignende, men dog ca. 3 m² større bygning (fig. 135, højre), som også lå i tilknytning til en grav fra yngre romersk jernalder.

Figur 135: De to ensartede 'dødehuse/hegn', som kun ligger 500 meter fra hinanden. K197 fra SBM1383 ses til venstre sammen med en af urnegravene, og K1 fra SBM1159 ses til højre, hvor A1225 er en jordfæstegrav der rummede to gravkar. De to kort er vist i omtrent samme måleskala.

Ligheden mellem de to konstruktioner er slående; rektangulære, ingen åbning, omtrent samme orientering, tilknytning/nærhed til grav, antydninger af stolper og ingen dybere nedgravninger som kunne afsløre eks. tagkonstruktion. Der er derfor muligvis nærmere tale om en form for hegn eller platform, end et decideret dødehus. Der kendes umiddelbart ingen andre paralleller, bortset fra måske i Galsted (Ethelberg *et al*/2003, s. 206f), men her er grøfterne firkantede rammer som omslutter grave, og har dermed alligevel noget anderledes end de to rektangulære konstruktioner ved Firgårde/Kildebjerg Ry.

Deponeringer med dyreknoGLE

Der er fundet to mindre gruber, A5520 og A5667, med brændte dyreknoGLE, som ligger i tilknytning til både gravplads og gård, G33. De er begge dateret ud fra deres kontekst (fig. 136, venstre).

A5520 (fig. 136, højre) var 81 cm i diameter, forholdsvis fladbundet og kun 13 cm dyb. I fladen så det ud til at anlægget kunne bestå af to nedgravninger, hvilket ikke blev bekræftet i profilen. Fylden var brunt, homogent sand med spredte, sortbrændte knogler samt lidt trækul. Øverst var en mindre plamag med en del trækul og tætpackede knogler.

Knoglerne, i alt 268g, fra A5520 kunne artsbestemmes til kvæg. Spoleben, hvirvel, underkæbe, håndrod, fodrod, tåknogle, mellemhånd og evt. mellemfod kunne defineres.

Anlægget lå ca. 7 m væk fra urnegraven A5519 og 4-6 m væk fra de to firestolpeanlæg K123 og K124. Der er ikke tegn på ild i grubens bund og indholdet må være derfor brændt et andet sted og deponeret her.

A5667 var 46 cm i diameter, rundbundet i profil og 17 cm dybt. I profil ligner anlægget mest af alt en stolpe med stolpespor. Indholdet kunne dog tyde anderledes, og derfor er den taget med blandt deponeringer. Fyldet bestod i det mulige stolpespor af heterogent mørkebrunt sand med få trækulsnister. Det omsluttende fyld bestod af heterogent gulbrunt

undergrundsbladet sand. Hvidbrændt knogle og keramik var spredt i hele fylden. Keramikken var rødt, lavbrændt og lå i små stykker, og kunne evt. stamme fra en ildbuk.

Knoglerne, i alt 76 g, var meget fragmenterede og kun enkelte fragmenter kunne bestemmes til art. Det drejer sig i alle tilfælde om knogler fra kvæg. Flg. elementer er identificeret: 1. halshvirvel, ribben samt en tåknogle.

Anlægget lå 6,5 m syd for hovedhuset, K110 på gårdanlægget G33. Der er intet der tyder på at knoglerne skulle være brændt på stedet, og anlæggets udseende kunne da også pege på at der måske i stedet er tale om affald, der tilfældigt er havnet i en stolpe. Anlægget er umiddelbart ret usikker som deponering i forhold til et offer.

Figur 136: Til venstre ses et oversigtskort over de to knogledeponeringer på Firgårde, samt lignende anlæg på SBM1104 - alle vist med gule stjerner. Til højre ses A5520 i profil.

Deponeringer af husdyrknogler ses ikke så langt derfra på en tidligere udgravningskampagne SBM1104 Golf 14. Som før nævnt under afsnittet med bebyggelse fra yngre romersk jernalder, så ser det ud til at bebyggelsen fortsætter mod vest og at SBM1104-bebyggelsen formodes at være samtidig med gårdene på Firgårde IV. På SBM1104 blev der udgravet syv gruber med brændte dyrekogler, som blev opfattet som værende offergruber. I gruberne blev bl.a. fundet knogler fra kvæg og gris, og særligt kranie- og fodknogler var repræsenteret, hvilket i øvrigt også gælder fundene fra Firgårde IV, selvom der her kun er identificeret knogler fra kvæg.

Anlæggenes placering, ensartede form og indhold må antages ikke at være tilfældigt, og det er nok med rette at de kan tolkes som rituelle deponeringer, måske i forbindelse med gravpladsen.

Offergruber?

Der er to anlæg som formodentlig må betegnes som offergruber.

A2799 lå ud for en tagbærende stolpe i langhuset K39's vestlige ende (fig. 137). Gruben var 66 cm i diameter, rundbundet i profil og 36 cm dyb. Fyldet bestod af gråbrunt sandet ler. Der blev udtaget en jordprøve (Kursorisk gennemgang viste fund af et stykke bygkerne samt lidt trækul), hvorfra der blev udført én AMS-datering. Resultatet havnede i ældre romersk

jernalder. Prøven anses som forurennet, da keramikken fra gruben er dateret til yngre romersk jernalder.

Figur 137: Gruben, A2799's placering i langhuset K39, samt nogle af genstandene fra det lille anlæg.

Genstandene fra gruben lå godt pakket sammen og bestod af tre knusesten (to hele og en fragmenteret), en amboltsten, et netsynk/eller tapkile, ornamenteret og uornamenteret keramik samt en hel del fragmenter fra både en hul og en massiv ildbuk.

Tilknytningen til K39 er uvis, men det synes dog ikke tilfældigt, at den lige ligger her mellem tagbærende og væg. Om det er en opbevaringsgrube eller et lidt mærkværdigt depotfund kan diskuteres.

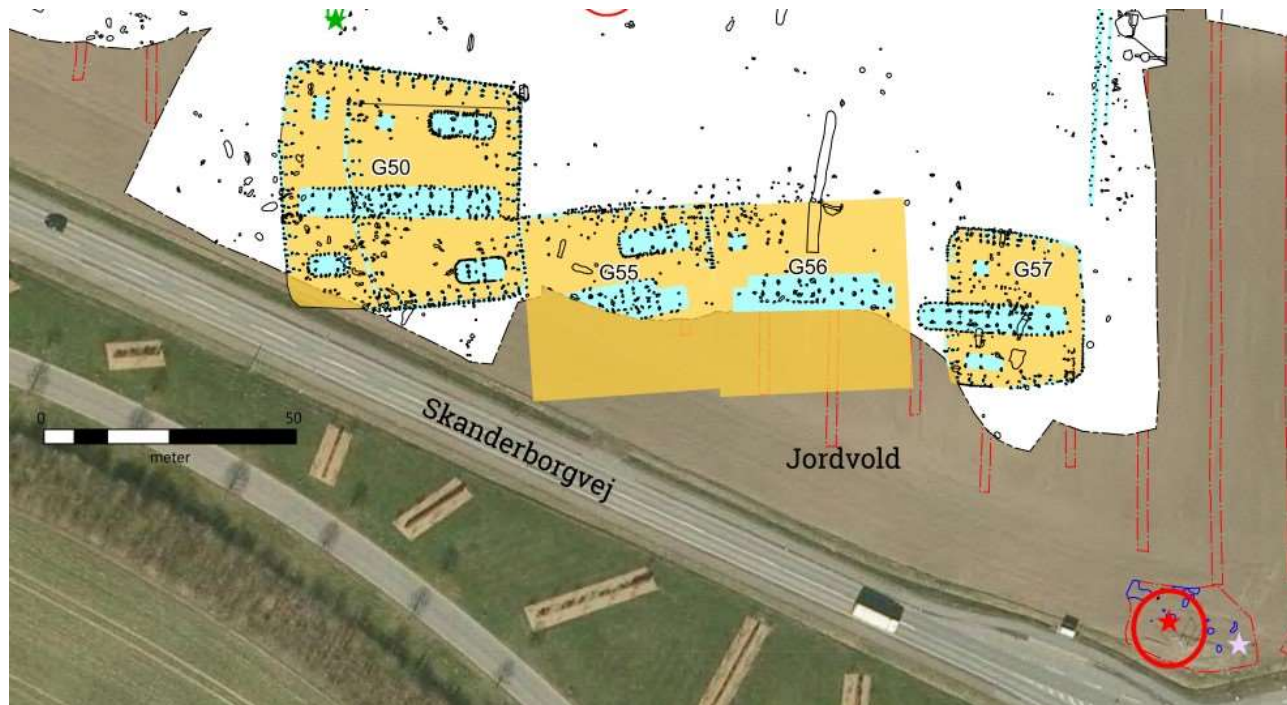
A5382, er et mindre anlæg på 62 cm i diameter og kun 16 cm dybt (fig. 138). I midten af anlægget ligger en større rød sten og syd for denne er placeret et lille, helt hankekar, som er let beskadiget af maskinen. Fylden bestod ellers af brunt sand med lidt gule nister. Karret var 8 cm højt med en randdiameter på 9,5 cm og der var påmonteret en båndformet hank. Overfladestrukturen minder om den øvrige sikkert dateret keramik fra yngre romersk jernalder, og anlægget er derfor dateret ud fra karret.

Figur 138: Til venstre ses et oversigtskort, hvor den røde stjerne viser det sted hvor karret i A5382 blev fundet. De gule stjerner er knogledeponeringer og de grønne stjerner er urnegrave. Til højre ses profilbillede af grube med stenen og karret i.

Ældre germansk jernalder (375-550 e.Kr.)

I den sydlige kant af udgravningen, ned mod Skanderborgvej, er der udgravet dele af en bebyggelse fra den ældre germanske jernalder (fig. 139). Da der skulle placeres en jordvold/støjt vold langs hele Kildebjerg Ry Østfasens kant ned mod Skanderborgvej, er ikke alt udpeget areal udgravet. Dvs. gårdene G55 og G56 er ikke totalafdækket. De levn der ikke er undersøgt under jordvolden er dermed ikke frigivet, og skulle man i fremtiden ønske at udføre jordarbejder her, skal der først foregå en systematisk udgravning.

Figur 139: Kort over de fire gårde fra ældre germansk jernalder samt deres beliggenhed op ad Skanderborgvej.

Bebyggelse

De fire dokumenterede gårde må formodes at være den nordlige del af en større bebyggelse, som breder sig videre mod syd, under Skanderborgvej og markerne syd for vejen. Gårdene respekterer både den ældre bebyggelse og de ældre gravpladser.

Det drejer sig om gårdene G50 og G55-G57, som ligger på en vest-øst-gående streng. De tre gårde mod vest ser ud til at ligge der i to faser, mens G57 længst mod øst umiddelbart ikke har udskiftninger/ombygninger af hovedhuset. Desværre skæres gårdene i midten af jordvolden, lige der hvor hovedhusene ligger, så det er kun gårdene G50 og G57, samt en af faserne i G56, der indgår i beskrivelsen af hovedhusene fra ÆGJ.

Kun G50 og G57 ses i stort set hele deres omfang og begge er omkranset af hegn. G50 omkranser i fase 1 1400 m² og vokser i fase 2 til 2100 m². G57 omkranser 813 m². Ved de totaludgravede gårde ses mellem to og fem økonomibygninger/staklader, og ved de to halvt-udgravede gårde ses en tilknyttet økonomibygning eller staklade, men disse har formodentlig haft flere bygninger tilknyttet.

De tre fuldt udgravede hovedhuse er vist herunder:

Type	Antal	Længde (m)	Bredder (m)	Eksempel
Hovedhus med syv sæt tagbærende (K243 og K274)	2	25,6 m >22 m	5,4 m 5,2 m	
Hovedhus med ni sæt tagbærende (K253)	1	29,3 m	5,6 m	
Hovedhus med 10 sæt tagbærende (K206)	1	39,6 m	5,7 m	

Hovedhusene varierer med syv til 10 tagbærende sæt og svinger i store træk mellem 25 og 40 meter i længden og er 5,2-5,7m brede. De fleste er ret velbevarede, og har en større mængde vægstolper tilknyttet. Vægstolperne ligger enkeltradede, og der må formodes at være tale om en risfletningskonstruktion med lerklining.

Der blev fundet spredte stykker keramik i flere af husene. Af specifikke fund må nævnes en glittesten i K243's vestende og i K253 er der fundet et ornamenteret kar (fig. 140) på bunden af stolpesporet i en tagbærende i husets vestende. Karret anses som en offergave.

Figur 140: Offerkarret i K253: X3773, Treleddet kar med kraftigt bugknæk og høj hals. Hals og øvre del af bug er ornamenteret med fingerbrede furer - fire omløbende på halsen, som i midten brydes af en række cirkulære tætliggende og omløbende gruber, og på den øvre del af bugen ses lodrette og skrå fingerbrede furer, tætliggende. Den øvre del af bugen er stærkt fragmenteret. Karret er ca. 12 cm højt.

Der er i tre af husene udtaget tre eller flere jordprøver. Jordprøverne rummede bl.a. pileurt, byg (meget lidt), trækul, gåsefod, græsser og mulig lyng.

Kun et af langhusene, K253, rummede velegnet materiale til AMS-datering:

X1650 (hassel): AAR 32757 (1795 ± 28), 275.7AD (53.6%) 346.8AD

X1652 (byg): AAR 32758 (1672 ± 26), 333.1AD (85.1%) 433.1AD

X1665 (byg): AAR 32759 (1776 ± 28), 272.2AD (66.2%) 351.5AD

Sammenholdt med den typologiske datering af karret X3773, dateres huset til starten af ÆGJ.

Økonomibygningerne består af tre staklader og seks bygninger med to til tre sæt tagbærende. I fire tilfælde er der tale om meget velbevarede hustomter, hvor både længde og bredde kendes grundet bevarede vægstolper. Stakladerne ses i alle tilfælde at være placeret i det nordvestlige hjørne af gården, mens økonomibygningerne kan befinde sig i de øvrige verdenshjørner. På den mindste gård, G57 er der kun en staklade og en tre-sæts-bygning

udover hovedbygningen, mens der i fase 2 på G50 ses en bygning eller staklade i hvert hjørne af gården.

Der blev taget en del jordprøver fra husene og eventuelle stolpespor er tømt. Det fremkom intet materiale som kunne pege på funktion af husene.

Ved K204 var der forkullet materiale nok til at foretage tre AMS-dateringer:

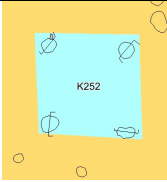
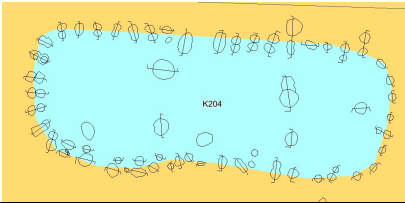
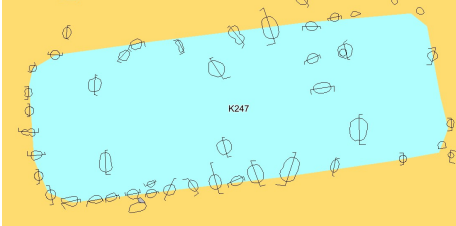
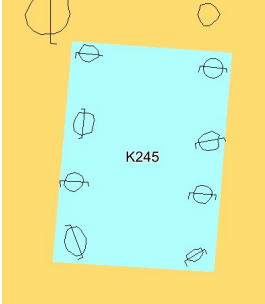
X939 (hassel): AAR32701 (1703 ± 32), 318.2AD (73.7%) 418.3AD

X942 (el): AAR32702 (1711 ± 24), 325.5AD (72.8%) 413.1AD

X947 (løvtræ): AAR32706 (1786 ± 24), 277.7AD (61.9%) 338.6AD

Der skal lægges lidt til i forhold til træernes egenalder og huset formodes at være fra den første del af ældre germansk jernalder.

Økonomibygningerne fra ÆGJ fordeler sig således:

Type	Antal	Længde (m)	Bredde (m)	Eksempel
Staklader (K246, K250, K252)	3	2,3 – 2,7 m	2,5 – 2,7 m	
Økonomibygninger med to sæt tagbærende (K204, K241, K242)	3	12,9 m 10 m 8,2 m	4,9 m 4,6 m 4,3 m	
Økonomibygninger med tre sæt tagbærende (K247, K277)	2	13,8 m >7 m	5,1 m >2,3 m	
Økonomibygninger med fire sæt tagbærende (evt. to staklader) (K245)	1	10,7 m	2,7 m	

Hegnene omkring gårdene følger eksemplerne fra yngre romersk jernalder, dvs. både enkeltradede hegn, halvtagshegn og sadeltagshegn, men til forskel ser det nu i højere grad ud til at være vigtigt med et omsluttende hegn, som ses i mindst to af tilfældene fra ældre germansk jernalder. Der kan selvfølgelig også være tale om bedre bevaringsforhold her mod syd, hvor der i hvert fald i G50's tilfælde, var tale om ekstra påkørt muld formodentlig i forbindelse med etableringen af Skanderborgvej.

Jernudvinding

Der er fundet en enkelt slaggegrubeovn, A11730, ud for/inden i G50. Ovnens hører formodentlig til gårdens første fase, og lå dermed ca. 7 m fra gårdens nordvestlige hjørne. Det kan dog ikke udelukkes, at ovnen i stedet tilhører den nordligere og lidt ældre bebyggelse.

Ovnen er ottetalsformet i fladen, 190 cm lang og 17 cm dyb. Der ses slaggerester i begge ender, hvorfra der er taget to jordprøver som har gennemgået en makrofossil analyse. Uddrag heraf: *"Prøven er i høj grad domineret af aksled fra henholdsvis byg (*Hordeum vulgare*) og ikke nærmere bestemt korn (*Cerealia indet.*), mens kornkerner og ukrudtsfrø begge udgør en mindre, men nogenlunde lige stor andel. Ligeledes er der observeret mulige strå i prøven. (...) Sammensætningen af makrofossilerne i prøven fra jernudvindingsanlægget antyder, at der kan være tale om affaldet fra en tærsket avnklædt bygafgrøde. Denne tolkning skyldes, at det er aksled og ikke kornkerner, som er dominerende i prøven, ligesom der er fundet mulige strå. Hvis der havde været tale om korn, der var taget direkte fra marken, som det f.eks. kendes fra Drenghede og Snorup (Mikkelsen 2003), så burde andelen af aksled og kornkerner være nogenlunde ens."*

Ovnen er AMS-dateret med tre prøver:

X1235,1 (rug): AAR 32744 (1818 ± 29), 153.6AD (67.8%) 257.2AD, 282.7AD (24.1%) 327.5AD.

X1235,2 (avnklædt byg): AAR 32745 (1718 ± 28), 251.4AD (26.8%) 293.9AD, 315.5AD (68.6%) 412.7AD.

X1235,3 (brødhvede): AAR 32746 (1756 ± 28), 237.3AD (95.4%) 380.7AD

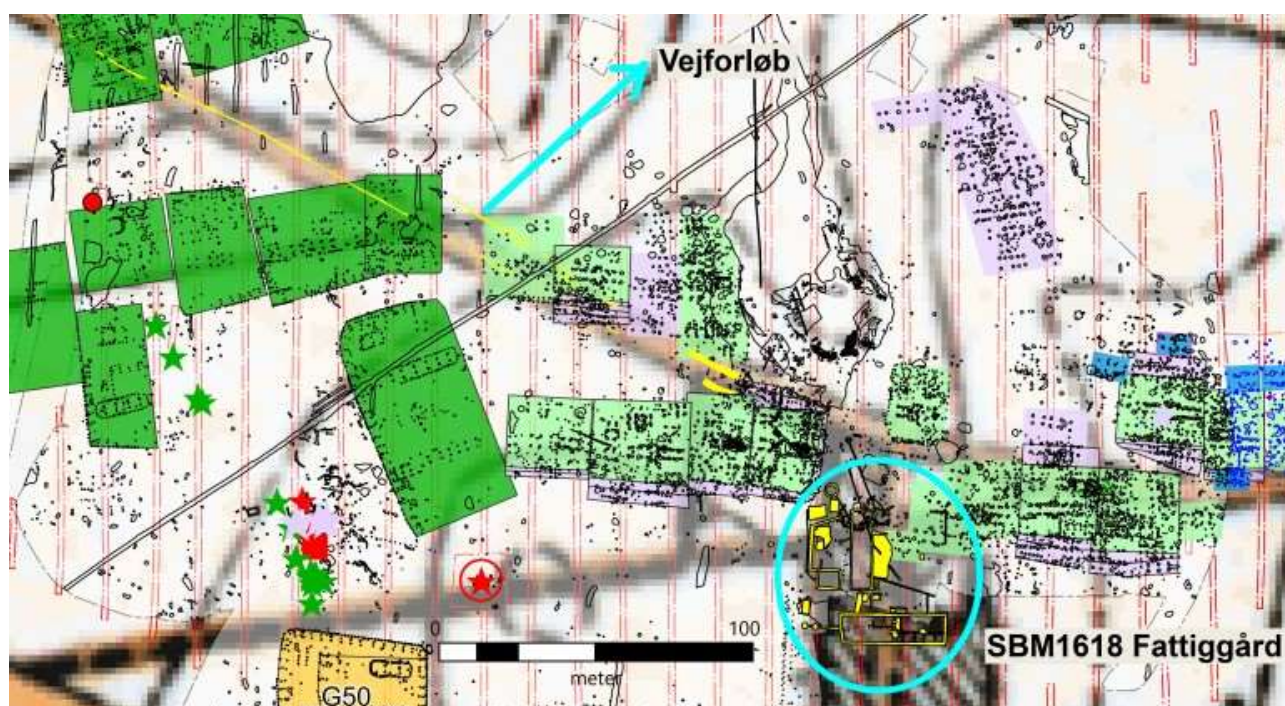
Dateringerne ligger ret bredt fra slutningen af ældre romersk jernalder, hele yngre romersk jernalder, og kan lige klemme sig ind i starten af ældre germanske jernalder. Dens placering taget i betragtning må vi antage at ovnen stammer fra slutningen af yngre romersk jernalder/starten af ældre germansk jernalder, og kan dermed godt passe ind i G50's fase 1.

Historisk tid (1050-)

Firgårde Fattiggård befandt sig delvist på det udgravede tracé, og er udgravet gennem to års borgerudgravninger, hver af en uges varighed. Da udgravningen af denne ikke er sket under

SBM1383 Firgårde IV etape II's budget, vil der ikke blive beskrevet andet her, end at gården i store træk ikke for alvor har forstyrret de ældre underliggende lag. Dette må tilskrives et ret tykt lag muld netop her – oftest over 50 cm – samt at fattiggården lå i udkanten af bebyggelsen fra ældre romersk jernalder, og der var begrænset med ældre anlæg netop her. Enkelte dybt gravede anlæg fra Fattiggårdens tid, kan dog muligvis have fjernet oldtidsanlæg. Yderligere lå der to meget dybe firkantede træbyggede brønde tæt op af hørrødningspladsen i A7091, men det ser ikke ud til at forstyrret oldtidsanlæggene. Vil man læse mere om Fattiggården og borgergravningerne henvises til SBM1618 Fattiggård.

I tilknytning til fattiggården, som oprindeligt var en almindelig mindre bondegård, var der en landevej, som gik helt op til gården. Landevejen har spredt efterladt sig spor i form af vejgrøfter på begge sider af vejen. Grøfterne forstyrrer ind imellem oldtidsanlæg (se fig. 141 for placering af vejgrøfterne).

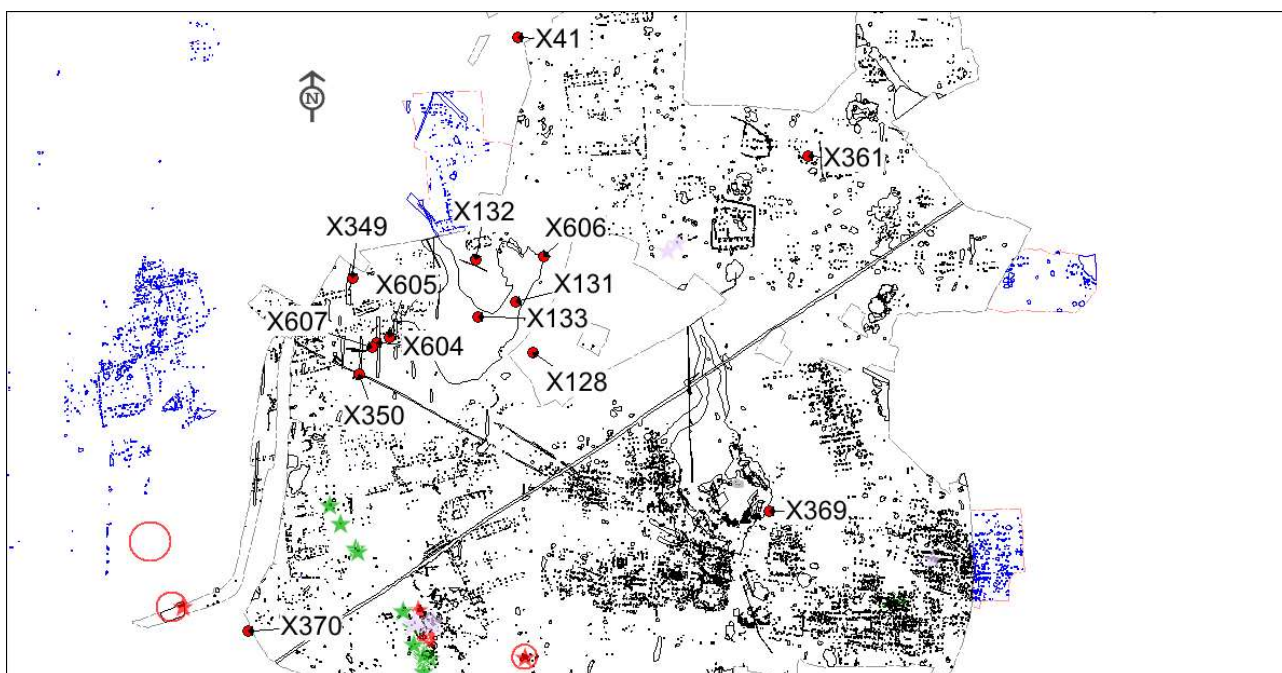

Figur 141: Historisk kort med de registrerede anlæg fra oldtiden og nu også med de opmålte anlæg fra fattiggården (blå ring og gule markeringer). Den gamle landevej/markvej er også sporadisk genfundet i undergrunden i form af vejgrøfter (markeret med gult, samt blå pil derfra). Kortbaggrund: Høje Maalebordsblade. © Styrelsen for Dataforsyning og effektivisering.

Brydegruberne A2593 og A2761, er begge rektangulære på knap 300 cm's længde og 45-77 cm' bredde. Gruberne ligger omkring 8 meter fra hinanden og er orienteret henholdsvis N-S og SV-NØ. De er mellem 16 og 32 cm dybe. De er meget ensartede i fyld. Begge bærer præg af varmpåvirket undergrund og har et trækulslag i bunden. De passer meget godt ind i de historisk kendte brydegruber til tørring af hør. Der er foretaget en AMS-datering på det ene anlæg, som peger på det 18./19. årh.

Detektorfund

Museum Skanderborgs detektorklub har i flere omgange hjulpet til med at afsøge området, både før udgravningen og undervejs. Der fremkom en romersk denar fra yngre romersk jernalder, en korsformet fibel fra ældre germansk jernalder, en næbfibel og en ligearmet fibel fra yngre germansk jernalder og to fragmenter af pladefibel fra yngre germansk jernalder/vikingetid. Øvrige genstande må tilskrives middelalder og nyere tid; særligt en seglstampe, dog ret korroderet, fra middelalderen er spændende, da man kan læse ejerens navn: Anders Rasmussen. Kortet herunder viser udbredelsen af detektorfundene, som alle er fundet i pløjelaget.

Figur 142: Detektorfund er markeret med en rød udfyldt ring med tilhørende X-nr. X41: frag. af pladefibel (YGJ/VIK), X128: Romersk mønt, denar, Commodus, år 190, X131: frag. af pladefibel (YGJ/VIK), X132: Bronzemønt fra 1677, X133: Bronzeplade med nitte (udateret), X349: Fingerring (udateret, men formodentlig nyere tid), X350: ornamenteret bronze (udateret), X361: Næbfibel, type G2a (YGJ), X369: Skospænde (MA), X370: Ligearmet fibel, type F2 (YGJ), X604: en noget korroderet seglstampe af bly fra middelalder, med et bomærke i midten og en omskrift, som læses: ANDRS RASMVS, altså Anders Rasmussen, X605: dragtnål (nyere tid), X606: Fragment af korsformet fibel i bronze (ÆGJ), X607: lang nål (nyere tid).

Sammenfatning

Firgårde IV etape II rummer usædvanligt gode fund fra både stenalderen og jernalderen, og på denne vis bidrager pladsen til en bredere forståelse af begge perioder i lokalområdet; mens særlige fund, som rav-depotet og fibertekstilpladsen, bidrager til væsentlig ny national viden.

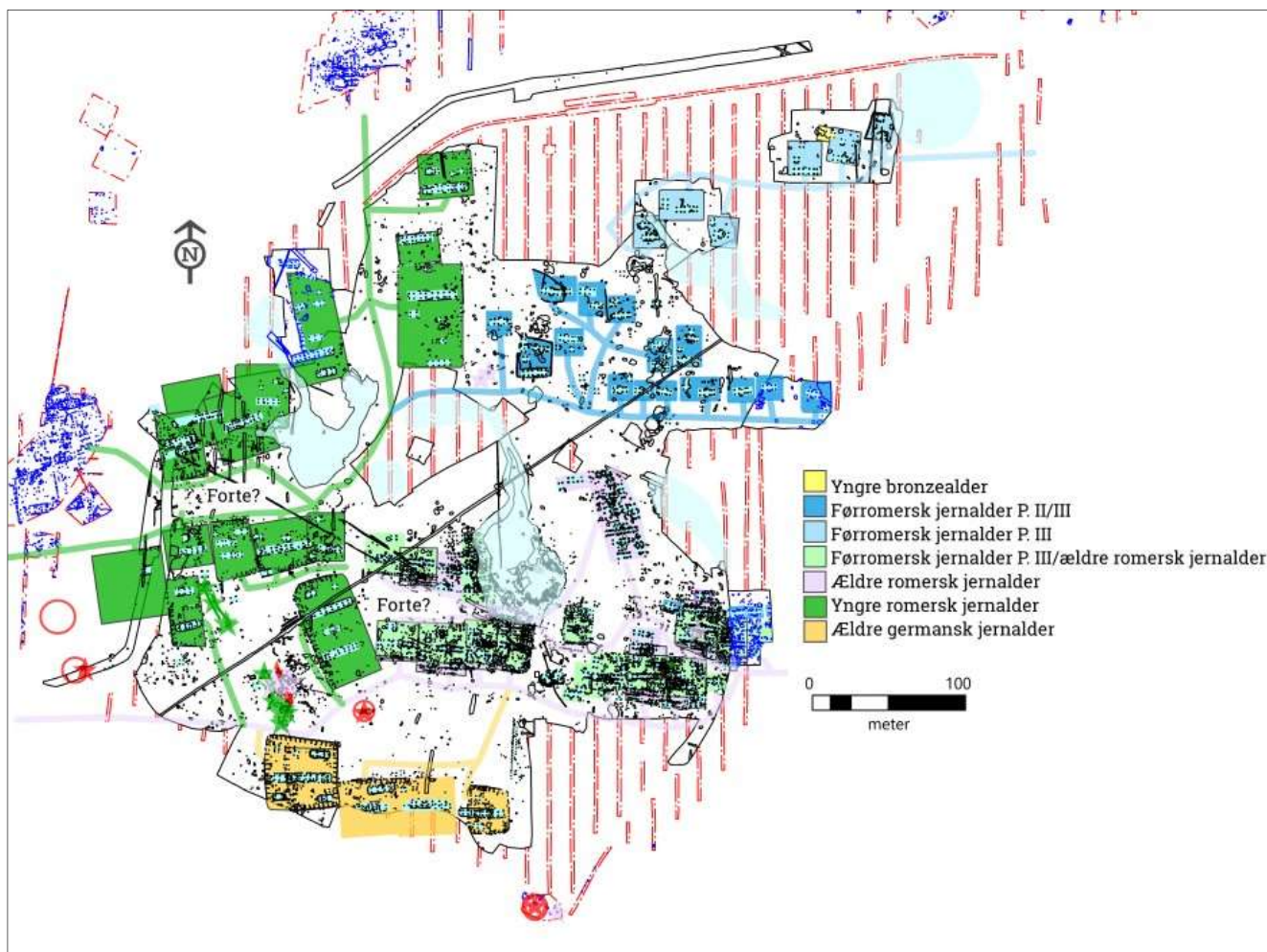
Spor efter stenalderen ses sporadisk over stort set hele feltet, men er dog særlig koncentreret i den sydlige, sandede del, og her især mellem gravhøjene. Her findes et grav- og kultområde fra den tidlige del af yngre stenalder. Et ravdepot med 15 ravperler, herunder bl.a. rørformede og ravsole, samt næsten 100 kg hvidbrændt flint, hører til blandt de meget unikke fund i Danmark. En stenbygget grav og smalle grøfte vidner om, at der sammen med ravdepotet også foregik andre handlinger af rituel karakter på stedet for 5500 år siden. Ikke langt derfra blev der senere i stenalderen gravlagt en mand med en stridsøkse.

I det nærværende udgravningsområde er det sporene efter jernalderbønder der dominerer, men et blik ud på tidligere udgravningskampagner i Kildebjerg Ry viser, at det ikke kun gælder på Firgårde-gravningen. Jernalderen er nemlig at finde under størsteparten af de nybyggede huse og golfbane på Kildebjerg Ry. På Firgårde-gravningen findes nogle meget velbevarede gårdtomter. Igennem en ca. 500-årig periode fra ca. 100 f.Kr. til 400 e.Kr. ses en kontinuerlig bosættelse, som i store træk flytter sig fra nord mod syd. Kun i perioden omkring Kristi fødsel ser det ud til at man bor samme sted i mindst tre generationer, men ellers virker det til at stederne bliver forladt efter en generations bosættelse, og man rykker lidt videre i landskabet, men aldrig ret langt væk. De forladte steder har efterfølgende indgået i agerbruget, hvor vi må forestille os, at der har været en ekstra god bonitet efter flere års udsimid af næringsstoffer. Hvor mange gårde der har fulgtes ad er svært at afgøre da vi ikke kan afgøre om bopladserne er afgrænsede, men i perioden omkring Kristi fødsel har der formodentlig været op mod 14 samtidige gårde. Gennem tiden kan man følge langhusets og økonomibygningernes udvikling. Langhusene vokser sig gradvist større og økonomibygningerne stiger gradvist i antal og varianter. Også selve gårdspladsen vokser gradvist. På figur 143 ses udviklingen af bopladserne samt forslag til vejssystemer.

En særlig opdagelse på Firgårde-pladsen er den meget velbevarede produktionsplads fra omkring Kristi fødsel. Her bearbejdede man fiberplanter – eks. hør – til tekstiler. Der er spor efter tre af processerne: rødning, skylning og tørring. Anlæggene til disse processer er ret usædvanlige i dansk oldtid, og sporene efter vedligehold af anlæggene og deres permanente karakter vidner om, at man her har fundet et ganske godt sted til forarbejning af fiberplanter, og at nogle i landsbyen formentlig har haft rimelig godt tav på håndværket. Vi kan muligvis tale om en specialisering af håndværket; noget som ellers traditionelt anses som værende noget senere i historien.

Der er også fundet gravpladser fra nogle af jernalderperioderne, men der må mangle en del grave. Det er udelukkende i den romerske jernalder at der er fundet gravpladser, og selv her synes der at mangle en hel del gravlæggelser. Dette kan skyldes gravtraditioner, men de kan

selvfølgelig også befinde sig udenfor det hidtil undersøgte område, og særligt områderne omkring højene langs med Skanderborgvej kan potentielt rumme disse gravpladser, men også jorden under det nuværende Firgårde har potentiale for det.

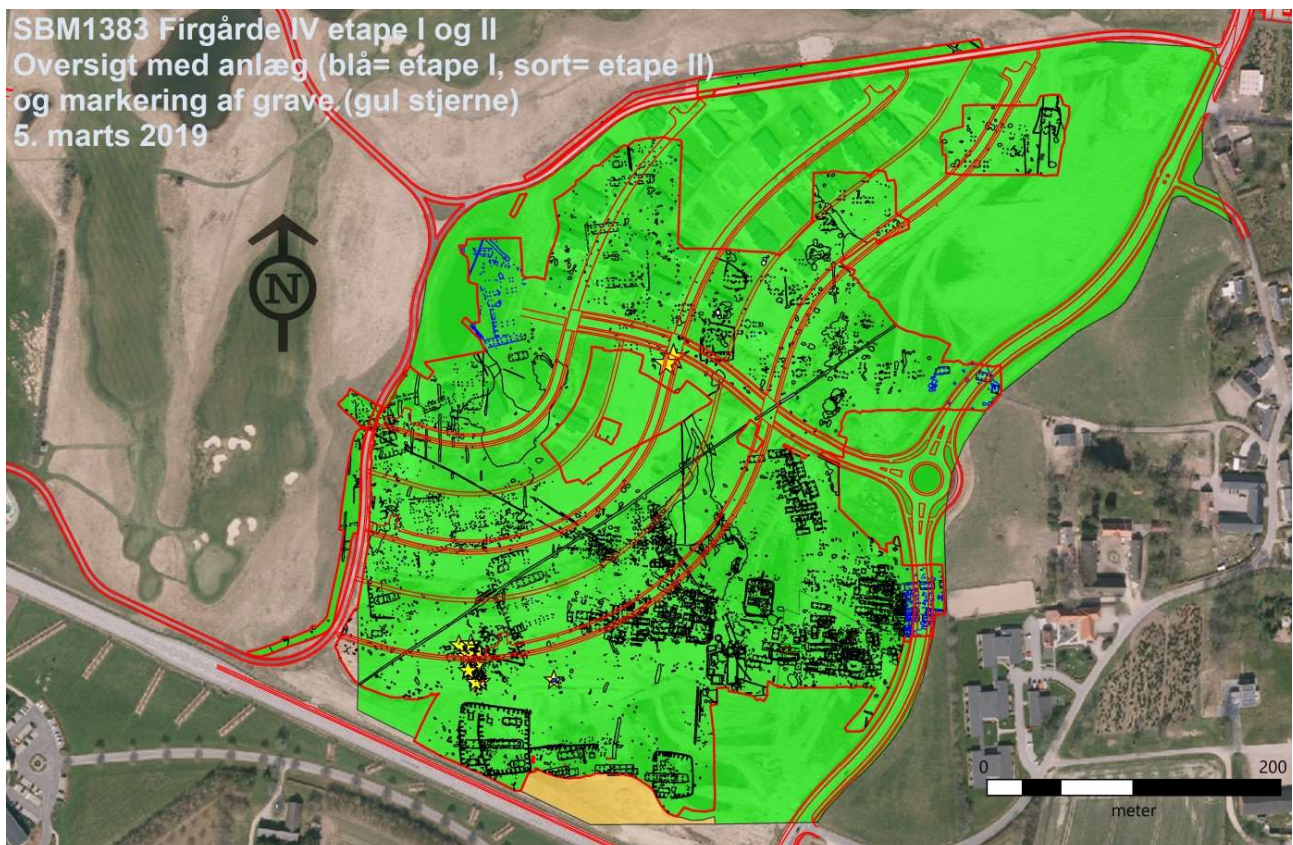
Figur 143: Forslag til placering af afgangsvveje og stier der fører til gårdenes indgange. Desuden er der påskrevet forslag til mulige forte, som umiddelbart kun findes i den senførromerske/ældre romerske landsby, samt ved den yngre romerske landsby. De svagt lyseblå område er de steder hvor der har været lavninger. Flere af dem har dog højst sandsynligt været helt eller delvist optørret i jernalderen, men er potentielt ret sumpede områder, og det er tydeligt at man har foretrukket ikke at bo på de gamle vådområder – bortset fra vestkanten af A7091, som må have været helt optørret omkring Kristi fødsel. Gravhøje og grave ses som henholdsvis røde ringe og stjerner.

Fremtid

Fra marts 2019 er samtlige arealer berørt af Kildebjerg Ry's østfase frigivet til etablering af bebyggelse m.m. Der er dog én undtagelse: Ang. jordvolden der er etableret langs Skanderborgvej - kun den vestlige del er helt frigivet, idet der er systematisk udgravet under

den. Jordvolden mod øst er ikke frigivet. Det vil sige, skal man i fremtiden udføre jordarbejde under volden, så skal der først ske en systematisk udgravning.

Skulle bygherre alligevel støde på arkæologiske anlæg under etableringen af den nye bydel, skal museet kontaktes. Der vil efterfølgende blive vurderet om der er tale om væsentlige fortidsminder. Eventuelle udgifter hertil skal erholdes af Museum Skanderborg og Slots- og Kulturstyrelsen.

Figur 144: Oversigt over de frigivne arealer. Området med gult ned mod Skanderborgvej er jordvoldsstykket som ikke er frigivet.

9. februar 2023

Merethe Schifter Bagge

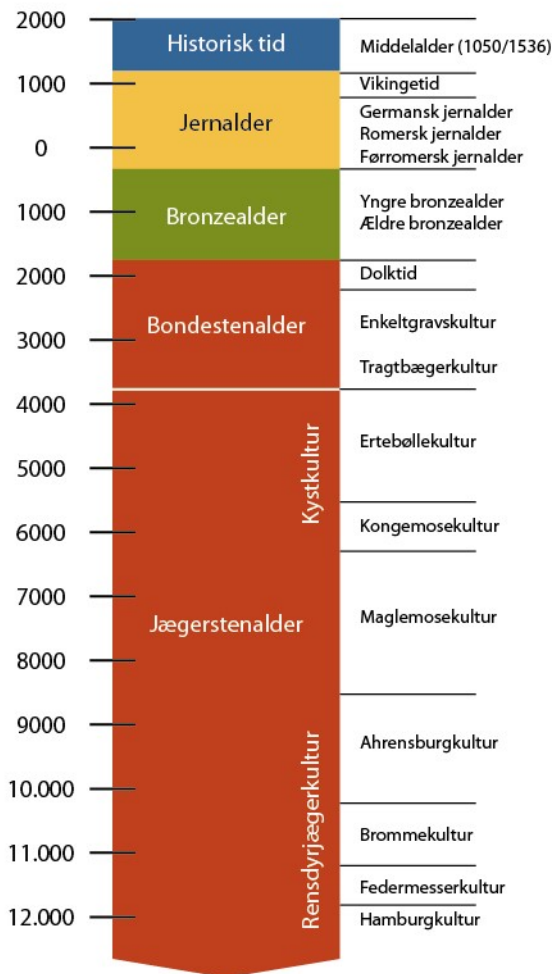

Tak til Torsten Madsen og Anne Mette Kristiansen for god vejledning i forhold til den neolitiske keramik, ravperler og de komplicerede neolitiske anlæg.

Den kulturhistoriske rapport foreligger som en årbogsartikel i Museum Skanderborgs årbog for 2022.

Tidslinje

År f./e. Kristus

Anvendt litteratur

Andresen, S.T. 2005: *Hør (Linum Usitatissimum) som kulturplante i Danmark og Sydszkandinavien i jernalder og vikingetid*. Kandidatspeciale, Moesgaard.

Andresen, S. T. & S. Karg 2011: Retting pits for textile fibre plants at Danish prehistoric sites dated between 800 B.C. and A.D. 1050. I *Vegetation History and Archaeobotany* · November 2011. DOI: 10.1007/s00334-011-0324-0

Becker, C.J. 1947: Mosefundne Lerkar fra yngre Stenalder. *Aarbøger 1947*

Bonde Mørk, A. 2019: Brønden i mosen. I *Museum Skanderborgs Årbog 2018*. s. 29-48

Christensen, M.S. 2010: Beretning for SBM1159 Kildebjerg Ry Spildevand. Museum Skanderborg. Ikke publiceret.

Ebbesen, K. 1994: Simple, tidligneolitiske grave. I *Aarbøger for Nordisk Oldkyndighed og Historie 1992*. S. s. 47-102.

Ebbesen, K. 1995: Die nordischen Bernsteinhorte der Trichterbecherkultur. *Prähistorische Zeitschrift 70*, s. 32-89.

Ebbesen, K. 2009: Offerfund af rav fra dyssetiden. *Vendsyssels Årbog 2009*. s. 103-110

Ebbesen, K. 2008 og 2011: *Danmarks megalitgrave 1 & 2*. København

Ethelberg, P., Hardt, N., Poulsen, B. og A.B. Sørensen 2003: *Det Sønderjyske Landbrugs Historie. Jernalder, vikingetid og middelalder*. Skrifter udgivet af Historisk Samfund for Sønderjylland. Nr. 82.

Haarby Hansen, C. 2009: Tidligneolitiske gravanlæg i Danmark – udefra, oppefra og indefra. I *Brudstykker af en helhed*. Specialer i forhistorisk arkæologi 2008 og 2009 fra Københavns Universitet. s. 19-28

Hagen Mørk, A. & M. Schifter Bagge 2020: Hør engang! I *SKALK*, nr. 4. 2020., s. 8-13

Henriksen, M.B. 2009: *Brudager Mark – en romertidsgravplads nær Gudme på Sydøstfyn*. Bind 1 og 2. Odense Bys Museer 2009.

Ilkjær, J. 1993: 3. Die Gürtel. Bestandteile und Zubehör. Jysk Arkæologisk Selskab.

Klassen, L. 2000: *Frühes kupfer im Norden. Untersuchungen zu Chronologie, Herkunft und Bedeutung der Kupferfunde der Nordgruppe der Trichterbecherkultur*. Jysk Arkæologisk Selskab.

Madsen, T. 1980. En tidligneolitisk langhøj ved Rude i Østjylland. *KUML 1979*. s. 79-108

Møller, N.A. 2015: Døde i de levendes verden. Vestjyske gravfund i kontekst. I De dødes landskab. Grav og gravskik i ældre jernalder i Danmark. *Arkæologiske skrifter 13*. Saxoinstituttet, Københavns Universitet 2015. s. 215-236.

Ringtved, J. 1988: Jyske gravfund fra yngre romertid. *KUML 1986*, s. 95-218

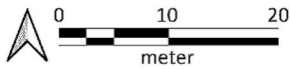
Skousen, H. 2008: *Arkæologi i lange baner*. Moesgård.

Søndergaard, L 2021a: De knuste drejekværnes hus, *SKALK3*, s. 3-7.

Søndergaard, L 2021b: Kværnsten i kontekst – en udforskning af potentialet i en forsømt genstandsgruppe, *Arkæologisk Forum 45*, s. 3-15.

<https://slks.dk/arkaeologisk-strategier/yngre-stenalder-3900-1800-fkr/grave/>

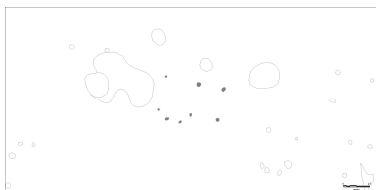
Konstruktioner – illustrationsvisning

NB: Listen er opbygget typologisk og kronologisk. Alle visninger er med samme målestok og orientering.

Langhuse (MUD-undergruppe: 3-skibet hus) (77 konstruktioner)

Yngre bronzealder – langhuse (1 konstruktion)

K337

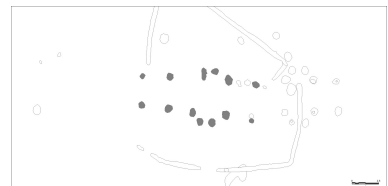
Mell. førromersk jernalder - Yngre førromersk jernalder – langhuse (19 konstruktioner)

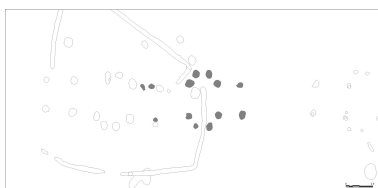
K28

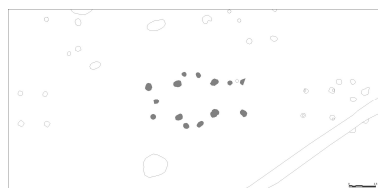
K32

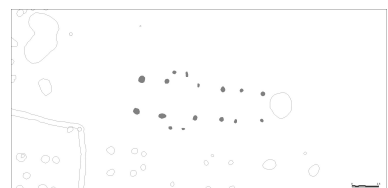
K46

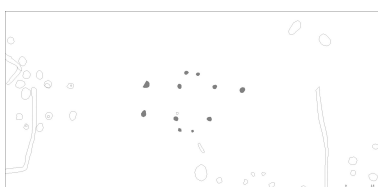
K47

K49

K71

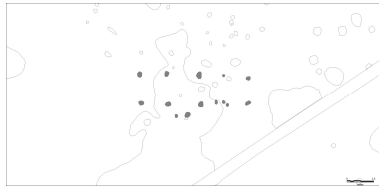
K73

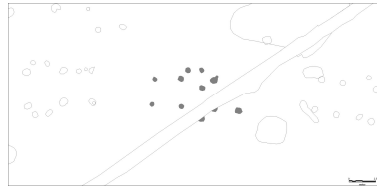
K75

K76

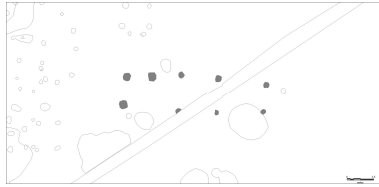
K77

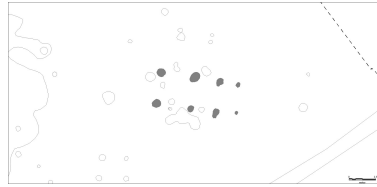
K78

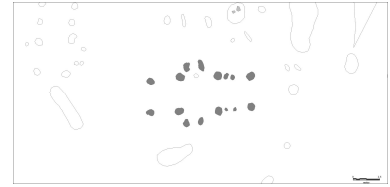
K81

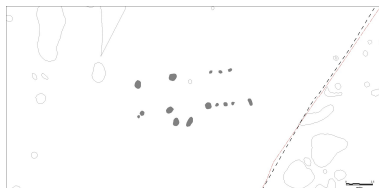
K83

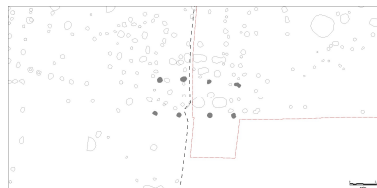
K87

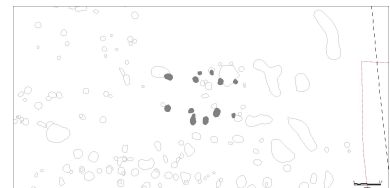
K103

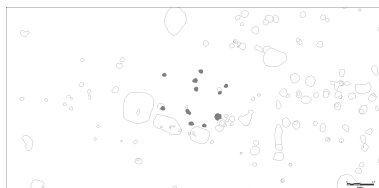
K104

K157

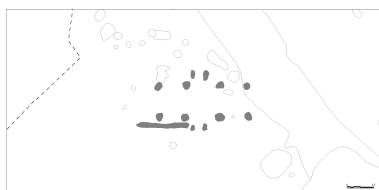

K165

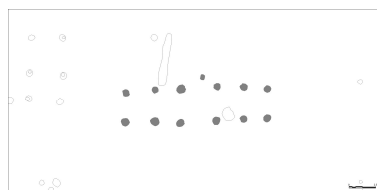

K344

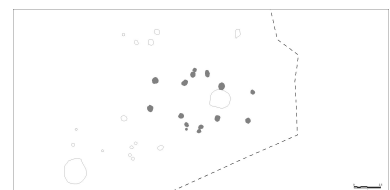
Yngre førromersk jernalder – langhuse (6 konstruktioner)

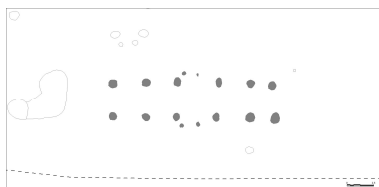
K90

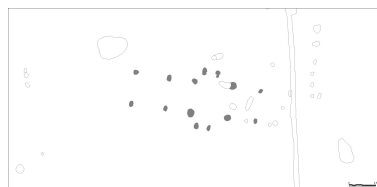
K91

K93

K95

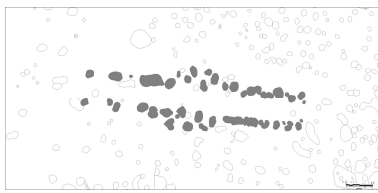
K97

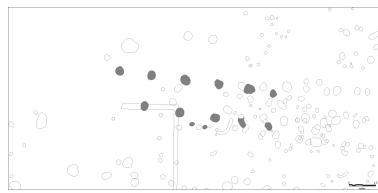
K100

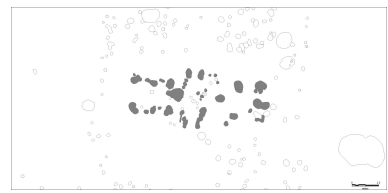
Yngre førromersk jernalder - Ældre romersk jernalder – langhuse (6 konstruktioner)

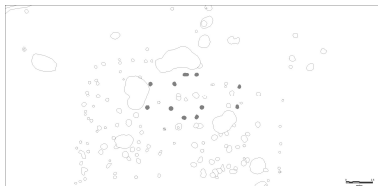
K175

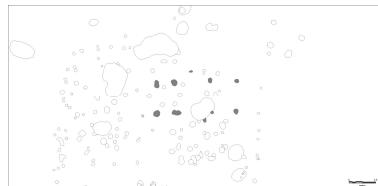
K257

K262

K268

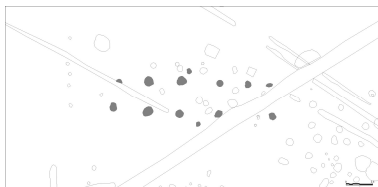

K269

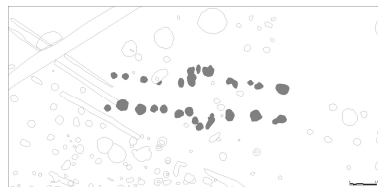

K322

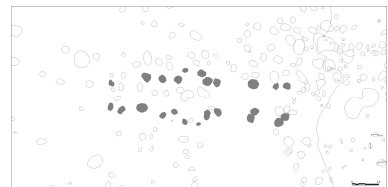
Ældre romersk jernalder – langhuse (21 konstruktioner)

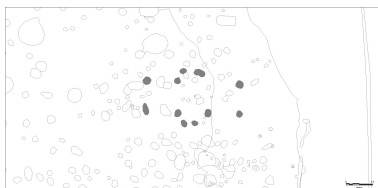
K135

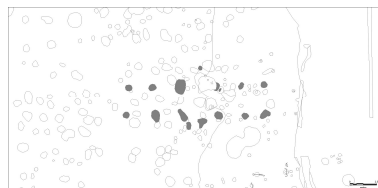
K138

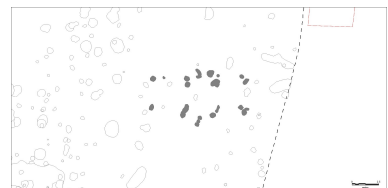
K149

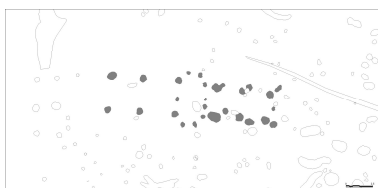
K150

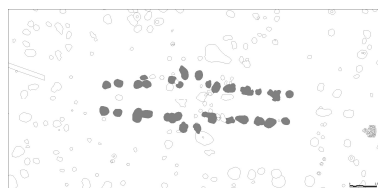
K152

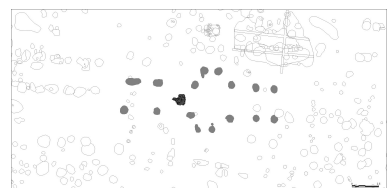
K177

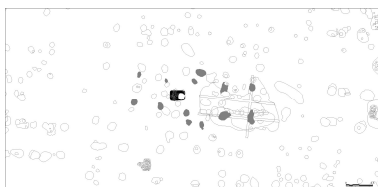
K188

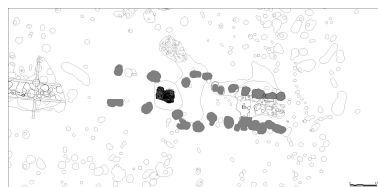
K191

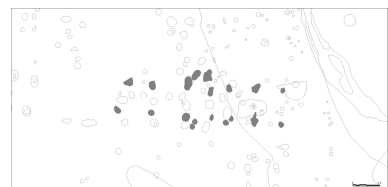
K202

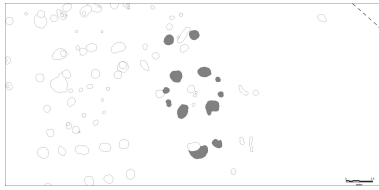
K203

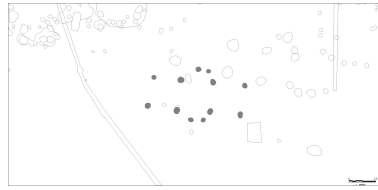
K208

K213

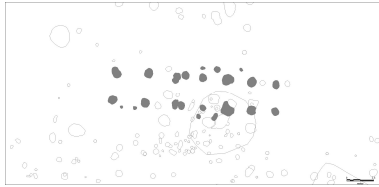
K221

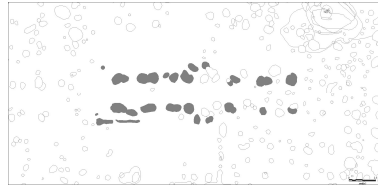
K263

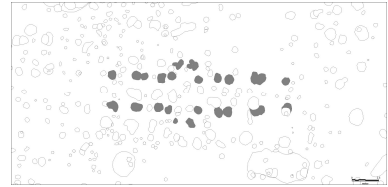
K278

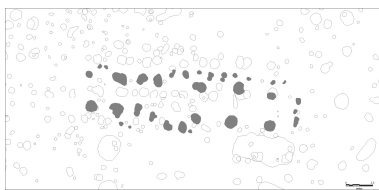
K279

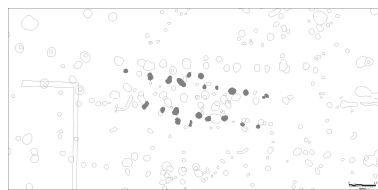
K281

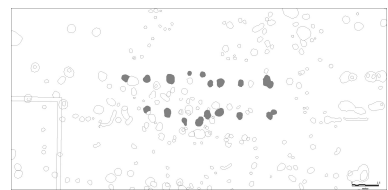
K285

K286

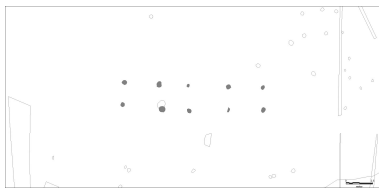

K308

K309

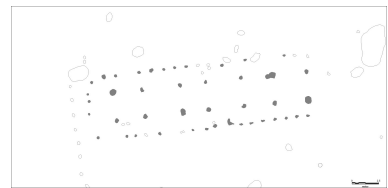
Yngre romersk jernalder – langhuse (17 konstruksjoner)

K21

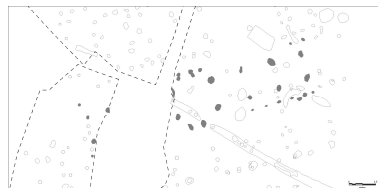
K35

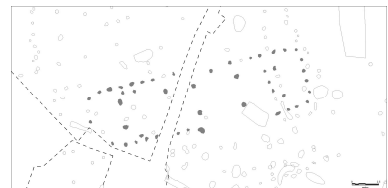
K38

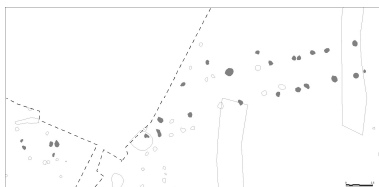
K39

K52

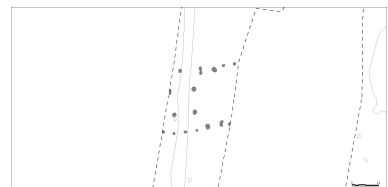
K53

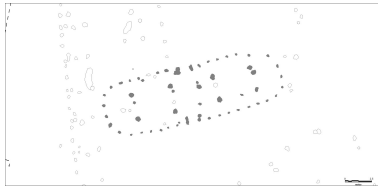
K54

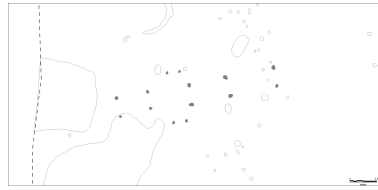
K55

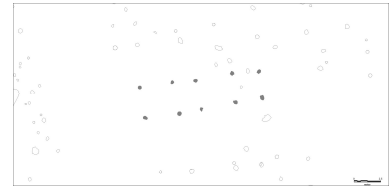
K69

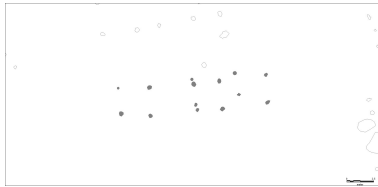
K110

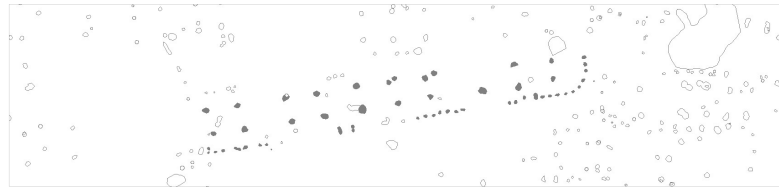
K114

K115

K117

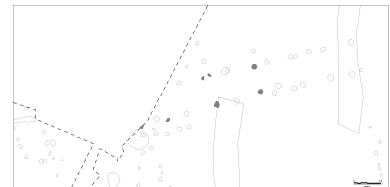
K119

K128

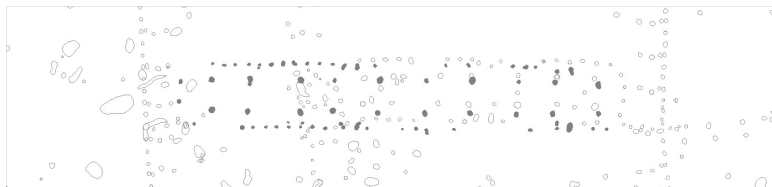

K131

K320

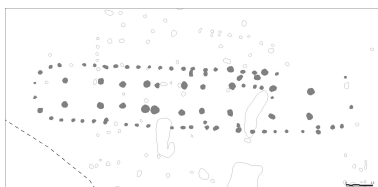
Ældre germansk jernalder – langhuse (7 konstruktioner)

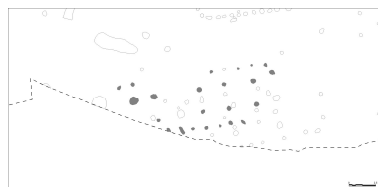
K206

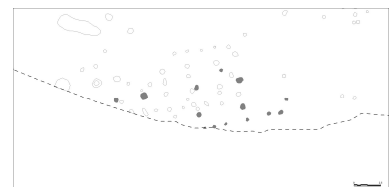
K243

K253

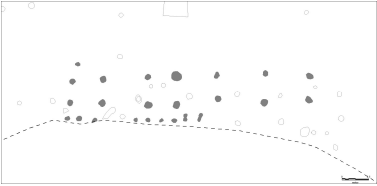

K267

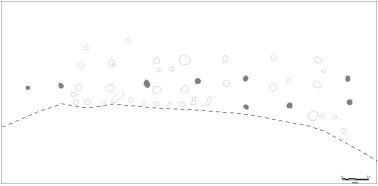

K273

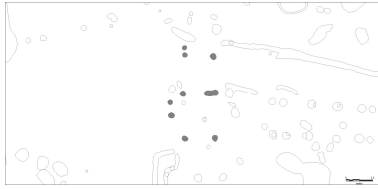
K274

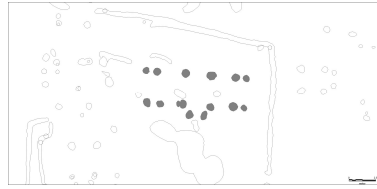
K275

Økonomibygninger (145 konstruktioner)

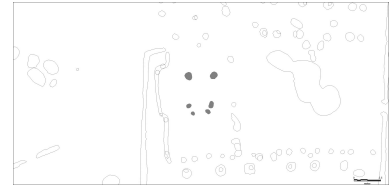
Mell. førromersk jernalder - Yngre førromersk jernalder – økonomibygninger (10 kons.)

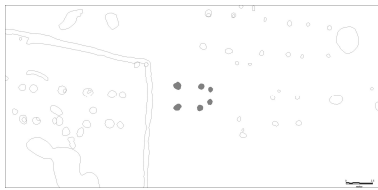
K29

K30

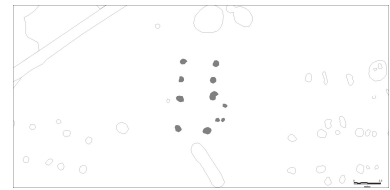
K31

K70

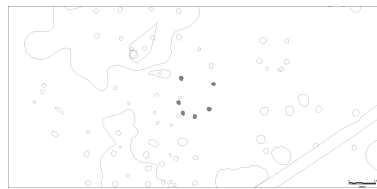
K74

K82

K84

K85

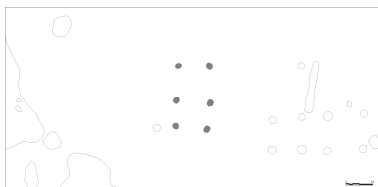

K86

K106

Yngre førromersk jernalder – økonomibygninger (8 konstruktioner)

K26

K89

K92

K94

K99

K101

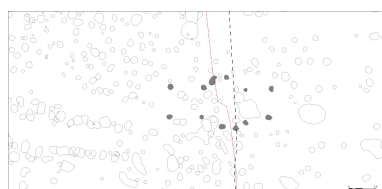

K102

K108

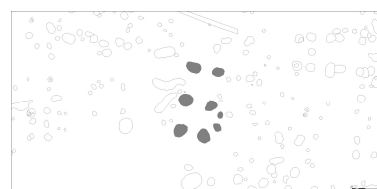
Yngre førromersk jernalder - Ældre romersk jernalder - økonomibygninger (8 kons.)

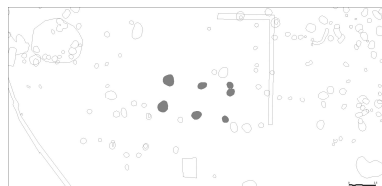
K59

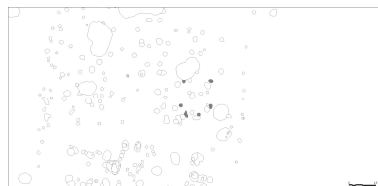
K134

K190

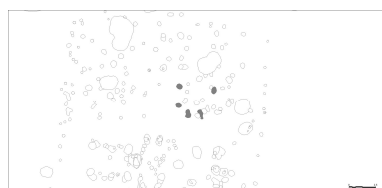
K256

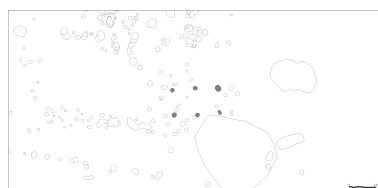
K264

K265

K271

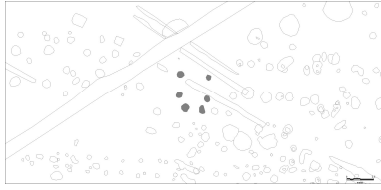

K272

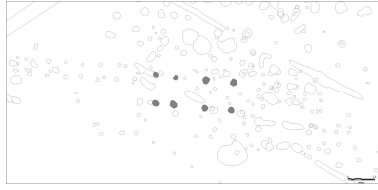
Ældre romersk jernalder - økonomibygninger (93 konstruktioner)

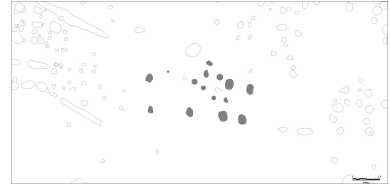
SBM1383 Firgårde IV etape II

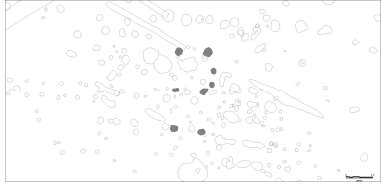
K137

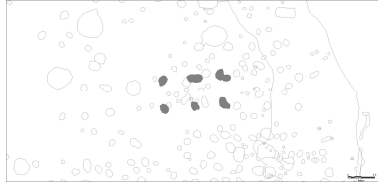
K139

K140

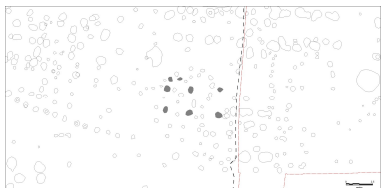
K143

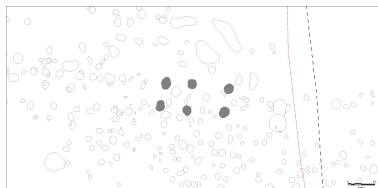
K151

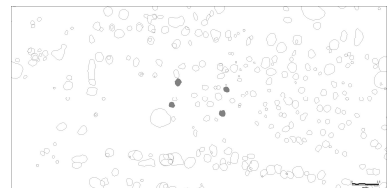
K154

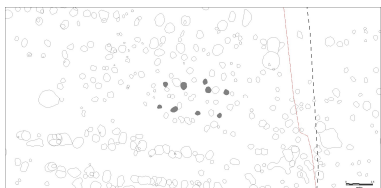
K158

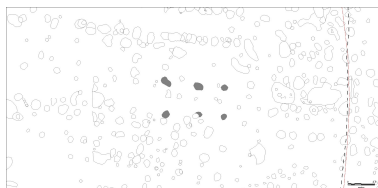
K160

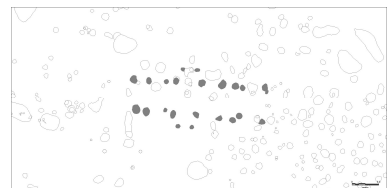
K161

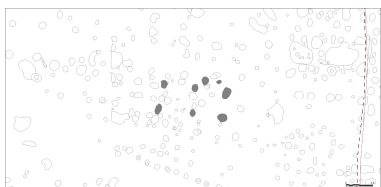
K162

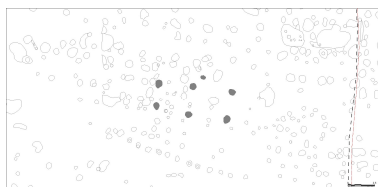
K163

K164

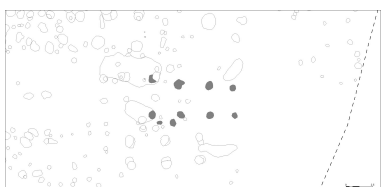
K166

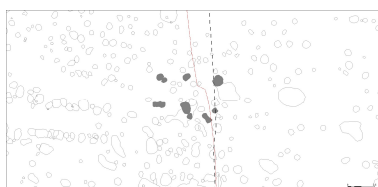
K167

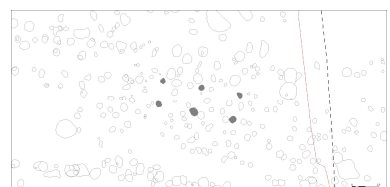
K168

K170

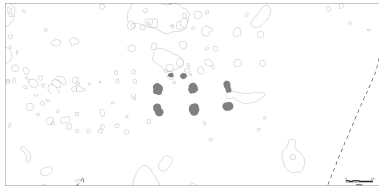

K171

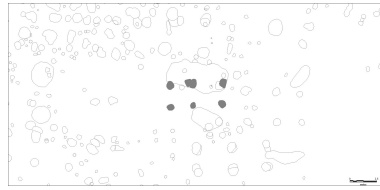

K172

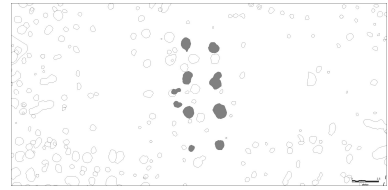
SBM1383 Firgårde IV etape II

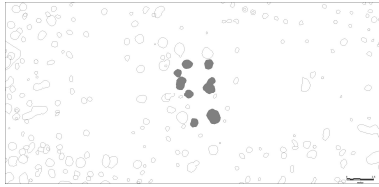
K176

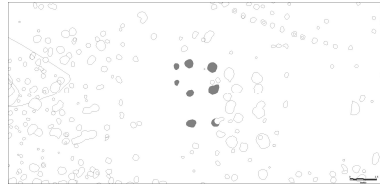
K180

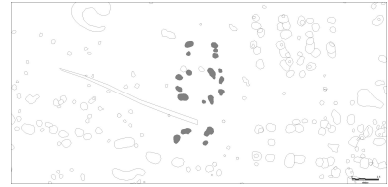
K181

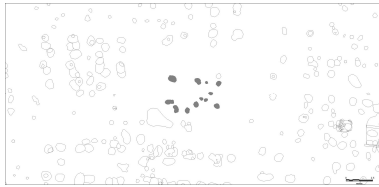
K182

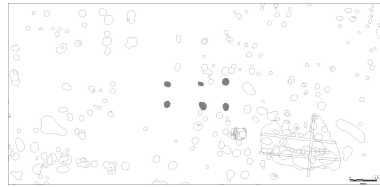
K183

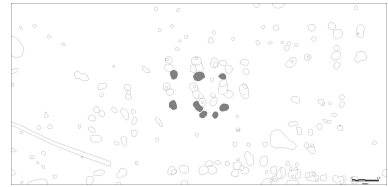
K189

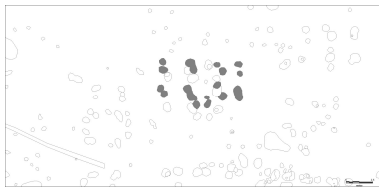
K193

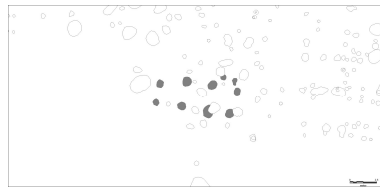
K194

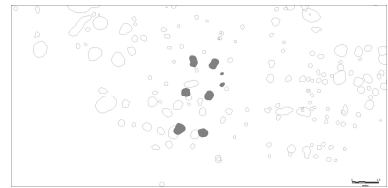
K195

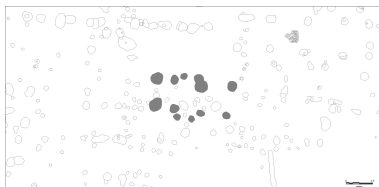
K196

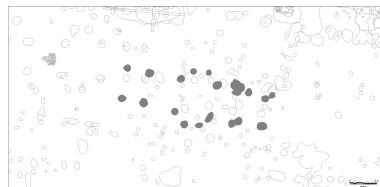
K198

K199

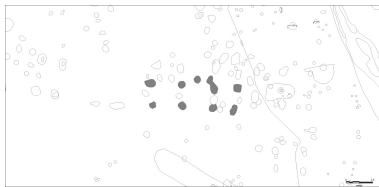
K200

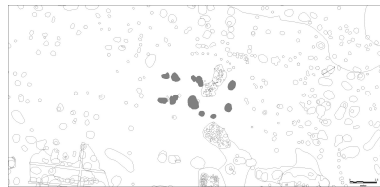
K201

K212

K214

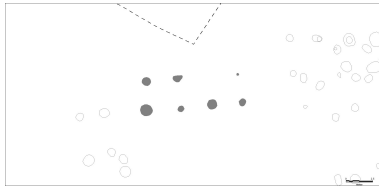

K215

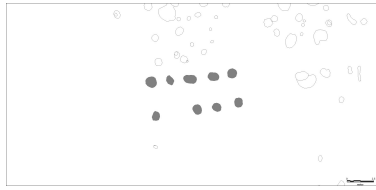

K216

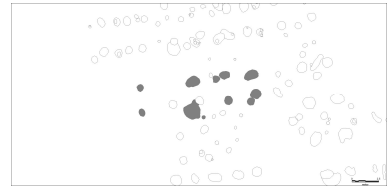
SBM1383 Firgårde IV etape II

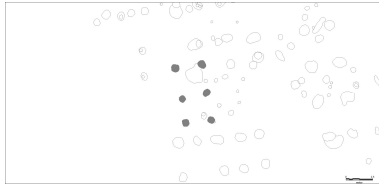
K220

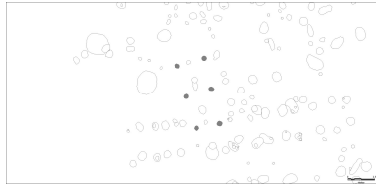
K222

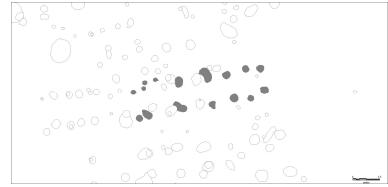
K223

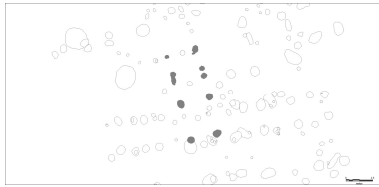
K224

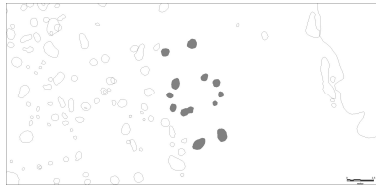
K227

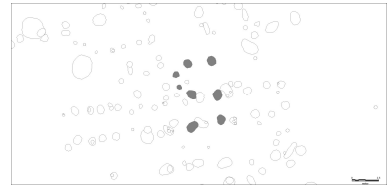
K228

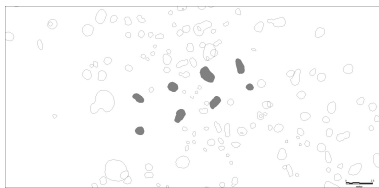
K229

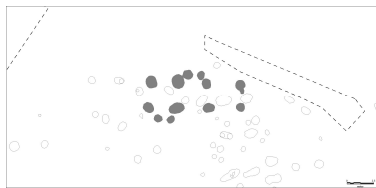
K230

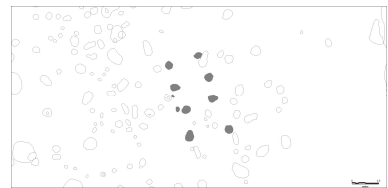
K231

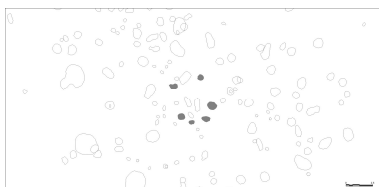
K232

K233

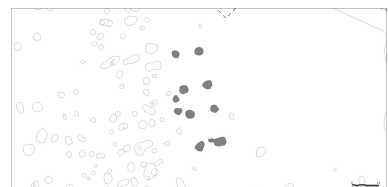
K234

K235

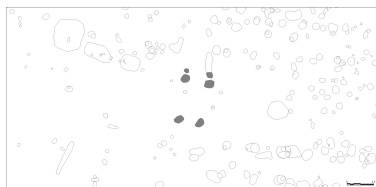
K236

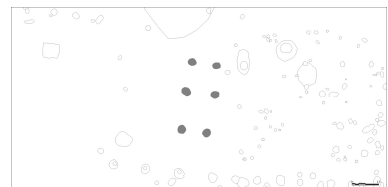
K237

K238

K240

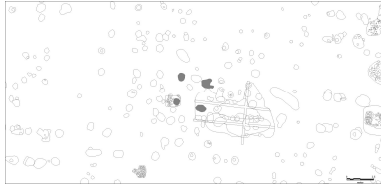

K259

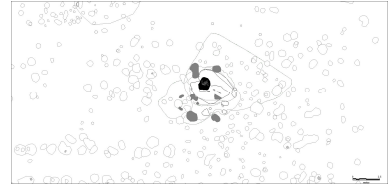
SBM1383 Firgårde IV etape II

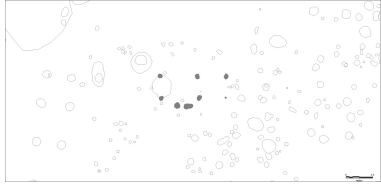
K329

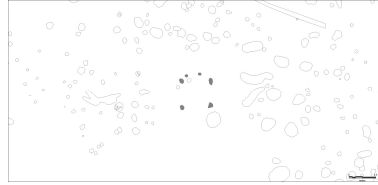
K330

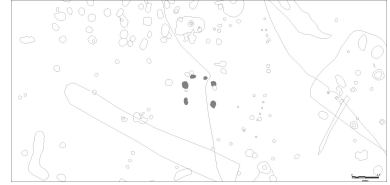
K332

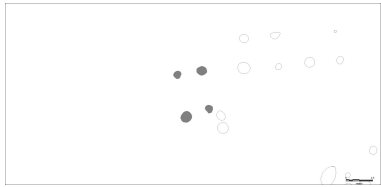
K333

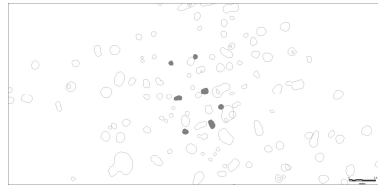
K341

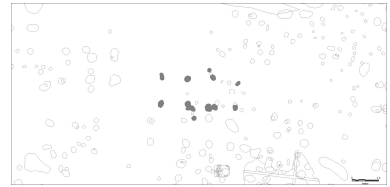
K343

K345

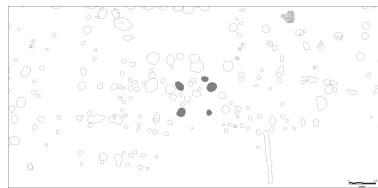
K346

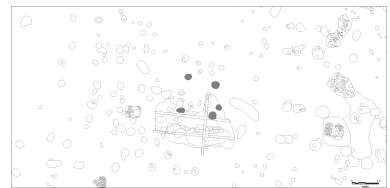
K349

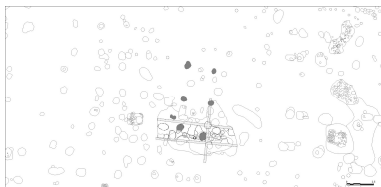
K361

K362

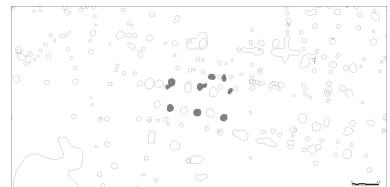
K363

K364

K365

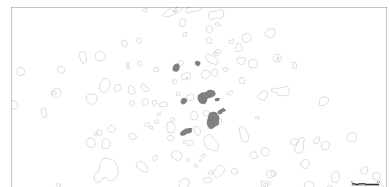
K369

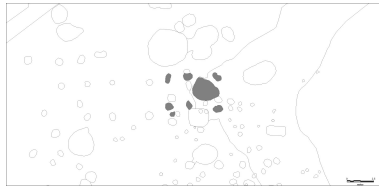
K370

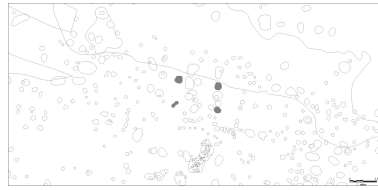
K371

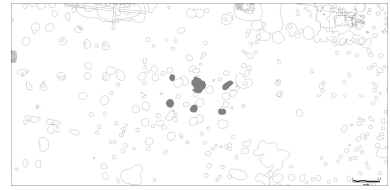
K372

K378

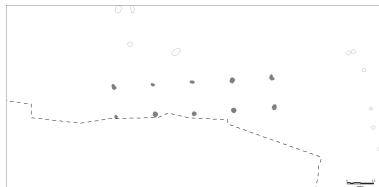

K385

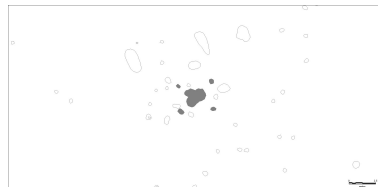

K398

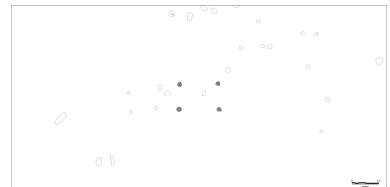
Yngre romersk jernalder – økonomibygninger (20 konstruktioner)

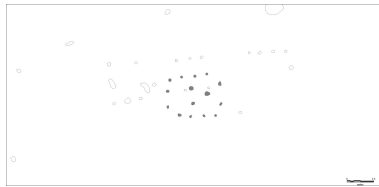
K23

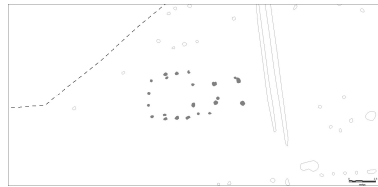
K24

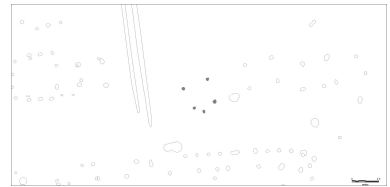
K27

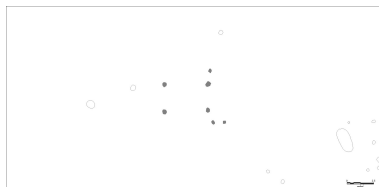
K36 (smedje)

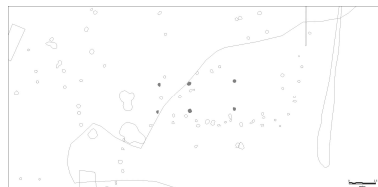
K40

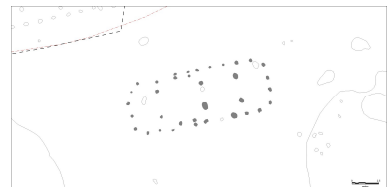
K41

K43

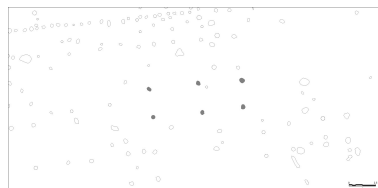
K56

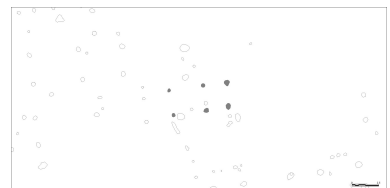
K60

K63

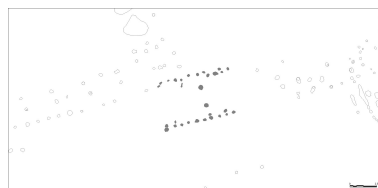
K65

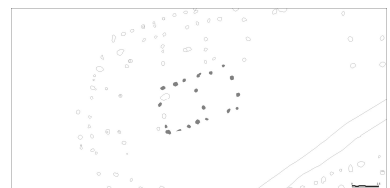
K66

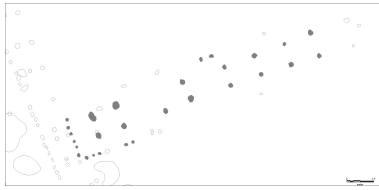
K113

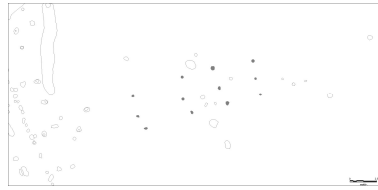
K118

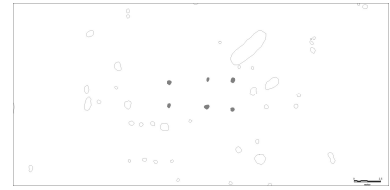
K127

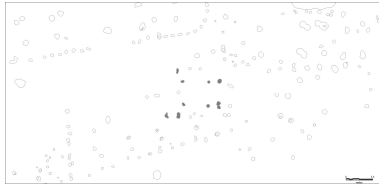
K133

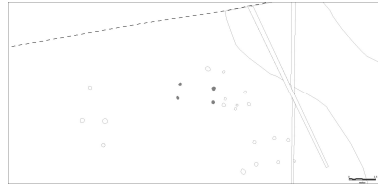
K141

K186

K353

K376

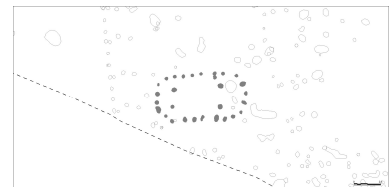
Ældre germansk jernalder – økonomibygninger (6 konstruktioner)

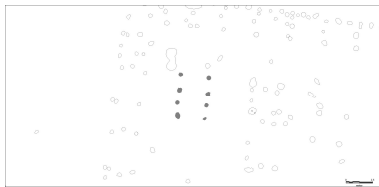
K204

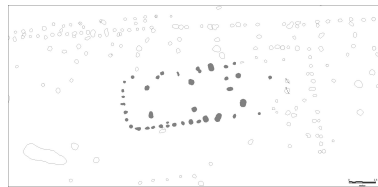
K241

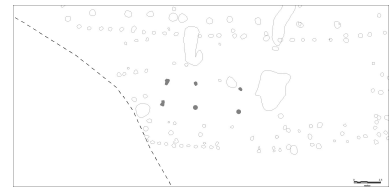
K242

K245

K247

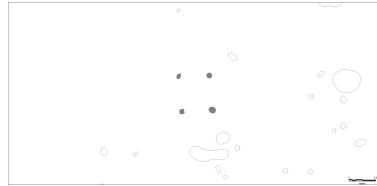
K277

Staklader (47 konstruktioner)

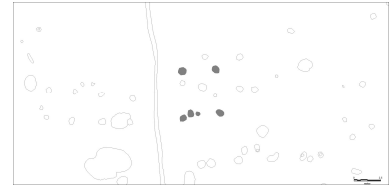
Mell. førromersk jernalder - Yngre førromersk jernalder – staklader (7 konstruktioner)

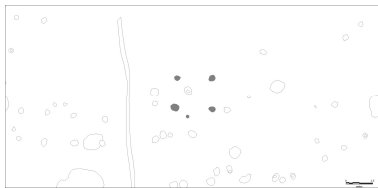
K50

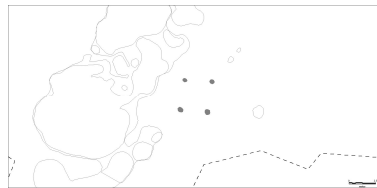
K72

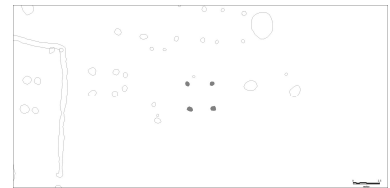
K80

K88

K105

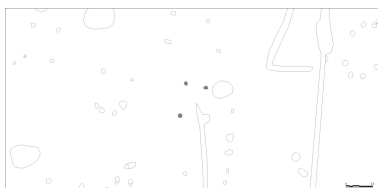

K107

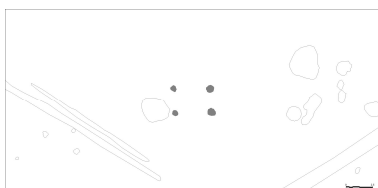
K319

Yngre førromersk jernalder – staklader (1 konstruktion)

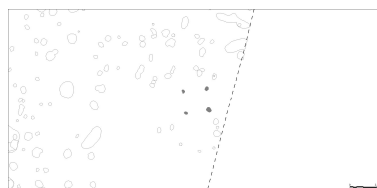

K96

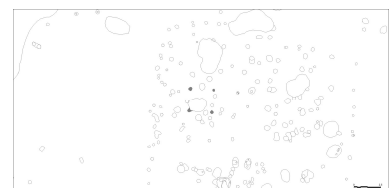
Yngre førromersk jernalder - Ældre romersk jernalder – staklader (6 konstruktioner)

K136

K156

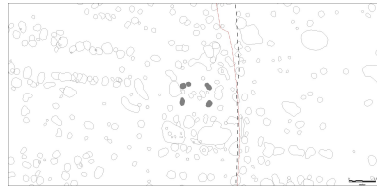

K270

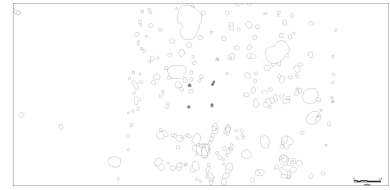

K348

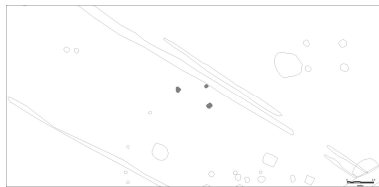

K389

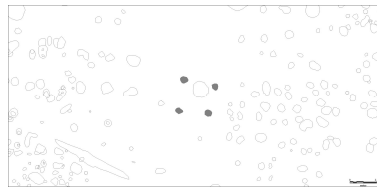

K400

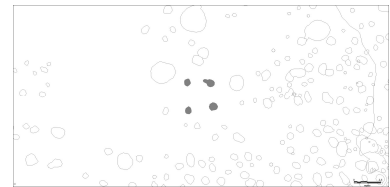
Ældre romersk jernalder – staklader (22 konstruktioner)

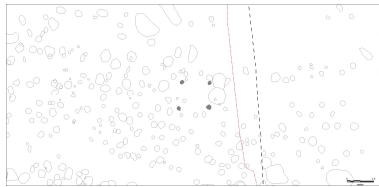
K146

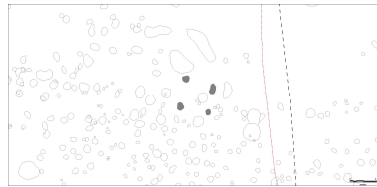
K148

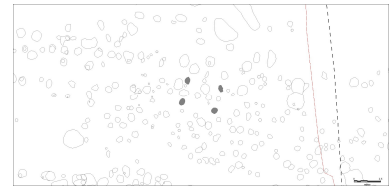
K153

K159

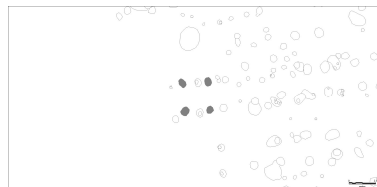
K173

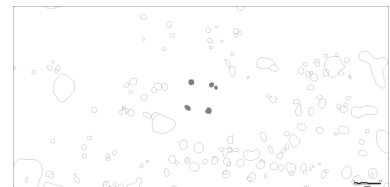
K174

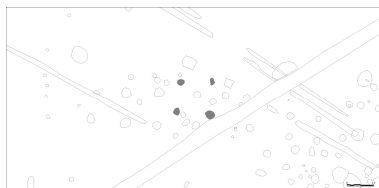
K219

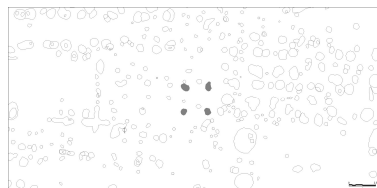
K226

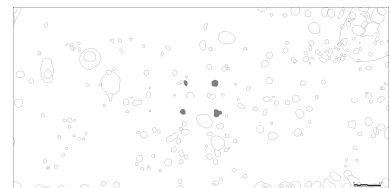
K239

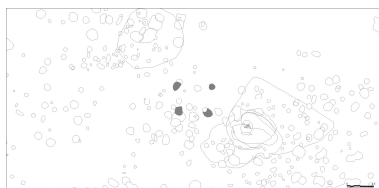
K258

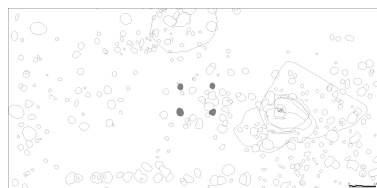
K287

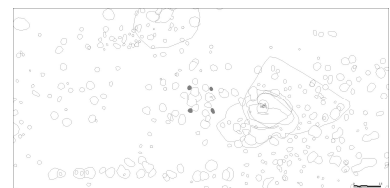
K288

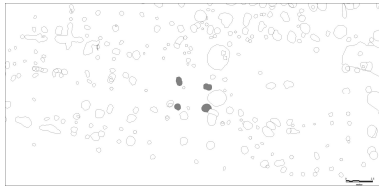
K292

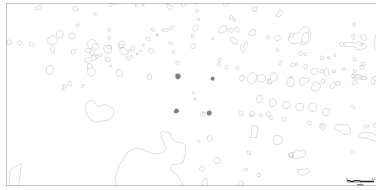
K293

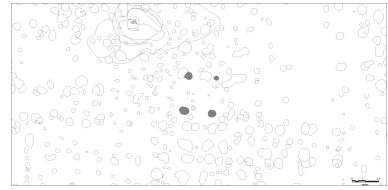
K294

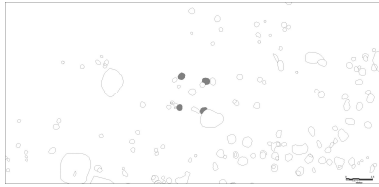
K299

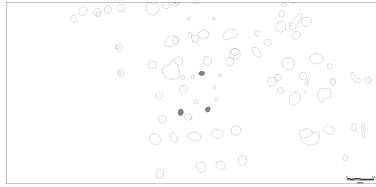
K306

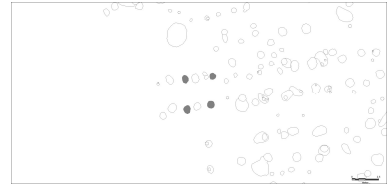
K313

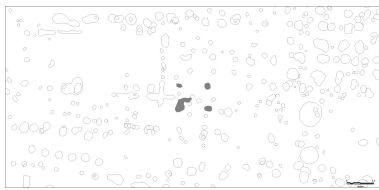
K342

K366

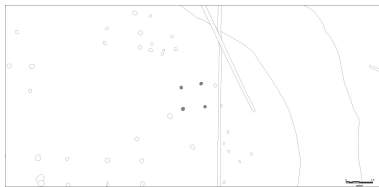

K367

K368

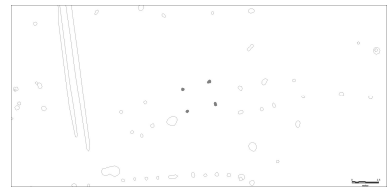
Yngre romersk jernalder – staklader (8 konstruktioner)

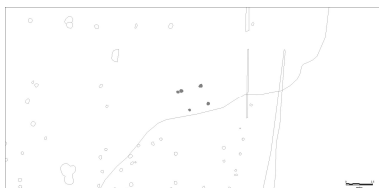
K22

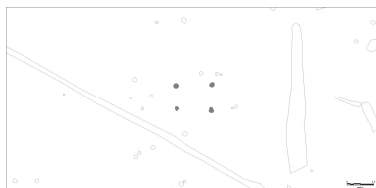
K25

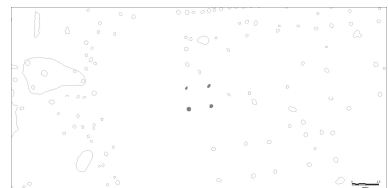
K42

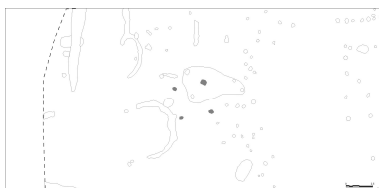
K57

K67

K116

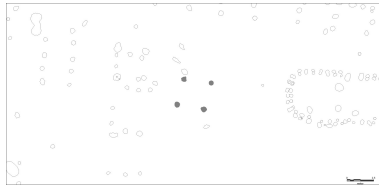

K129

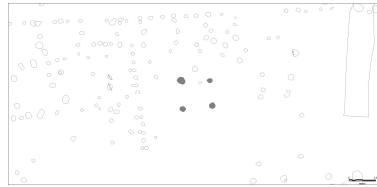

K132

Ældre germansk jernalder – staklader (3 konstruktioner)

K246

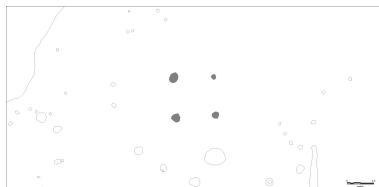
K250

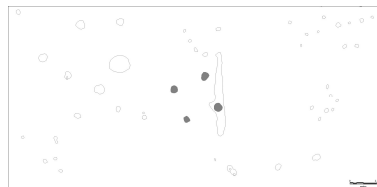
K252

Ligbrændingsanlæg (4 konstruktioner)

Yngre romersk jernalder – ligbrændingsanlæg (4 konstruktioner)

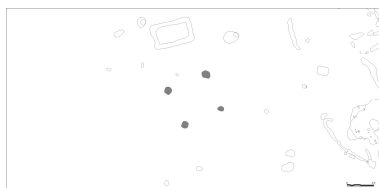
K122

K123

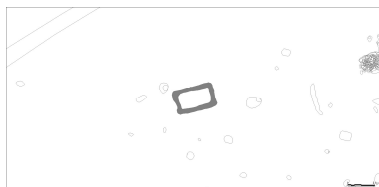
K124

K187

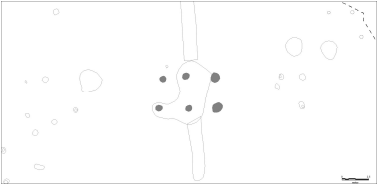
Øvrige (3 konstruktioner)

Ældre romersk jernalder – dødehus (1 konstruktion)

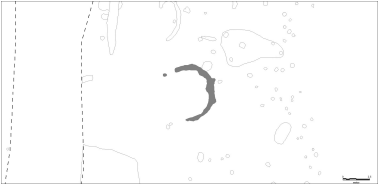

K197

Øvrige konstruktioner (2 konstruktioner)

K79

K130